

-: પ્રકાશન :-

શ્રી પંચાશત્ પ્રવચન સમિતિ
C/o. શાધ શાંતિલાલ ખુમચંદ
મુ. શિરોદર (ગણેશ) રો. નાણાં

પ્રસ્તુત પુસ્તકના પ્રકાશનમાં આર્થિક સહાયકો

માલેગામ જૈન સંઘ ત્રણ હજાર રૂ.	જ્ઞાનજ્ઞાતામાંથી
અહમદનગર જૈન સંઘ એક હજાર રૂ.	”
ચેવલા જૈન સંઘ એક હજાર રૂપિયા	”
નાસિક જૈન સંઘ ત્રણ હજાર રૂપિયા	”
પાટણ નગીનભાઈ પોપધશાલા એક હજાર રૂ.	”
શ્રી મોતીશા લાલબાગ ટ્રસ્ટ-મુંબઈએક હજાર રૂ.	”
શ્રી આરાધના ભવન દાદર-મુંબઈ ત્રણ હજાર રૂ.	”

-: મુદ્રક -

કાંતિલાલ ડી. શાહ

ભરત પ્રિન્ટરી

દાણાપીઠ પાછળ,

પાલીતાણા ૩૬૪૨૭૦

નિવેદન

મંગલ પ્રારંભ :- જે અંથનો ગુજરાતીમાં અનુવાદ ન થયો હોય તે અંથનો ગુજરાતીમાં ભાવાનુવાદ કરવાની ભાવના થઈ. તેવામાં એક પદસ્થ સાધુ ભગવંતે પંચાશક અંથનો ગુજરાતીમાં અનુવાદ કરવા માટે મને સૂચના કરી. આથી મેં તેનો અનુવાદ કરવાનો નિર્ણય કર્યો. પરાર્થપરાયણ પ. પૂ. મારા ગુરુદેવશ્રીએ આપેલા મુદ્દત્ પ્રમાણે તે કાર્યનો મંગલ પ્રારંભ કર્યો.

અનુવાદની માહિતી :- મૂળ ગાથાઓનો જ ભાવાનુવાદ કરવાની ઈચ્છાથી પ્રારંભમાં ખીજથી છઠ્ઠા પંચાશક સુધી તે પ્રમાણે કર્યું. પણ દીકા વાંચતાં વાંચતાં જણાયું કે કેવળ મૂળ ગાથાઓનો જ ભાવાનુવાદ કરવામાં દીકામાં આવેલા ઘણા મહત્વના પદાર્થો રહી જાય છે. આથી દીકા સહિત સંપૂર્ણ અંથનો ભાવાનુવાદ કરવાનો નિર્ણય કર્યો. પછી પહેલા પંચાશકનો તે પ્રમાણે ભાવાનુવાદ કર્યો. ખીજથી છઠ્ઠા પંચાશકના તૈયાર કરેલા અનુવાદમાં રહી ગયેલા દીકાના વિશેષ પદાર્થો હિમેરી દીધા. પછી સાતમાથી અંતિમ પંચાશક સુધી સંપૂર્ણ અંથનો સરીક ભાવાનુવાદ કર્યો.

દીકામાં આવતી અવાંતર ગાથાઓ પણ લખીને તેનો ભાવાનુવાદ લખ્યો છે. તથા તે ગાથાઓ કયા અંથની છે તેનો નંબર સહિત નિર્દેશ કર્યો છે. આ નિર્દેશ કયાંક ગાથા સાથે કર્યો છે તો કયાંક ટિપ્પણમાં કર્યો છે. આ અંથમાં આવેલા તે તે વિષયો ખીજ કયા કયા અથોમાં કયા કયા સ્થળે આવેલા છે તેનો પણ ટિપ્પણમાં નિર્દેશ કર્યો છે.

ખૂબ સ્થળે કાઉસનું લખાણ દીકા સિવાયનું વિશેષ લખાણ છે. અનેક સ્થળે ટિપ્પણ કરીને અને કાઉસમાં લખીને તે તે

: ૪ :

વિષયનું વિશેષ સ્પષ્ટીકરણ કર્યું છે. જ્યાં કાઉંસ વિના દીકા સિવાયનું વિશેષ લખ્યું છે ત્યાં ટિપ્પણ આદિમાં તેનો નિર્દેશ કર્યો છે. ત્રીજા પંચાશકની ૬ અને ૩૦ એ બે ગાથાઓમાં, સાતમા પંચાશકની ૭, ૮ અને ૩૩-૩૪ એ ચાર ગાથાઓમાં, ૧૩ માં પંચાશકની સાતમી ગાથામાં દીકા સિવાયનું વિશેષ લખ્યું છે આ સિવાય પ્રાયઃ કયાંય કાઉંસ વિના દીકા સિવાયનું વિશેષ લખ્યું નથી. બે કે લાવાનુવાદમાં કાઉંસ કે ટિપ્પણ સિવાય દીકા સિવાયનું વિશેષ લખાણ ન લખવું જોઈએ. પણ અનુપયોગ આદિથી ઉક્ત સ્થળોમાં આમ બની ગયું છે.

ગ્રંથનું સ્વરૂપ :- આ ગ્રંથમાં શ્રાવકધર્મ અને સાધુધર્મ એમ વિભાગ છે. પહેલા વિભાગમાં (૧ થી ૧૦ પંચાશકમાં) શ્રાવકધર્મનું અને બીજા વિભાગમાં (૧૧ થી ૧૯ પંચાશકમાં) સાધુધર્મનું વર્ણન છે. પહેલા વિભાગમાં શ્રાવક-ધર્મ સંબંધી દશ વિષયોનું વર્ણન છે. બીજા વિભાગમાં સાધુધર્મ સંબંધી ૯ વિષયોનું વર્ણન છે. આમ આ ગ્રંથ કુલ ૧૯ વિષયો છે. દરેક વિષયનું પચાસ ગાથાઓથી વર્ણન કર્યું હોવાથી આ ગ્રંથનું પંચાશક નામ છે. મૂલગ્રંથ પ્રાકૃત ભાષામાં અનેક વિશિષ્ટ બાળતો બતાવવામાં આવી છે. તે તે વિષયની પુષ્ટિ માટે અનેક યુક્તિઓ-પ્રમાણો આપવામાં આવેલ છે. એટલે આ ગ્રંથ યુક્તિ પ્રધાન-પ્રમાણ પ્રધાન છે એમ કહી શકાય. અહીં આપેલી અનુ-ક્રમલિપ્ત વાંચવાથી ગ્રંથના વિષયોનો સામાન્ય ખ્યાલ આવી જશે. આમ છતાં તેમાં રહેલી વિશેષતાઓને જાણવા સંપૂર્ણ ગ્રંથ વાંચવાની જરૂર છે.

મૂલગ્રંથ નિર્માણ હેતુ :- આ ગ્રંથની રચનાના મુખ્ય બે હેતુ છે. એક હેતુ એ છે કે જિનાગમમાં શું લખ્યું છે એની જિજ્ઞાસાવાળા જીવોને જિનાગમમાં કહેલા કેટલાક વિષયો જણાવવા. આ હેતુનો દીકા-કાર મહર્ષિએ પ્રારંભમાં જ નિર્દેશ કર્યો છે. (આ પુસ્તકના પહેલા

પાનામાં ભૂમિકા જુઓ) મૂલગ્રંથની રચનાનો ખીજો હેતુ એ છે કે તે તે વિષયોમાં રહેલાં રહસ્યો જણાવવાં. આ હેતુનો મૂલગ્રંથકાર મહર્ષિએ પોતે જ પહેલી ગાથામાં ‘ભાષત્યસંગયં’ એ પદ્ધતિ નિર્દેશ કર્યો છે. (આ પુસ્તકના ૭ મા પેજમાં જુઓ.) આનો તાત્પર્યાર્થ એ થયો કે “જિજ્ઞાસુઓને રહસ્યો સાથે કેટલાક વિષયો બતાવવા માટે” આ ગ્રંથની રચના કરવામાં આવી છે. આમ તો આ ગ્રંથમાં જણાવેલા વિષયો ખીજા ગ્રંથોમાં પણ છે. પણ આમાં તે તે સ્થળે જે રહસ્યો બતાવેલાં છે તે ખીજા ગ્રંથોમાં દુર્લભ છે. આના લીધે જ આ ગ્રંથની મહત્તા છે.

આમ આ ગ્રંથમાં અન્ય ગ્રંથોમાં દુર્લભ એવાં અનેક રહસ્યો ભરેલાં હોવાથી આ ગ્રંથ સાધુ અને શ્રાવક એ બંને માટે ઘણો ઉપયોગી છે. જેઓ આ ગ્રંથને શાંતિથી એકાગ્ર ચિત્તે વાંચશે તેને જ એમાં રહેલાં રહસ્યોનો ખ્યાલ આવશે.

ગ્રંથકારની માહિતી :- મૂલગ્રંથના કર્તા પ. પૂ. આચાર્ય દેવ શ્રીમદ્વિજય હરિભદ્રસૂરિ મહારાજ છે. તેઓશ્રી વિક્રમની આઠમી શતાબ્દિમાં થઈ ગયા છે. તેમણે આચાર, દર્શન, ન્યાય, યોગ, ધ્યાન વગેરે અનેક વિષયોના કુલ ૧૪૦૦ જે ગ્રંથોનું સર્જન કર્યું છે. તેઓશ્રી મહાન શાસનપ્રભાવક હતા. જિનારાને યથાર્થ સમજવામાં આજે એમના ગ્રંથો મહત્વનો ભાગ ભજવે છે.

ટીકાકારની માહિતી :- મૂલ ગ્રંથ ઉપર પ. પૂ. આચાર્ય ભગવંત શ્રી અભયદેવસૂરિ મહારાજે ટીકા રચી છે. તેઓશ્રી વિક્રમની બારમી શતાબ્દિમાં થઈ ગયા. તેમણે નવ અંગો ઉપર વૃત્તિ રચીને નવાંગી વૃત્તિકાર તરીકે પ્રસિદ્ધિ મેળવી. તેઓશ્રી એક સમર્થ શાસ્ત્રકાર અને મહાન શાસનપ્રભાવક હતા.

* ૧૪૪૪ ગ્રંથોની રચના કરી છે એવો ઉલ્લેખ પણ મળે છે.

વિષયનું વિશેષ સ્પષ્ટીકરણ કર્યું છે. જ્યાં કાઠિંસ વિના ટીકા સિવાયનું વિશેષ લખ્યું છે ત્યાં ટિપ્પણ આદિમાં તેના નિર્દેશ કર્યો છે. ત્રીજા પંચાશકની ૬ અને ૩૦ એ બે ગાથાઓમાં, સાતમા પંચાશકની ૭, ૮ અને ૩૩-૩૪ એ ચાર ગાથાઓમાં, ૧૩ માં પંચાશકની સાતમી ગાથામાં ટીકા સિવાયનું વિશેષ લખ્યું છે આ સિવાય પ્રાયઃ કયાંય કાઠિંસ વિના ટીકા સિવાયનું વિશેષ લખ્યું નથી. જો કે ભાવાનુવાદમાં કાઠિંસ કે ટિપ્પણ સિવાય ટીકા સિવાયનું વિશેષ લખાણ ન લખવું નોંધ્યો. પણ અનુપયોગ આદિથી ઉક્ત સ્થળોમાં આમ જની ગયું છે.

અંથનું સ્વરૂપ :- આ અંથમાં આવકધર્મ અને સાધુધર્મ એમ બે વિભાગ છે. પહેલા વિભાગમાં (૧ થી ૧૦ પંચાશકમાં) આવકધર્મનું અને બીજા વિભાગમાં (૧૧ થી ૧૯ પંચાશકમાં) સાધુધર્મનું વર્ણન છે. પહેલા વિભાગમાં આવક-ધર્મ સંબંધી દશ વિષયોનું વર્ણન છે. બીજા વિભાગમાં સાધુધર્મ સંબંધી ૯ વિષયોનું વર્ણન છે. આમ આ અંથમાં કુલ ૧૯ વિષયો છે. દરેક વિષયનું પચાસ ગાથાઓથી વર્ણન કર્યું હોવાથી આ અંથનું પંચાશક નામ છે. મૂલઅંથ પ્રાકૃત ભાષામાં ગાથારૂપે છે. તેના ઉપર સંસ્કૃત ટીકા છે. મૂલ અંથમાં અને ટીકામાં અનેક વિશિષ્ટ બાબતો બતાવવામાં આવી છે. તે તે વિષયની પુષ્ટિ માટે અનેક યુક્તિઓ-પ્રમાણો આપવામાં આવેલ છે. એટલે આ અંથ યુક્તિ પ્રધાન-પ્રમાણ પ્રધાન છે એમ કહી શકાય. અહીં આપેલી અનુ-ક્રમણિકા વાંચવાથી અંથના વિષયોનો સામાન્ય ખ્યાલ આવી જશે. આમ છતાં તેમાં રહેલી વિશેષતાઓને જાણવા સંપૂર્ણ અંથ વાંચવાની જરૂર છે.

મૂલઅંથ નિર્માણ હેતુ :- આ અંથની રચનાના મુખ્ય બે હેતુ છે. એક હેતુ એ છે કે જિનાગમમાં શું લખ્યું છે એવી જિનાસાવાળા જીવોને જિનાગમમાં કહેલા કેટલાક વિષયો જણાવવા. આ હેતુનો ટીકા-કાર મહર્ષિએ પ્રારંભમાં જ નિર્દેશ કર્યો છે. (આ પુસ્તકના પહેલા

પાનામાં ભૂમિકા ભુજો) મૂલઅંતની રચનાનો ખીજો હેતુ એ છે કે તે તે વિષયોમાં રહેલાં રહસ્યો જણાવવાં. આ હેતુનો મૂલઅંતકાર મહર્ષિએ પોતે જ પહેલી ગાથામાં ‘ભાવત્યસંગયં’ એ પદ્ધતી નિર્દેશ કર્યો છે. (આ પુસ્તકના ૭ મા પેજમાં ભુજો.) આનો તાત્પર્યાર્થ એ થયો કે “જિનાસ્તુઓને રહસ્યો સાથે કેટલાક વિષયો જતાવવા માટે” આ અંતની રચના કરવામાં આવી છે. આમ તો આ અંતમાં જણાવેલા વિષયો ખીજા અંતોમાં પણ છે. પણ આમાં તે તે સ્થળે જે રહસ્યો જતાવેલાં છે તે ખીજા અંતોમાં દુર્લભ છે. આના લીધે જ આ અંતની મહત્તા છે.

આમ આ અંતમાં અન્ય અંતોમાં દુર્લભ એવાં અનેક રહસ્યો ભરેલાં હોવાથી આ અંત સાધુ અને આવક એ બંને માટે ઘણો ઉપયોગી છે. જેઓ આ અંતને શાંતિથી એકાગ્ર ચિત્તે વાંચશે તેને જ એમાં રહેલાં રહસ્યોનો ખ્યાલ આવશે.

અંતકારની માહિતી :- મૂલઅંતના કર્તા પ. પૂ. આચાર્ય દેવ શ્રીમદ્વિજય હરિભદ્રસૂરિ મહારાજ છે. તેઓશ્રી વિક્રમની આઠમી શતાબ્દિમાં થઈ ગયા છે. તેમણે આચાર, દર્શન, ન્યાય, યોગ, ધ્યાન વગેરે અનેક વિષયોના કુલ ૧૪૦૦* અંતોનું સર્જન કર્યું છે. તેઓશ્રી મહાન શાસનપ્રભાવક હતા. જિનાસ્તાને યથાર્થ સમજવામાં આજે એમના અંતો મહત્ત્વનો ભાગ ભજવે છે.

ટીકાકારની માહિતી :- મૂલ અંત ઉપર પ. પૂ. આચાર્ય ભગવંત શ્રી અભયદેવસૂરિ મહારાજે ટીકા રચી છે. તેઓશ્રી વિક્રમની બારમી શતાબ્દિમાં થઈ ગયા. તેમણે નવ અંગો ઉપર વૃત્તિ રચીને નવાંગી વૃત્તિકાર તરીકે પ્રસિદ્ધિ મેળવી. તેઓશ્રી એક સમર્થ શાસ્ત્રકાર અને મહાન શાસનપ્રભાવક હતા.

* ૧૪૪૪ અંતોની રચના કરી છે એવો ઉલ્લેખ પણ મળે છે.

ઉપકાર સ્મરણ :- આપા પપર વિદાને ત્વા મહામણી મંત્રેણ
 ગુજરાતીમાં લાવાનુવાદનું માર્ગ મારા ને તા મંત્રમંત્ર મનુષ્ય માત્ર મનુષ્ય
 ગણાય. આમ જતાં મને આમાં મનેથી પતિવંનિત મહામણી મનુષ્ય
 કારણ સ્વ. પૂજ્યપાદ આચાર્યદેવ જી પેગસૂરિ મહારાજના ગણા પરમ
 ગુરુદેવ પ. પૂ. આચાર્યદેવ જી હીરસૂરિ મહારાજની અગામ કૃપાસંહિ
 છે. સ્વ. પૂજ્યપાદ આચાર્ય ભગવાન જી પ્રેમસૂરિ મહારાજના સંયમન
 પ્રદાન કર્યું, સંયમની રક્ષા-નિરાધિની કાળજી ગળી, સંયમન-પ્રાકૃત
 લાપા આદિનો સંગીન અગાસ કરાવેલા
 એ મહાપુરુષતા આપા અગણિત ઉપકારોની રમણિ આનંદ પળ આંખમાં
 અજઞ્ઞિયાં લાવી દે છે. ક્યારેક ક્યારેક તો એ અજઞ્ઞિયાં પ્રવલ
 કરવા છતાં રોપી શકાતાં નથી. પરમ ગુરુદેવ પ. પૂ. આચાર્યભગવાન
 શ્રી હીરસૂરિ મહારાજ મને અતીકિક માતૃવાત્સલ્ય આપીને મારી
 સંયમનીકાના સફળ સુકાની બન્યા છે.

પરાર્થપરાયણ પ. પૂ. ગુરુદેવ ગણિવંશ શ્રી લલિતશેખર વિ.
 મહારાજનો પણ આમાં ઘણો સહકાર છે. પ્રદ સંશોધન આદિમાં
 મળેલા તેઓશ્રીના વિવિધ સહકારથી મને આ કાર્યમાં ઘણી જ
 રાહત રહી.

સુવિશુદ્ધ સંયમી પ. પૂ. પંન્યાસ શ્રી જયદાપવિજયજી ગણિવંશને
 પણ આ પ્રસંગે ભૂલી શકું તેમ નથી. પ્રશ્નોના ઉત્તરો, સમયસર પુસ્તકો
 પહોંચાડવા વગેરે અનેક રીતે તેઓશ્રી તરફથી મને મદદ મળી છે.

આ લાવાનુવાદમાં ક્યાંય પણ ક્ષતિ જણાય તો મને જણાવવા
 વાંચકોને મારી હાર્દિક વિનંતિ છે. આમાં મારાથી જિનાચાથી વિરુદ્ધ
 કંઈ લખાઈ ગયું હોય તો મિચ્છામિ દુઃક્રંદઃ

—મુનિ રાજશેખરવિજય

શુદ્ધિ પત્રક

પૃષ્ઠ	પાંક્તિ	અશુદ્ધિ	શુદ્ધિ
૩	૫	થવથી	થવાથી
૯	૫	નિદેશથી	નિદેશથી
૨૬	૬	ઘજ્જિત્ત	ઘજ્જિત્તુ
૨૬	૬	તઓ, સમ્મં	તઓ સમ્મં,
૪૩	૯	નિષધ	નિષેધ
૪૪	૧૫	વસ્તુ	વસ્તુ.
૪૫	૧૨	-સંતોસ મો	સંતોસમો
૫૯	૧૪	છટ્ટા અણુવ્રતના	ખીજા ગુણુવ્રતના
૬૫	૧૩	આવશે.	આવશે
૬૯	૭	પડે.	પડે
૭૭	૨૪	કાર્યો	કાર્યો
૭૮	૧૮	કારેણે	કારણે
૮૨	૧૬	ઉભા	ઊભા
૮૩	૧૨	અનવસ્થિતિ	અનવસ્થિત
૮૬	૬	એજ	એ જ
૯૯	૪	બાઈએ.	બોઈએ.
૧૦૦	૫	સારુ	સારું
૧૦૩	૨૪	સમક્ષવાદિ	સમ્યક્ષવાદિ

પૃષ્ઠ	પાંક્તિ	અશુદ્ધિ	શુદ્ધિ
		હાઈ	હોઈ
૧૦૬	૨૨	-દયઅ	-દયઓ
૧૦૬	૨૩	લિંગામહ	લિંગમિહ
૧૦૬	૨૩	જમ્મિય	જમ્મિ ય
૧૦૬	૨૪	વદનાઈ	વંદનાઈ
૧૧૭	૭	આતયારો	અતિયારો
૧૨૨	૧૬	ઝટકું	ઝડકું
૧૨૭	૧૩	ધમ્મા	ધમ્મો
૧૩૪	૧૪	-મચ્ચવસાન-	-મધ્યવસાન-
૧૩૬	૨૩	૮-૯ એ બે	૮-૯-૧૦ એ ત્રણ
૧૪૨	૨૧	એવી	x
૧૪૩	૧૦	ઝડા	ઝડૂ
૧૪૩	૧૮	-ચિત્તદુષ્ટન-	-ચિદ્વ્રતદ-
૧૪૩	૨૩	લોકનિંદા	લોક નિંદા
૧૪૭	૧૩	પછી.	પછી
૧૪૮	૧૩	સુદ-	સુદ-
૧૪૮	૧૬	સાધ મક	સાધર્મિક
૧૪૮	૩	દીક્ષા નું	દીક્ષાનું
૧૪૮	૧૧	કર્મ	કામ
૧૪૮	૧	કર્મ	કર્મો. આથી અહીં
૧૪૮	૧૦	અપુનર્જન્મ	અપુનર્જન્મ
૧૪૮	૧૩		

૨ જિનદીક્ષાવિધિ પંચાગક

(આમાં સમ્યક્ત્વના સ્વીકારનો વિધિ વગેરે સમ્યક્ત્વસંબંધી વર્ણન છે)	
જિનદીક્ષાનો અર્થ	૧૩૮
જિનદીક્ષાનું સ્વરૂપ	૧૩૯
જિનદીક્ષા પ્રાપ્તિનો કાળ	૧૩૯
જિનદીક્ષા માટે યોગ્ય છવનાં લક્ષણો	૧૪૨
દીક્ષારાગનાં લક્ષણો	૧૪૩
સમ્યગ્દષ્ટિને લૌકિક દેવ-ગુરુ-ધર્મની ઇચ્છા ન હોય	૧૪૩
દીક્ષારુચિ થવાનાં કારણો	૧૪૪
લોકવિરુદ્ધ કાર્યો	૧૪૬
સુશુરુનું સ્વરૂપ અને તેનો યોગ થવાનાં ચિહ્નો	૧૪૯
સમવસરણ રચનાનો વિધિ	૧૪૯
દીક્ષા માટે સમવસરણમાં આવવાનો વિધિ	૧૫૪
દીક્ષાર્થીને વિધિનું કથન	૧૫૪
દીક્ષાર્થીની શુભાશુભ ગતિને જાણવાનો ઉપાય	૧૫૫
દીક્ષાર્થીની યોગ્યતા-અયોગ્યતાનો નિર્ણય	૧૫૭
યોગ્યતાનો નિર્ણય થયા પછીનો વિધિ	૧૫૭
શિષ્યના આત્મનિવેદન સંબંધી વર્ણન	૧૬૧-૧૬૫
દીક્ષા આપ્યા પછી દીક્ષિતને ઉપદેશ	૧૬૫
જિનદીક્ષાવિધિ કેવો શિષ્ય કરી શકે અને કેવા ગુરુ કરાવી શકે ?	૧૬૭

૨ જિનદીક્ષાવિધિ પંચાશક

(આમાં સમ્યક્ત્વના સ્વીકારનો વિધિ વગેરે
સમ્યક્ત્વસંબંધી વર્ણન છે)

જિનદીક્ષાનો અર્થ	૧૩૮
જિનદીક્ષાનું સ્વરૂપ	૧૩૯
જિનદીક્ષા પ્રાપ્તિનો કાળ	૧૩૯
જિનદીક્ષા માટે યોગ્ય જીવનાં લક્ષણો	૧૪૨
દીક્ષારાગનાં લક્ષણો	૧૪૩
સમ્યગ્દષ્ટિને લૌકિક દેવ-ગુરુ-ધર્મની ઇચ્છા ન હોય	૧૪૩
દીક્ષારુચિ થવાનાં કારણો	૧૪૪
લોકવિરુદ્ધ કાર્યો	૧૪૬
સુશુરુનું સ્વરૂપ અને તેનો યોગ થવાનાં ચિહ્નો	૧૪૯
સમવસરણ રચનાનો વિધિ	૧૪૯
દીક્ષા માટે સમવસરણમાં આવવાનો વિધિ	૧૫૪
દીક્ષાર્થીને વિધિનું કથન	૧૫૪
દીક્ષાર્થીની શુભાશુભ ગતિને જાણવાનો ઉપાય	૧૫૫
દીક્ષાર્થીની યોગ્યતા-અયોગ્યતાનો નિર્ણય	૧૫૭
યોગ્યતાનો નિર્ણય થયા પછીનો વિધિ	૧૫૭
શિષ્યના આત્મનિવેદન સંબંધી વર્ણન	૧૬૧-૧૬૫
દીક્ષા આપ્યા પછી દીક્ષિતને ઉપદેશ	૧૬૫
જિનદીક્ષાવિધિ કેવો શિષ્ય કરી શકે અને કેવો ગુરુ કરાવી શકે ?	૧૬૭

વિષય

પૃષ્ઠ

દીક્ષા થયા પછી દીક્ષિતને કરવાનો વિધિ	૧૬૯
સાચી-ખોટી દીક્ષા જાણવાનાં લક્ષણો	૧૭૦-૧૭૪
જિનદીક્ષાનું અનંતર-પરંપર ફલ	૧૭૪
જિનદીક્ષા સંબંધિ વિધિનું મહત્ત્વ	૧૭૬
૩ ચૈત્યવંદનવિધિ પંચાશક	
ચૈત્યવંદનના ત્રણ પ્રકાર	૧૭૮
કેટલાક ત્રણ સ્તુતિ માને છે	૧૭૯
જિનપ્રતિમાને પણ ત્રણ પ્રદક્ષિણા આપી શકાય	૧૮૧
ખીજી રીતે ચૈત્યવંદનના ત્રણ પ્રકાર	૧૮૨
અપુનર્બંધક-સમ્યગ્દેષ્ટિ-ચારિત્રીનું લક્ષણ	૧૮૪-૧૮૬
માર્ગાભિમુખ વગેરેને અપ્રધાન દ્રવ્યવંદના હોય	૧૯૩-૧૯૬
દ્રવ્ય-ભાવવંદનાનાં લક્ષણો	૧૯૬-૧૯૭
દશત્રિકનું વર્ણન	૧૯૭
ભાવવંદનાનાં લક્ષણોમાં ભાવની પ્રધાનતા	૨૦૪
ભાવી અભ્યુદયવાળા જીવને જ વિધિમાં કાળજી હોય	૨૦૬
ચૈત્યવંદન મંત્રાદિથી ઉત્તમ છે.	૨૦૭
ચૈત્યવંદનમાં વિધિની કાળજીથી આ લોકમાં પણ લાભ	૨૦૭
અન્યધર્મોમાં પણ ચૈત્યવંદનની મહત્તા	૨૦૮
કયા સૂત્રો કઈ મુદ્રાથી બોલાય	૨૦૯
મુદ્રાઓનું સ્વરૂપ	૨૧૧-૨૧૨
ક્રિયા આદિ પાંચમાં ઉપયોગની આવશ્યકતા	૨૧૩
ક્રિયા આદિ પાંચમાં ઉપયોગ રાખી શકાય તેની સિદ્ધિ	૨૧૩

વિષય	પૃષ્ઠ
વિધિની કાળજી રાખવાનું કારણ	૨૧૬
નિજાસા શુદ્ધ ચૈત્યવંદનનું લક્ષણ છે	૨૧૭
મોક્ષના કારણોની (ધર્મની) પ્રાપ્તિનાં સાધનો	૨૧૮
કેવા જીવોને શુદ્ધવંદનાની પ્રાપ્તિ થાય	૨૧૯
ત્રણ કરણ, ત્રિંચિ, ત્રિંચિદેશ વગેરેનું વિસ્તૃત વર્ણન	૨૨૦-૨૨૭
શુદ્ધવંદના જ મોક્ષનું કારણ છે	૨૨૭
અનંતવાર કહેલું ચૈત્યવંદન અશુદ્ધ હતું	૨૨૮
રૂપીયાના દણાંતથી શુદ્ધ-અશુદ્ધ વંદનની વિચારણા	૨૩૦-૨૩૮
આસન્નલબ્ધો જ ત્રીજા-ચોથા પ્રકારની વંદના પામે	૨૩૯
આસન્નલબ્ધ જીવનાં લક્ષણો	૨૪૦
વિધિપાલન માટે ગીતાયોને ઉપદેશ	૨૪૧
ચૈત્યવંદનવિધિ યોગ્યને જ ખતાવવો જોઈએ	૨૪૨
ચૈત્યવંદનમાં ' નમુત્યુષ્ઠ ' થી અધિક સૂત્રો બોલી શકાય	૨૪૩

૪ પૂજાવિધિ પંચાશક

કાલદાર	૨૪૮
પૂજાના અભિગ્રહનું મહત્ત્વ	૨૪૯
શુચિદાર	૨૫૩
સ્નાનાદિ બિલકુલ નિર્દોષ નથી	૨૫૪
સ્નાનાદિમાં ચતના	૨૫૫
ભાવશુદ્ધિ ન રાખવાથી ચતા દોષો	૨૫૬
પૂજા સામગ્રી દાર	૨૫૭
ઉત્તમ દ્રવ્યોથી પૂજા કરવાનું કારણ	૨૫૮

વિષય	પૃષ્ઠ
વિધિદ્વાર	૨૬૨
સ્તુતિ-સ્તોત્ર દ્વાર	૨૬૫
પ્રણિધાન પ્રકરણ	૨૬૬-૨૮૬
પૂજનિર્દોષતા પ્રકરણ	૨૯૦
પૂજ્યને લાલ ન થાય તો પણ પૂજકને લાલ થાય	૨૯૨
પૂજથી થતા લાભો	૨૯૩-૨૯૪
પૂજ કરવાની માત્ર ભાવનાથી લાલ-વૃદ્ધાનું દેખાત	૨૯૫

૫ પ્રત્યાખ્યાન પંચાશકં

પ્રત્યાખ્યાનના અર્થો અને ભેદો	૨૯૮
શ કાલ પ્રત્યાખ્યાન	૨૯૯
૧) અહણદ્વાર-છ શુદ્ધિનું સ્વરૂપ વગેરે	૩૦૨
૨) આગારદ્વાર	૩૦૮
૩) સામાયિક દ્વાર	૩૩૬
પ્રત્યાખ્યાનથી અપ્રમાદની વૃદ્ધિ	૩૩૭
વકારશી આદિ અલ્પકાલીન પ્રત્યાખ્યાનમાં આગારો	
૪) તો સર્વસાવધતા ત્યાગ રૂપ સામાયિકમાં આગારો	
૫) મ નહિ ? તેનું સમાધાન	૩૪૦-૩૫૦
૬) ભેદ દ્વાર (આહારના ચાર ભેદો)	૩૫૧
૭) સાધુઓથી વિવિહારનું પ્રત્યાખ્યાન થઈ શકે	૩૫૪
૮) મારણે સાધુ દુર્વિહારનું પ્રત્યાખ્યાન પણ કરી શકે	૩૫૭
૯) ભોગદ્વાર (ભોજનનો વિધિ)	૩૫૮
૧૦) સ્વયંપાલન દ્વાર	૩૬૨

વિષય

વિધિની પ્રાગટ્ય રાજ્યવાનું મારણ	૨૧૧
ત્રિજ્ઞાસા શબ્દ ગૈત્યવંદનનું મારણ છે	૨૧૭
મોક્ષના મારણની (મર્મની) પ્રાપ્તિનાં પ્રાપ્તિ	૨૧૮
કેના જીવોને શબ્દવંદનાની પ્રાપ્તિ થાય	૨૧૮
ત્રણ કરણ, અંગિ, અંગિદેશ તથા રેનું નિરૂપણ મર્મનું	૨૨૭
શુદ્ધવંદના જ મોક્ષનું મારણ છે	૨૨૭
અતંતવાર કરેલું ગૈત્યવંદન અશબ્દ હતું	૨૨૮
રૂપીયાના દણાંતરી શુદ્ધ—અશબ્દ વંદનની વિભાવણા	૨૨૮
આસન્નભવ્યો જ બ્રીજ-આમા પ્રદારની વંદના પ્રાપ્તિ	૨૩૬
આસન્નભવ્ય જીવનાં લક્ષણો	૨૪૦
વિધિપાલન માટે ગીતાથોને લખદેશ	૨૪૧
ગૈત્યવંદનવિધિ ચોગ્યને જ બતાવવો જોઈએ	૨૪૨
ગૈત્યવંદનમાં 'નમ્રુથુષ્' થી અધિક સૂત્રો જોડી શકાય	૨૪૩

૪ પૂજાવિધિ પંચાશત્ક

કાલદાર	૨૪૮
પૂજાના અભિગ્રહનું મહત્ત્વ	૨૫૧
શુચિદાર	૨૫૩
સ્નાનાદિ બિલકુલ નિર્દોષ નથી	૨૫૪
સ્નાનાદિમાં ચતના	૨૫૫
ભાવશુદ્ધિ ન રાખવાથી ચતા દોષો	૨૫૬
પૂજા સામગ્રી દ્વારા	૨૫૭
ઉત્તમ દ્રવ્યોથી પૂજા કરવાનું કારણ	૨૫૮

વિષય	પૃષ્ઠ
વિધિદ્વાર	૨૬૨
સ્તુતિ-સ્તોત્ર દ્વાર	૨૬૫
પ્રશ્નિધાન પ્રકરણ	૨૬૯-૨૮૯
પૂજનિર્દોષતા પ્રકરણ	૨૯૦
પૂજનને લાભ ન થાય તો પણ પૂજકને લાભ થાય	૨૯૨
પૂજથી થતા લાભો	૨૯૩-૨૯૪
પૂજ કરવાની માત્ર ભાવનાથી લાભ-વૃદ્ધાનું દર્શાવ	૨૯૫

૫ પ્રત્યાખ્યાન પંચાશક

પ્રત્યાખ્યાનના અર્થો અને ભેદો	૨૯૮
દશ કાલ પ્રત્યાખ્યાન	૨૯૯
(૧) ગ્રહલક્ષ્મીદ્વાર-૭ શુદ્ધિનું સ્વરૂપ વગેરે	૩૦૨
(૨) આગારદ્વાર	૩૦૮
(૩) સામાયિક દ્વાર	૩૩૬
પ્રત્યાખ્યાનથી અપ્રમાદની વૃદ્ધિ	૩૩૭
વધારાથી આદિ અલ્પકાલીન પ્રત્યાખ્યાનમાં આગારો	
કે તો સર્વસાવધનતા ત્યાગ રૂપ સામાયિકમાં આગારો	
કેમ નહિ ? તેનું સમાધાન	૩૪૦-૩૫૦
(૪) ભેદ દ્વાર (આહારના ચાર ભેદો)	૩૫૧
સાધુઓથી તિવિહારનું પ્રત્યાખ્યાન થઈ શકે	૩૫૪
કારણે સાધુ દુર્વિહારનું પ્રત્યાખ્યાન પણ કરી શકે	૩૫૭
(૫) ભોગદ્વાર (ભોજનનો વિધિ)	૩૫૮
(૬) સ્વયંપાલન દ્વાર	૩૬૨

વિષય

પૃષ્ઠ

આદારનું પત્રગદ્યાણ લેનાર ભીક્ષુને આદાર આપી શકે નહીં	૩૬૨
સાંભોગિક-અસાંભોગિક સાધુઓ માટે આદાર લાવવા	
આદિને વિધિ	૩૬૪
સાંભોગિક-અસાંભોગિક માટે ભિન્ન વિધિમાં સંગદેય નથી	૩૬૫
શ્રાવકો માટે સાધુઓને આશ્રયી હાન-ઉપદેશનો વિધિ	૩૬૬
ગરીબ શ્રાવકો માટે હાનનો વિધિ	૩૬૭
દ્વિગ્ધની મર્યાદા અને સાચી આદિત્વ સ્વરૂપ	૩૬૮
(૭) અનુગ્રંધદાર	૩૭૦
કેવા સાધુને પ્રત્યાખ્યાનના પરિણામનો અનુગ્રંધ થાય	૩૭૦
શુભાંજાનું મહત્ત્વ	૩૭૧
અવિદ્યમાન વસ્તુના પ્રત્યાખ્યાનથી લાભ-પ્રાપ્તિનું દર્શાવ	૩૭૨
વિરાગી જીવનું પ્રત્યાખ્યાન સફળ છે	૩૭૬

૬ સ્તવવિધિ પંચાશક

સ્તવના બે પ્રકારો અને દ્રવ્યસ્તવનું સ્વરૂપ	૩૭૯
દ્રવ્યસ્તવ કેવા ભાવથી કરવાથી ભાવસ્તવનું કારણ બને ?	૩૮૦
દ્રવ્યસ્તવ કેવા ભાવથી કરવાથી ભાવસ્તવના	
સાગનું કારણ બને ?	૩૮૦
આત્મની આજ્ઞાથી વિપરીત પ્રવૃત્તિ દ્રવ્યસ્તવ નથી.	૩૮૧
બહુમાનશૂન્ય અનુષ્ઠાન દ્રવ્યસ્તવ નથી.	૩૮૩
અહીં દ્રવ્યશબ્દનો યોગ્યતા અર્થ છે	૩૮૪
કયાંક દ્રવ્યશબ્દનો અયોગ્યતા અર્થ પણ છે-	
અંશારમર્દકનું દર્શાવ	૩૮૬

વિષય

પૃષ્ઠ

અપ્રધાન દ્રવ્યસ્તવથી મળતું ફલ તુચ્છ છે	૩૯૦
જિનાજ્ઞા મુજબ ઘટાં જિનપૂજાદિ અનુષ્ઠાનેા દ્રવ્યસ્તવ કેમ? ૩૯૧	
ભાવસ્તવની અપેક્ષાએ દ્રવ્યસ્તવની અસારતા	૩૯૨-૩૯૭
ખંને સ્તવ પરસ્પર સંકળાયેલા છે	૩૯૮-૪૧૭
અપવાદથી સાધુઓ જાતે દ્રવ્યસ્તવ કરી અને કરાવી શકે	૪૧૨
સુપરિશુદ્ધ દ્રવ્યસ્તવનું લક્ષણ	૪૧૮
દ્રવ્યસ્તવમાં આંશિક ભાવ અવશ્ય હોય.	૪૧૮
ચૈત્યવંદન-સ્તુતિ વગેરે દ્રવ્યસ્તવ કેમ છે	
તેનું સમાધાન.	૪૧૯
દ્રવ્યસ્તવથી આંશિકભાવ ધવાનું કારણ.	૪૨૦

૭ જિનભવનવિધિ પંચાશક

યોગ્ય જીવે જ જિનભવન કરાવવું જોઈએ.	૪૨૧
આજ્ઞાનું મહત્ત્વ	૪૨૨
જિનભવન કરાવવાને યોગ્ય જીવનું સ્વરૂપ.	૪૨૩
યોગ્ય જીવ મંદિર બંધાવે તે ખીજને	
ધર્મની કે ધર્મખીજની પ્રાપ્તિ થાય	૪૨૮
જિનશાસન સંબંધી શુભભાવ સમ્યક્ત્વનું ખીજ છે.-	
ચોરનું દષ્ટાંત.	૪૨૮
જિનમંદિર બંધાવવાનો વિધિ-પાંચ દ્વારો.	૪૩૨-૪૫૧
ખીજને અપ્રીતિ થાય તેમ ન કરવું-	
શ્રીમહાવીર સ્વામીનું દષ્ટાંત	૪૩૪-૪૩૮

૧૦ ઉપાસકે પ્રતિમાવિધિ પંચાશકે

વિષય

પૃષ્ઠ

શ્રાવકની અગિયાર પ્રતિમાઓ	૫૧૮
ક્રમશઃ અગિયાર પ્રતિમાઓનું વર્ણન	૫૨૦-૫૪૩
સમ્યક્ત્વનાં લક્ષણો વિપરીતક્રમથી કહેવાનું કારણ	૫૨૧
છઠ્ઠીપ્રતિમામાં રહેલ શ્રાવક શૃંગારરસકથા, સ્ત્રી સાથે	
એકાંતમાં વાસ અને અતિપરિચયનો ત્યાગ કરે	૫૩૩
માત્ર સ્વયં આરંભ ન કરવામાં પણ લાભ	૫૩૬
કેવો જીવ જીભ પાસે પણ આરંભ	
ન કરાવવાનો ત્યાગ કરી શકે ?	૫૩૮
પ્રતિમાઓ પૂર્ણ થયા પછીનો વિધિ	૫૪૩
પ્રતિમારોવનશી આત્માને બાવિત	
કરીને દીક્ષા લેવાનો હેતુ	૫૪૩
પ્રતિમાના પાત્રન વિના પણ દીક્ષાને યોગ્ય	
મની શકે છે	૫૪૭-૫૫૧
આ કાળમાં પ્રતિમાધારીને દીક્ષા આપવી	
એ વધારે અંગત છે	૫૫૨

આ ગ્રંથમાં આવેલાં દ્રષ્ટાંતો

નવમી પ્રતિમા, પશુ લાભ.	૫૬૬	૨૬૫
અષ્ટમી પ્રતિમા, નિવૃત્તિ પશુ લાભ.	પ્રાક્ષા	૩૭૧
સપ્તમી પ્રતિમા, અર્ધ	અંગારમર્દકચરિ	૩૮૧
પ્રતિમા, અર્ધ	શ્રીઆર્યવલ્લભામી	૪૧૧
પ્રતિમા, અર્ધ	ચોર	૪૨૧
પ્રતિમા, અર્ધ	શ્રી મહાવીરરામી	૪૩૧

શ્રી ધરણેન્દ્ર-પદ્માવતી-સંપૂર્ણિતાય
 શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથાય નમઃ.
 શ્રી દાનત્રેમ-હીરસૂરિસદ્ગુરુભ્યો નમઃ.

ૐ નમઃ

સુગૃહીતનામધેય શ્રી હરિભદ્રસૂરિ મહારાજ વિરચિત

પરમ પૂજ્ય આચાર્યદેવ-

શ્રી અભયદેવસૂરિ મ. રચિત ટીકા સહિત

પંચાશક ગ્રંથનો

ગુજરાતી ભાવાનુવાદ

ભૂમિકા : શ્રી જિનાગમ સ્કુરાયમાન સંઘના અતિશયો-
 રૂપ તેજનું ધામ હોવા છતાં દુઃખમાકાળના પ્રભાવથી તેનો
 મહિમા (તેજ) ઘટતો ગયો, તેમાંથી પૂર્વગત વંગેરે ઘણા
 ગ્રંથો અદૃશ્ય બની ગયા. આથી ધર્મ વંગેરે પુરુષાર્થને
 સાધવાની ઈચ્છાવાળા અને જિનાગમમાં શુદ્ધ કલ્પ છે તે
 જાણવાની ઈચ્છાવાળા આ કાળના મંદમતિ મનુષ્યોને જોનાથી
 ધર્મ આદિ પુરુષાર્થ સાધી શકાય તેવા પોતાની નજરમાં
 આવેલા જિનવચનના કેટલાક પદાર્થો બતાવવાની ઈચ્છા
 થવાથી સૂક્ષ્મદર્શી સુગૃહીત નામધેય આચાર્ય શ્રી હરિ-
 ભદ્રસૂરિ મહારાજે પંચાશક નામના આ ગ્રંથની રચના
 કરી છે. આ ગ્રંથમાં ૧૯ પ્રકરણો છે. દરેક પ્રકરણમાં પચાસ
 પચાસ ગાથાઓ હોવાથી આ ગ્રંથનું પંચાશક એવું

નામ છે. શ્રાવકધર્મનો અભ્યાસ કર્યા પછી સાધુધર્મની યોગ્યતા આવે છે. આથી સર્વ પ્રથમ ‘શ્રાવકધર્મ’ પંચાશક કહે છે.

卐

૧ શ્રાવકધર્મ—પંચાશક

મંગલ, સંબંધ, અભિધેય અને પ્રયોજનનું પ્રતિપાદન :-

નમિઝ્ઞ વદ્ધમાણં, સાવગધમ્મં સમાસઑ વોચ્છં ।

સમ્મત્તાઈ માવત્થસંગયં સુત્તણીઈણ ॥ ૧ ॥

શ્રી વર્ધમાનસ્વામીને નમસ્કાર કરીને ભાવાર્થ (રહસ્યાર્થ)થી યુક્ત સમ્યક્ત્વ વગેરે શ્રાવકધર્મને ગણ્યધરપ્રણીત સૂત્રોના અનુસારે સંક્ષેપથી કહીશ.

ધર્મ એટલે દુર્ગતિના ખાડામાં પડતા જીવોને બચાવી લેનારા આત્માના (શુભ) પરિણામ અને તેવા પરિણામ પૂર્વક થતાં અનુષ્ઠાનો.

અંથના પ્રારંભમાં મંગલ, સંબંધ, અભિધેય અને પ્રયોજન એ ચારનો નિર્દેશ કરવો જોઈએ. વિઘ્નવિનાશ, શિશ્ય-પ્રવૃત્તિ અને શિષ્ટાચારપાલન એ ત્રણ કારણોથી ઇષ્ટદેવ નમસ્કાર રૂપ ભાવમંગલ કરવું જોઈએ. તથા શ્રોતૃજનપ્રવૃત્તિ માટે સંબંધ, અભિધેય અને પ્રયોજન એ ત્રણનો નિર્દેશ કરવો જોઈએ. તે આ પ્રમાણે—

વિઘ્નવિનાશ માટે મંગલ:-

કલ્યાણકારી કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરનારને પ્રાયઃ વિઘ્ન સંભવિત છે. પ્રસ્તુત શાસ્ત્રની રચના સ્વર્ગ અને મોક્ષનું કારણ

હોવાથી કલ્યાણકારી છે. આથી આ શાસ્ત્રરચનામાં વિદ્યન આવવાનો સંભવ છે. શાસ્ત્રની રચનામાં વિદ્યન આવે તો શાસ્ત્રકારની શક્તિ હમ્બાઈ વધે. પરિણામે રચવા ધારેલું શાસ્ત્ર પૂરું ન થવ થી ઇષ્ટ (શાસ્ત્રનિર્માણ રૂપ) પુરુષાર્થ પૂરું ન થાય. આથી વિદ્યનના વિનાશ માટે મંગલ કરવું જોઈએ, કર્યું છે કે,—

વહુવિગ્ધાદં સેયાદં તેજ કયમંગલોવયારેદિ ।

સત્યે પયદ્વિયચ્ચં, વિજાણ મહાનિદ્ધીણ વ્વ ॥

॥ ચિદોગ્ગા ૦ ૧૨ ॥

“કલ્યાણકારી કાર્યો બહુ વિદ્યવાળાં હોય છે. આથી શાસ્ત્રમાં વિદ્યા અને મહાનિધાનની જેમ મંગલ અને (ઉપ-આર=) ધર્મોચ્ચરણપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ.”

શિષ્યપ્રવૃત્તિ માટે મંગલ:—

પ્રશ્ન—અંધતા પ્રારંભમાં વાચિક નમસ્કાર રૂપ મંગલ પ્રાપ્ત્યનો ઉદ્દેશ કયા વિના જ માનસિક નમસ્કાર, તપ-ર્યા આદિ અન્ય મંગલથી જ વિદ્યનો વિનાશ થઈ જવાથી પ્રકારની સિદ્ધિ થઈ જશે. આથી અંધતું કદ વધારનારા વાચિક નમસ્કારની જરૂર નથી.

ઉત્તર—વાત સત્ય છે. માનસિક નમસ્કાર આદિથી વિદ્યન-વિનાશ થઈ શકે તો હોવા છતાં જો અંધતા પ્રારંભમાં ઇષ્ટદેવ-નમસ્કારરૂપ મંગલવાક્યનો ઉદ્દેશ ન કરવામાં આવે તો કોઈક પ્રમાદી શિષ્ય ઇષ્ટદેવનમસ્કારરૂપ મંગલ કયા વિના જ અંધતું અધ્યયન શ્રવણ વગેરે કરે, આથી તેને વિદ્યનો આવવાનો

સંભવ હોવાથી તેની તે અંથમાં પ્રવૃત્તિ ન થાય. અંથમાં મંગલવાક્યનો ઉલ્લેખ કરવાથી પ્રમાદી શિષ્ય પણ મંગલ વાક્યના પાઠપૂર્વક અધ્યયન આદિ કરે. એ મંગલવચનથી થયેલા દેવસંબંધી શુભ ભાવથી, વિદ્નો દૂર થવાથી શાસ્ત્રમાં નિર્વિદ્ન પ્રવૃત્તિ થાય છે. અંથના પ્રારંભમાં વાચિક નમસ્કાર કરવાથી બીજો લાભ એ થાય છે કે આ શાસ્ત્ર અમુક દેવે કહેલા આગમને અનુસરનારું છે માટે ઉપાદેય છે એવી બુદ્ધિ થાય છે. આથી શિષ્ય તેમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે. આમ શિષ્યપ્રવૃત્તિ માટે પણ અંથના પ્રારંભમાં મંગલવાક્યનો ઉલ્લેખ કરવાની જરૂર છે. કહ્યું છે કે,—

મંગલપુષ્પવત્તો, પમત્તસીસોચિ પારમિહ જાહ્ ।

સત્થે ત્રિસેસણાણા, તુ ગોરવાદિહ પયટ્ટેજા ॥૧॥

“અંથના પ્રારંભમાં મંગલવચનના ઉલ્લેખથી પ્રમાદી શિષ્ય પણ મંગલપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરીને શાસ્ત્રના પારને પામે છે, તથા વિશેષપ્રકારના (આ શાસ્ત્ર અમુક દેવે કહેલા આગમને અનુસરનારું છે એવા) જ્ઞાનથી ગૌરવપૂર્વક શાસ્ત્રમાં પ્રવૃત્તિ કરે.”

શિષ્ટાચારપાલન માટે મંગલ—

અન્ન-પ્રારંભમાં મંગલવચનના ઉલ્લેખ વિના પણ ઘણા અન્ન પૂર્વે થયેલાં દેખાતાં હોવાથી અને તે શાસ્ત્રોમાં શ્રોતા એવી પ્રવૃત્તિ પણ દેખાતી હોવાથી મંગલ વિના પણ આવી શકે છે. આથી અંથનું કદ વધારનાર આ મંગલવચનની જરૂર નથી.

ઉત્તર-તમારી વાત સત્ય છે. પણ શિષ્ટાચારના પાલન માટે મંગલનો દલ્લેખ જરૂરી છે. શિષ્ટપુરુષો ઇષ્ટાર્થમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે ત્યારે પ્રાયઃ ઇષ્ટદેવને નમસ્કાર કરીને કરે છે. આ આચાર્ય (શ્રીહરિભદ્રસૂરિ મહાશય) પણ શિષ્ટ છે. આથી શિષ્ટાચારના પાલન માટે મંગલવચન જરૂરી છે. કહ્યું છે કે,—

શિષ્ઠાઃ શિષ્ટત્વમાયાન્તિ, શિષ્ટમાર્ગાનુપાલનાત્ ।

તદ્વંચનાદશિષ્ટત્વં, તેષાં સમનુપવ્રતે ॥ ૧ ॥

“શિષ્ટપુરુષો શિષ્ટમાર્ગનું પાલન કરવાથી શિષ્ટપણાને પામે છે, શિષ્ટમાર્ગનું દહંધન કરવાથી અશિષ્ટપણું પામે છે.”

શ્રોતૃજનપ્રવૃત્તિ માટે સંબંધ આદિ ત્રણ-

જેમ ઠોઈ જાતનાં સંબંધ વિના ‘દશ હાડમ’ વગેરે વાક્યો બોલે તો ઠોઈ પ્રવૃત્તિ ન કરે, સાંજનાર તે વાક્ય તરફ દક્ષ્ય ન આપે, તેમ જો અંધમાં ઠોઈ સંબંધ ન જાતાવવામાં આવે તે અંધમાં બુદ્ધિમાન ઠોઈ પ્રવૃત્તિ ન કરે. એ રીતે જો અંધમાં અભિધેય (અંધમાં શું કહેવાનું છે તે) ન જણાવ્યું હોય તે અંધમાં પણ બુદ્ધિમાન પુરુષો દાગડાનો * દાંતની પરીક્ષાની જેમ પ્રવૃત્તિ ન કરે.

* દાગડાને દાંત જ ન હોવાથી તેની પરીક્ષા ઠોઈ કરવું નથી. તેમ અભિધેય વિના આ અંધમાં શું છે તેનું જ્ઞાન ન હોવાથી પ્રવૃત્તિ ન થાય.

તે રીતે જે અંથમાં પ્રયોજન (=અંથ રચનાનું કારણ) ન બતાવ્યું હોય તે અંથમાં પણ બુદ્ધિમાન પુરુષો *કાંટાવાળી ડાળના મદનની જેમ પ્રવૃત્તિ ન કરે.

શિષ્ટાચારપાલન માટે સંબંધ આદિ ત્રણ—

પ્રશ્ન:— અસર્વજ્ઞ અને અવીતરાગ (રાગી) નાં વચનો અસત્ય પણ હોય. એથી સંબંધ વગેરેના નિર્ણય વિના બુદ્ધિમાન પુરુષોની સંબંધ આદિથી પ્રવૃત્તિ બલે ન થાય, પણ સંશયથી પણ પ્રવૃત્તિ થાય છે. જે અંથમાં સંબંધ આદિ ત્રણ ન હોય તે અંથમાં પણ સંશય થાય છે. અર્થાત્ આ અંથ સર્વજ્ઞ-વીતરાગ દેવના વચનને અનુસરનારો હશે ઇત્યાદિ સંશયથી અંથમાં પ્રવૃત્તિ થાય છે. એટલે સંબંધાદિનો નિર્દેશ શ્રોતાઓની પ્રવૃત્તિમાં (એકાંતે) કારણ નથી.

ઉત્તર:— તમારી વાત સત્ય છે, તો પણ સંબંધાદિનો નિર્દેશ નિરર્થક નથી. કારણ કે સંબંધાદિના નિર્દેશથી શિષ્ટાચારનું પાલન થાય છે શાસ્ત્રકારો પ્રાયઃ સંબંધાદિના નિર્દેશ પૂર્વક શાસ્ત્રરચનાની પ્રવૃત્તિ કરે છે, એવું દેખાય છે. સર્વથા વચનપ્રામાણ્યનો સ્વીકાર નહિ કરનારા બૌદ્ધો* પણ સંબંધાદિના નિર્દેશપૂર્વક શાસ્ત્રરચનાની પ્રવૃત્તિ કરે છે. આથી સંબંધાદિ ત્રણનો નિર્દેશ શિષ્ટાચારના પાલન માટે છે.

* કાંટાવાળી ડાળના મદનથી કોઈ લાભ ન થતો હોવાથી સમજી તેમાં પ્રવૃત્તિ ન કરે. તેમ પ્રયોજનના નિર્દેશ વિના અંથના અધ્યયનાદિના લાભનું જ્ઞાન ન થવાથી પ્રવૃત્તિ ન થાય.

× બૌદ્ધો શબ્દને પ્રમાણ માનતા નથી. બૌદ્ધો શબ્દને કેમ પ્રમાણ

અહીં નમિઝળ ઘન્ટમાળં=શ્રી વર્ધમાનસ્વામીને નમસ્કાર કરીને એ પદોથી મંગલ કરવામાં આંબ્યું છે. સાઘગધર્મં ઘોચ્છં=શ્રાવકધર્મને કહીશ એ પદોથી અભિધેય જણાવ્યું છે. સમાસઓ=સંક્ષેપથી એ પદથી પ્રયોજન જણાવ્યું છે. પૂર્વાચાર્યોએ શ્રાવકધર્મને જણાવનારા ગ્રંથોની રચના કરી છે તેો તમારે રચના કરવાની શી જરૂર છે આવા પ્રશ્નના ઉત્તર માટે સમાસઓ=સંક્ષેપથી એમ જણાવ્યું છે. પૂર્વાચાર્યોએ વિસ્તારથી કહ્યું છે. હું મંદબુદ્ધિવાળા જીવોના અનુગ્રહ માટે સંક્ષેપથી કહીશ. સંક્ષિપ્ત ગ્રંથનું પઠન આદિ સુખપૂર્વક અને જલદી ઘઈ શકે વગેરે કારણોથી શ્રોતાઓ વિસ્તૃત ગ્રંથને છોડીને આ ગ્રંથમાં પ્રવૃત્તિ કરે. ભાવત્યસંગયં=ભાવાર્થથી (રહસ્યાર્થથી) યુક્ત એ પદથી પણ પ્રયોજન જણાવ્યું છે. વાચકવર્ચશ્રી ઉમાસ્વાતિ મહારાજ વગેરેએ સંક્ષેપમાં સમ્યક્ત્વાદિ શ્રાવકધર્મ કહ્યો છે, તેો તમારે કહેવાની શી જરૂર છે એ પ્રશ્નના ઉત્તર માટે ભાવત્યસંગયં=ભાવાર્થથી યુક્ત એ પદ છે. પૂર્વાચાર્યોએ પ્રતો અતિચારે વગેરેના જે અર્થો બતાવ્યા છે તે ગંભીર-ગહન છે. તેમાંથી જે અર્થો મંદબુદ્ધિવાળા શિષ્યોને મુશ્કેલીથી સમજાય તેવા છે તે અર્થોનો ભાવાર્થ-તાત્પર્યાર્થ આમાં કહેવામાં આવશે. આથી પણ શ્રોતાઓ અન્ય (કઠીન) ગ્રંથોનો ત્યાગ કરીને આ ગ્રંથમાં પ્રવૃત્તિ કરશે.

માનતા નથી વગેરે ચર્ચા સર્વસાધારણ ઉપયોગી ન હોવાથી અહીં (ટીપ્પણમાં) કરી નથી. વિદ્વાનોએ પડ્ધર્શન સમુચ્ચય, રત્નાકર અવતારિકા વગેરે ગ્રંથોમાંથી તે ચર્ચા નોંધ લેવી.

સુત્તનીકેષ=ગણુધર પ્રણીત રત્નોના અનુગારે એ પદગી
આ શ્રથમાં સ્વતંત્રપણે નહિ, કિન્તુ વીતરાગ-શર્માના વચનના
આધારે કહીશ એમ જણાવ્યું છે.

પ્રયોજનનું વિશેષ વાર્ણન—

પ્રયોજન અનંતર અને પરંપર એમ બે પ્રકારે છે. એ
બંને પ્રકારના પ્રયોજનના કર્તા અને શ્રોતાની અપેક્ષાએ બે
પ્રકાર છે. આથી પ્રયોજનના કુલ ચાર ભેદ થાય.
૧ કર્તાનું અનંતર પ્રયોજન-શિષ્યોને સંક્ષેપથી શ્રાવકધર્મનો
બોધ.

૨ કર્તાનું પરંપર પ્રયોજન-પરોપકાર દ્વારા ધર્મક્ષયથી મોક્ષ.

૩ શ્રોતાનું અનંતર પ્રયોજન-સહેલાઈથી શ્રાવકધર્મનો બોધ.

૪ શ્રોતાનું પરંપર પ્રયોજન-(ચારિત્ર આદિથી) મોક્ષપ્રાપ્તિ.

આ હકીકત (મૂળગાથામાં) પ્રયોજન અને અભિધેયના
નિર્દેશથી ગર્ભિત રીતે કહેવાઈ ગઈ છે. કારણ કે સાધુ પુરુષો
(ધર્મ-મોક્ષ) પુરુષાર્થમાં અનુપયોગી વાત કહે નહિ, કહે તો
તેમના સાધુપણમાં ખામી આવે.

સંબંધ:- શ્રોતાઓની પ્રવૃત્તિ માટે સંબંધ વગર
જરૂરી છે તો મૂળ ગાથામાં સંબંધ કેમ જણાવ્યો નથી?

ઉત્તર:- મૂળગાથામાં પ્રયોજન જણાવ્યું છે. પ્રયોજન
જણાવવા દ્વારા ગર્ભિત રીતે સાધ્ય-સાધન લાવરૂપ સંબંધ
પણ જણાવ્યો છે. તે આ પ્રમાણે:- આ શ્રંથ સાધન છે
પરણ કે બીજા કોઈ ઉપાયથી સંક્ષેપથી શ્રાવકધર્મનો બોધ

ત ધર્મ શકે. આ મંથ સંદોષથી શ્રાવકધર્મનો બોધ કરવાનું સાધન છે. માટે જ સંદોષથી શ્રાવકધર્મનો બોધ સાધ્ય છે. સાધ્ય-સાધન બાવરૂપ આ સંબંધ મૂળગાથામાં સાક્ષાત્ ન કહ્યો હોવા છતાં પ્રયોજનના નિર્દેશથી ગમિત રીતે કહેવાઈ જ ગયો છે. કહ્યું છે કે:-

સમ્યગ્ધઃ પ્રોક્ત એવ સ્વાદેતસ્યંતત્પ્રયોજનમ્ ।

इत्युक्तं तेन नो बाध्यो भेदेनासौ प्रयोजनात् ॥ ૧ ॥

“આનું આ પ્રયોજન છે એમ કહેવાથી સંબંધ કહેવાઈ જ ગયો છે. આથી પ્રયોજનના નિર્દેશથી અલગ સંબંધનો નિર્દેશ નહિ કરવો જોઈએ. અર્થાત્ પ્રયોજનના નિર્દેશમાં સંબંધનો નિર્દેશ આવી જતો હોવાથી સંબંધનો ભુલો નિર્દેશ કરવાની જરૂર નથી.” (૧)

શ્રાવકશબ્દનો અર્થ:-

परलोपद्वयं सम्मं, जो जिणवयणं सुणेह उचउत्तो ।

अइतिव्वकम्मविगमा, सुकोप्पो सावगो एत्थ ॥૨॥

પરલોપ માટે હિતકર જિનવચનને અતિતીવ્ર કર્મનો નાશ થવાથી હંભરહિત ઉપયોગપૂર્વક જે સાંભળે છે તે ઉત્કૃષ્ટ શ્રાવક છે.

અહીં ‘જો’=જે ‘પદ્ધતી એ જણાવ્યું’ છે કે ઉક્તા રીતે જે કોઈ જિનવચનને સાંભળે તે શ્રાવક છે. જેમ આદ્યકુળમાં જ ઉત્પન્ન થયેલો આદ્યકુલ કહેવાય છે, તેમ અમુક કુળમાં જ ઉત્પન્ન થયેલો શ્રાવક કહેવાય છે એવું નથી. કારણ કે શ્રાવક-

તાપ (ઈચ્છા) છે. અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં તથા સિદ્ધોમાં મન ન હોવાના કારણે દોષ તત્ત્વનો માનસિક અનિલાપ ન હોવાથી સમ્યક્ત્વ કેવી રીતે દોષ શકે ? ત્યારે આગમમાં અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં અને સિદ્ધોમાં પણ સમ્યક્ત્વ હોય એમ કહ્યું છે. કારણ કે જ્ઞાત્રોમાં અંસાદી છવોમાં સમ્યક્ત્વનો ઉત્કૃષ્ટાગ્ર (સાધિક) ૬૬ સાગદોપમ કહ્યો છે. એક ભવમાં આટલો કાળ ન ઘટી શકે. એકથી વધારે ભવમાં આટલો કાળ પડે. છવ સમ્યક્ત્વ સહિત બીજા ભવમાં જાય ત્યારે પ્રારંભમાં અંતર્મુદ્ધત સુધી અપર્યાપ્ત જ હોય છે. આમ અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં સમ્યક્ત્વ હોય તો જ સમ્યક્ત્વનો ઉત્ત કાળ ઘટી શકે છે. તથા સિદ્ધોમાં સમ્યક્ત્વનો સાદિ-અનંત કાળ કહ્યો છે. આથી જિનોહત તત્ત્વોની શ્રદ્ધાને સમ્યક્ત્વ કહેવામાં આગમનો વિરોધ આવે છે.

ઉત્તર:-આમાં આગમવિરોધ નથી. તે આ પ્રમાણે:- તત્ત્વાર્થશ્રદ્ધા સમ્યક્ત્વનું કાર્ય છે. મિથ્યાત્વના ક્ષયોપશમાદિથી થતો રુચિરૂપ આત્મપરિણામ સમ્યક્ત્વ છે. કહ્યું છે કે;- સે ચ સમ્મત્તે પસત્તયસમ્મત્તમોદ્દનીયકમ્માણુયેયણોઘ-સમગ્ગયસમુત્થે પસમસંયેગાદિગે સુદ્ધે આયપરિણામે પન્નત્તે “વિશુદ્ધ સમ્યક્ત્વમોહનીય કર્મના ઉદયથી, ઉપશમથી કે ક્ષયથી પ્રગટેલા અને શમ-સંયેગ આદિ લિંગોથી જથ્થાતા શુભ આત્મપરિણામને સમ્યક્ત્વ કહ્યું છે.”

આ રીતે સમ્યક્ત્વ આત્મપરિણામ રૂપ હોવાથી મન-સહિત સિદ્ધોમાં અને અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં હોઈ શકે છે.

ઉદય હોય ત્યારે તેજ ભવમાં મોક્ષે જનારા પણ જીવો અવશ્ય સમ્યગ્દર્શન પામતા નથી.”

તેમ સમ્યક્ત્વ હોય ત્યારે શુશ્રૂષાદિગુણો હોય છે એમ કહી શકાય.

પ્રશ્ન:- અહીં સમ્યક્ત્વ હોય ત્યારે શુશ્રૂષાદિગુણો હોય છે એમ કહ્યું છે. તે ગુણોમાં દેવ-ગુરુની વૈયાવચ્ચના નિયમનો પણ સમાવેશ છે. હવે પ્રશ્ન થાય છે કે વૈયાવચ્ચનો નિયમ તપનો ભેદ હોવાથી ચારિત્રના અંશરૂપ છે. ચારિત્રનો અંશ પાંચમા ગુણસ્થાને હોય છે. સમ્યક્ત્વની હાજરીમાં આ ગુણ અવશ્ય હોવાથી સમ્યક્ત્વવાળા બધા જ જીવોને પાંચમું ગુણસ્થાન આવશે એથી ચોથું ગુણસ્થાન જ નહિ રહે. અર્થાત્ કેવળ સમ્યક્ત્વવાળો જીવ પણ દેશવિરત કહેવાશે.

ઉત્તર:- વૈયાવચ્ચ નિયમ રૂપ ચારિત્ર અતિઅદ્ય પ્રમાણમાં હોવાથી અહીં તેની ચારિત્રરૂપે વિવક્ષા કરી નથી. જેમ સંમૂર્ઠિમ (અસંજી) જીવોમાં સંજ્ઞા હોવા છતાં અતિશય અદ્યપ્રમાણમાં હોવાથી તે અસંજી જ કહેવાય છે. વિશેષ સંજ્ઞા હોય તેવા જ જીવોને સંજી કહેવાય છે. તેજ રીતે અહીં જેને મહાવ્રત કે અણુવ્રત આદિ વિશેષ ચારિત્ર હોય તેને જ વિરત કહેવાય છે. વ્યવહારમાં આપણે જોઈએ છીએ કે જેની પાસે માત્ર એક રૂપિયો હોય તે ધનવાન કહેવાતો નથી. તેમ વૈયાવચ્ચના નિયમરૂપ ચારિત્રવાળો ચારિત્રી ન કહેવાય.

પ્રશ્ન:- અહીં સમ્યક્ત્વ હોય ત્યારે શુશ્રૂષા વગેરે ગુણો અવશ્ય હોય એમ કહ્યું છે. પણ તે યુક્ત નથી. કારણ કે ઉપશાંતમોહ વગેરે જીવોમાં સમ્યક્ત્વ હોવા છતાં શુશ્રૂષા વગેરે ગુણો હોતા નથી. કારણ કે તે મહાત્માઓનું અંતા-કરણ સર્વ વિકલ્પોથી (=વિચારણા, ચિંતા, ઇચ્છા વગેરે માનસિક વિકલ્પોથી) રહિત હોય છે. જ્યારે શુશ્રૂષાદિગુણો વિકલ્પરૂપ છે.

ઉત્તર:- ઉપશાંતમોહ આદિ જીવોમાં સાક્ષાત્ શુશ્રૂષાદિ ગુણો હોતા નથી, કારણ કે તેઓ કૃતકૃત્ય ખની ગયા છે, પણ ફલરૂપે હોય છે. અર્થાત્ શુશ્રૂષાદિનું ફળ મોહની શાંતિ વગેરે છે, તે ફળ તેઓમાં છે. આથી ફલરૂપે શુશ્રૂષાદિ ગુણો તેમનામાં રહેલા છે. આ પ્રશ્નનું બીજી રીતે સમાધાન આ પ્રમાણે છે:-અહીં શ્રાવકધર્મનો અધિકાર છે. આથી શ્રાવક અવસ્થામાં રહેલા જીવોને સમ્યક્ત્વ હોય ત્યારે પ્રગટતા શુશ્રૂષાદિ ગુણો વિવક્ષિત છે. આથી ઉપયુક્ત દોષ નહિ આવે. (૩)

શુશ્રૂષાદિ ગુણો:-

સુસ્ત્રમ ધમ્મરાજો, ગુરુદેવાણં જહાસમાહીણ ।

વૈયાવચ્ચે ણિયમો, વયપલ્લિવત્તીહ મયણા ઉ ॥૪૦॥

સમ્યક્ત્વ હોય ત્યારે ધર્મશાસ્ત્રવણની ઇચ્છા, ચારિત્ર-ધર્મ ઉપર રાગ તથા શુરુ અને દેવની વૈયાવચ્ચનો યથા-

શક્તિ નિયમ એ ત્રણ ગુણો હોય છે, પણ આજ્ઞાત વગેરે
મતોનો સ્વીકાર હોય કે ન પણ હોય. x

સમ્યગ્દષ્ટિનો જિનવાણીશ્રવણનો રાગ સદ્ગોધનું અવધ્ય
કારણ છે. અર્થાત્ સમ્યગ્દષ્ટિને જિનવાણીશ્રવણના રાગથી
(જિનવાણીશ્રવણ આદિ દ્વારા) અવશ્ય સદ્ગોધ થાય છે.
સમ્યગ્દષ્ટિને જિનવાણીશ્રવણનો રાગ કેવો હોય તે અંગે
કહ્યું છે કે—

યૂનો વૈદગ્ધ્યવતઃ, કાન્તાયુક્તસ્ય કામિનોઽપિ દ્વદમ્ ।

કિન્નરગેયશ્રવણાદ-ધિકો ધર્મશ્રુતો રાગઃ+ ॥ ૧ ॥

“યુવાન, ચતુર, પ્રિયપ્રિયાયુક્ત, અતિશયકામી પુરુષ જે
રાગથી=આનંદથી દેવતાઈ સંગીત સાંભળે તેનાથી પણ અધિક
રાગ સમ્યગ્દષ્ટિને ધર્મશ્રવણમાં હોય.”

કર્મના દોષથી ચારિત્રનો સ્વીકાર ન કરી શકવા છતાં,
જંગલમાં ભટકીને થાકી ગયેલા અને અતિશય ભૂખ્યા બનેલા
હરિદ્ર પ્રાણીને ઘેબર જમવામાં જેવો રાગ-ધ્રુષ્ટા હોય,
તેનાથી પણ અતિશય વિશેષ રાગ-ધ્રુષ્ટા સમ્યગ્દષ્ટિને ચારિત્ર
ધર્મમાં હોય.

પ્રશ્ન:— શુરુથી દેવ મહાન છે. આથી મૂળગાથામાં
“દેવગુરુણં=દેવ શુરુની” એમ દેવશબ્દ શુરુશબ્દની પહેલા લખવો
જોઈએ, એના બદલે “ગુરુદેવાણં=શુરુ અને દેવ” એમ શુરુશબ્દ
પહેલાં લખ્યો અને દેવશબ્દ પછી લખ્યો તેનું શું કારણ?

x આવક ધર્મવિધિ પ્રકરણ ૬૯

+ પંચા. ૫-૫, પોડ. ૧૧-૩, ચોગખિંદુ ૨૫૩ થી ૨૬૨.

ઉત્તર:- અપેક્ષાએ દેવથી ગુરુ અધિક પૂજ્ય છે. કારણ કે સુગુરુના ઉપદેશ વિના સર્વજ્ઞ દેવનું જ્ઞાન થતું નથી. આથી અહીં દેવશબ્દની પહેલાં ગુરુશબ્દ લખ્યો છે.

ગુરુ-દેવની વૈયાવચ્ચનો નિયમ એટલે ગુરુ-દેવની વૈયાવચ્ચ મારે અવશ્ય કરવી એવો નિર્ણયાત્મક હાર્દિકભાવ.

અહીં શુશ્રૂષાદિ ત્રણમાં યથોત્તર કારણ-કાર્યભાવ છે. અર્થાત્ શુશ્રૂષાનું કાર્ય ધર્મરાગ છે. ધર્મરાગનું કાર્ય ગુરુ-દેવની વૈયાવચ્ચનો નિયમ છે. આથી જેમ જેમ શુશ્રૂષા વધે તેમ તેમ ધર્મરાગ વધે. જેમ જેમ ધર્મરાગ વધે તેમ તેમ ગુરુદેવની વૈયાવચ્ચના નિયમમાં વધારો થાય (૪)

સમ્યક્ત્વની હાજરીમાં વ્રતોની લજનાનું કારણ:-

જં સા અહિંગયરાંઓ, કમ્મસંવોવસમઓળ ય તઓડવિ ।

હોહ પરિણામમેયા, લહંતિ તમ્હાં ફહં મયણા ॥ ૫ ॥

સમ્યક્ત્વ હોય ત્યારે વ્રતોનો સ્વીકાર હોય કે ન પણ હોય. કારણ કે વ્રતોનો સ્વીકાર ચારિત્રમોહના ક્ષયોપશમથી થાય છે. સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ દર્શનમોહના ક્ષયોપશમથી થાય છે. દર્શનમોહનો ક્ષયોપશમ થયા પછી (લહુ=) તુરંત ચારિત્રમોહનો પણ ક્ષયોપશમ થાય જ એવો નિયમ નથી. આથી સમ્યક્ત્વ હોય ત્યારે વ્રતોનો સ્વીકાર હોય કે ન પણ હોય. દર્શનમોહનો ક્ષયોપશમ થયા પછી જ્યાં સુધી આ ચારિત્રમોહનો ક્ષયોપશમ ન થાય ત્યાં સુધી એકલું સમ્યક્ત્વ જ હોય, જ્યારે ચારિત્રમોહનો ક્ષયોપશમ થાય ત્યારે સમ્યક્ત્વ અને ચારિત્ર બંને હોય.

અરુઃ ઇન્દ્રિયોદયના પ્રયોગપદ્ય પત્રી પૂર્વ પાસિ
આદનો પ્રયોગપદ્ય દેમ થયો નથી ?

ઉત્તર:- (પશ્ચિમપદ્ય) ઇન્દ્રિયોદયના પ્રયોગપદ્ય
માટે જે પશ્ચિમ કોણે તેના પર પાસિ આદનો પ્રયોગ
પદ્ય માટે વિશેષ પશ્ચિમ કોણે. આથી આપે વિશેષ
પશ્ચિમ થાય ત્યારે આરિઆદનો પ્રયોગપદ્ય થાય.* (૫)
કેટલી કમરિયતિ થયે ત્યારે આપણે જાણ તેના વિષય:-

સમ્મા પલિયપુદ્ગત-વગળ કમ્માણમાવગ્ગો હોંતિ ।

વયપમિતીણિ મવળવ-તમંડતુજ્ઞાણિ ણિયમેળ ॥ ૬ ॥

સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ પત્રી આપણ સિવાય આદનીય આદિ
સાત કમોની બેથી નવ પદ્યોપમ જેટલી સ્થિતિ ઘટે ત્યારે
સંસારસાગર તરવા નાવ સમાન આપણતો વગેરે અવશ્ય
ભાવથી હોય છે. આ વિશે કહ્યું છે કે—

સમ્મત્તમિ ઉ લદ્ધે, પલિયપુદ્ગતેણ સાવગ્ગો હોજ્ઞા ।

ચરણોવસમલયાણં, સાગરસંલંતરા હોંતિ ॥ ૨૨૨૨ ચિદેષા

“સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ વળતે રહેલી (અંતઃકોડાકોડિ) કમ
સ્થિતિમાંથી બેથી નવ પદ્યોપમ જેટલી કમસ્થિતિને ક્ષય થા
ત્યારે દેશવિરતિની પ્રાપ્તિ થાય છે. તેમાંથી પણ સંખ્યાતા
સાગરોપમ જેટલી કમસ્થિતિ ઘટે ત્યારે સર્વવિરતિની પ્રાપ્તિ
થાય છે. તેમાંથી પણ સંખ્યાતા સાગરોપમ જેટલી કમસ્થિતિ

* આવકધર્મવિધિપ્રકરણ-૭૦

† આવકધર્મવિધિપ્રકરણ-૭૧

ઘટે છે ત્યારે ઉપશમશ્રેણિની પ્રાપ્તિ થાય છે. તેમાંથી પણ સંખ્યાતા સાગરોપમની સ્થિતિ ઘટે છે ત્યારે ક્ષપક શ્રેણિની પ્રાપ્તિ થાય છે.”

પ્રશ્ન:— જોથી નવ પલ્યોપમ વગેરે કર્મસ્થિતિ ક્રમશઃ જ ઘટે કે જલદી પણ ઘટે ?

ઉત્તર:— ખંને રીતે ઘટે છે. કેાઈ જીવની ક્રમશઃ તેટલી સ્થિતિ ઘટે તો કેાઈ જીવની વીર્યોલ્લાસથી વિશેષ પરિણામ પ્રગટે તો જલદી પણ ઘટી જાય.* કહ્યું છે કે—

एवं अप्परिविडिए, सम्मत्ते देव-मणुयजम्मेसु ।

अण्णयरसेद्विवज्जं, एगभवणं वा सव्वाइं ॥

૧૨૨૩ વિશેષા૦

“ સમ્યક્ત્વ ટકી રહે તો દેવ-મનુષ્યભવમાં ઉત્પત્તિ થાય છે. દેવ-મનુષ્યભવમાં ઉત્પન્ન થતા તે જીવને ખીન્ના ખીન્ના મનુષ્યભવમાં દેશવિરતિ આદિનો લાભ થાય. અર્થાત્ મનુષ્યભવમાં સમ્યક્ત્વ પામેલો જીવ દેવલોકનો ભવ કરીને મનુષ્યભવમાં દેશવિરતિ પામે. પછી દેવલોકનો ભવ કરીને મનુષ્ય ભવમાં સર્વવિરતિ પામે. આમ ક્રમશઃ અન્ય અન્ય મનુષ્યભવમાં દેશવિરતિ આદિ પામે અથવા એકજ ભવમાં

* ક્રમશઃ અને જલદી એમ ખંને રીતે સ્થિતિ ઘટતી હોવા છતાં મોટા ભાગના જીવોની કર્મસ્થિતિ ક્રમશઃ ઘટે છે, બહુ જ ઓછા જીવોની જલદી ઘટે છે. આથી સામાન્યથી સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિ અને દેશવિરતિ-પ્રાપ્તિનો અંતરકાલ જોથી નવ પલ્યોપમ છે. ઉ. ર. ગા. ૨૩ની ટીકા.

જે ગેવિગાંથી કોઈ એક જાણુ ગિવાગર દેશવિરતિ આદિ
ત્રણે પામે. ”

પ્રશ્ન:- જ્યારે સમ્યક્ત્વપૂર્ણ જીવ નવ પટયોપમથી
અધિક સ્થિતિવાળા દેવગોપમાં નિત્યન જાય ત્યારે દેવનું
આયુષ્ય ૫૩૦ થાય એ પહેલા જ ગેથી નવ પટયોપમ જેટલી
કર્મસ્થિતિ ઘટી જવાથી દેવને દેશવિરતિની પ્રાપ્તિનો પ્રસંગ
આવે, જ્યારે દેવોને વિરતિ ન હોય.

ઉત્તર:- ભવસ્વભાવથી જ દેવો જેટલી કર્મસ્થિતિ
જપાવે છે તેટલી જ નવી જાંઘ છે. આથી દેવોમાં*
દેશોન કાટાકોટિ સાગરોપમથી ઝોઢી સ્થિતિ ન થતી
હોવાથી દેશવિરતિની પ્રાપ્તિનો પ્રસંગ આવતો નથી.

સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ પછી દેશવિરતિ આદિની પ્રાપ્તિ
માટે અહીં જણાવેલ કર્મસ્થિતિના હાસનો નિયમ ભાવથી
દેશવિરતિ આદિ માટે છે. આથી જ મૂળગાથામાં ભાવઓ=
ભાવથી એમ જણાવ્યું છે. દ્રવ્યથી દેશવિરતિ આદિ તેટલી
સ્થિતિ ઘટ્યા વિના પણ હોઈ શકે છે. કહ્યું છે કે—

સન્વજિયાણં જમ્હા, સુત્તે ગેવિજ્જગેસુ ઉવવાઓ ।

મણિઓ જિણેહિ સો ન ય, લિંગં મોતું જઓ મણિયં ॥ ૧૦૩૮॥

જં દંસણવાવણ્ણા લિંગગહણં કરિતિ સામન્ને ।

તેસિં પિય ઉવવાઓ, ઉકોસો જાવ ગેવિજ્જા ॥

૧૦૩૯ ॥ વિશેષા ॥

* સૈદ્ધાંતિક મતે એકભવમાં જે શ્રેણિ ન હોય.

* દેવના ઉપલક્ષણથી તરફ આદિ ત્રણે ગાથામાં ગામાધાન સમજવું

“ પ્રસાપના વગેરે શાઓમાં વ્યવહારશિમાં આવેલા સર્વ જીવોની નવે શ્રવેયકમાં ઉત્પત્તિ જણાવી છે. જિનોક્ત સાધુવેશના સ્વીકાર વિના નવ શ્રવેયકમાં ઉત્પત્તિ ન થાય. (૧૦૩૮) કારણ કે આગમન પૂર્વાચાર્યોએ કહ્યું છે કે, જેઓ સાધુપણમાં રહીને સાધુપણાનું પાલન કરતા નથી, કિંતુ માત્ર બાહ્યવેશ ધારણ કરે છે તે સમ્યક્ત્વથી પતિત થયેલા નિહવ વગેરે પણ ઉત્કૃષ્ટથી નવ શ્રવેયક સુધી ઉત્પન્ન થાય છે.” (૧૦૩૯)

જે જેથી નવ પદ્યોપમ વગેરે સ્થિતિ ઘટી ગઈ હોય તો બાવથી જ દેશવિરતિ આદિ પામે, અને બાવથી દેશવિરતિ આદિની પ્રાપ્તિ અનંતીવાર થાય. નહિ. જ્યારે ઉક્ત પાઠના આધારે અનંતીવાર દેશવિરતિ આદિની પ્રાપ્તિ થઈ છે. આથી અનંતીવાર થયેલી દેશવિરતિ આદિની પ્રાપ્તિ દ્રવ્યથી હતી એ સિદ્ધ થાય છે. એટલે સ્થિતિહાસનો નિયમ દ્રવ્યથી દેશવિરતિ આદિ માટે નથી કિંતુ બાવથી દેશવિરતિ આદિ માટે છે. (૬)

મતોનો નિર્દેશ:—

પંચ ઉ અણુવ્વયાહં, ધૂલગણાણવદ્ધવિરમણાઈણિ ।

ઉત્તરગુણા તુ અને, દિસિવ્વયાઈં દમેસિં તુ ॥૭॥

સ્થૂલપ્રાણુવધવિરમણ વગેરે પાંચ અણુમતો છે. તે અણુમતોના બીજા દિગ્વિરતિ વગેરે સાત ઉત્તર ગુણો છે.*

બધા જ તીર્થ કરોના શાસનમાં અણુવતો પાંચ હોય છે. જેમ પહેલા-છેલ્લા અને ૨૨ જિનેશ્વરોના શાસનમાં અનુ-ક્રમે પાંચ અને ચાર મહાવ્રત હોય છે, તેમ અણુવતો માટે બેઠ નથી. કારણ કે જ્ઞાતા સૂત્રમાં “શૈલક રાજાએ નેમનાથ ભગવાનના શિષ્ય પાસે પાંચ અણુવ્રત અને સાત* શિક્ષાવ્રત રૂપ શ્રાવકધર્મનો સ્વીકાર કર્યો” એવો પાઠ છે.

આણુશબ્દનો અર્થ:- અણુ એટલે નાનું. નાનાં વ્રતો તે અણુવ્રતો. મહાવ્રતોની અપેક્ષાએ શ્રાવકના વ્રતો નાનાં છે. અથવા નાનાનાં વ્રતો તે અણુવ્રતો. સાધુની અપેક્ષાએ શ્રાવક નાનો છે. અથવા અણુ એટલે (અનુ-) પછી. પછી અપાતા વ્રતો તે અણુવ્રતો. ધર્મ લેવા આવેલાને પ્રથમ મહાવ્રતો સમજાવવા, જો તે મહાવ્રતો ન લઈ શકે તો પછી અણુવ્રતો સમજાવવા, એવો શાસ્ત્રવિધિ છે. કહ્યું છે કે—
जइधम्मस्सऽसमत्थे जुज्जति तद्देसणं पि साहूणं= “સાધુધર્મનો સ્વીકાર કરવા અસમર્થને સાધુ શ્રાવકધર્મની દેશના આપે તે “અણુ યોગ્ય છે.” આમ મહાવ્રતો પછી શ્રાવકના વ્રતો અપાતાં વાંચી અણુવ્રતો છે.

થૂલ પ્રાણુવધ વિરમણુ શબ્દમાં આવેલા સ્થૂલ શબ્દનો અર્થ:-

એવો સ્થૂલ અને સૂક્ષ્મ એમ બે પ્રકારે છે. જેને મિથ્યા-પ્રેમો પણ એવ તરીકે માને તે સ્થૂલ. જેને સમ્યગ્દષ્ટિ આત્મા-

* ત્રણ ગુણુવ્રત અને ચાર શિક્ષાવ્રત હોવા છતાં અપેક્ષાએ સાતેય તેનો શિક્ષાવ્રત તરીકે નિર્દેશ કર્યો છે.

જો જી જીવ તરીકે માને તે સૂક્ષ્મ. બેઇન્દ્રિય, તેઇન્દ્રિય, ચત્તરિન્દ્રિય, અને પાંચેન્દ્રિય જીવો સ્થૂલ છે. કારણ કે મિથ્યાદષ્ટિઓ પણ પ્રાયઃ તેમને જીવ તરીકે માને છે. એકેન્દ્રિય જીવો સૂક્ષ્મ છે. કારણ કે પ્રાયઃ સમ્યગ્દષ્ટિ જીવો જ તેમને જીવ તરીકે માને છે.

મૂલગુણ-ઉત્તરગુણ:- પાંચ અણુવતો શ્રાવકધર્મરૂપ વૃક્ષના મૂળિયા સમાન હોવાથી મૂલગુણ કહેવાય છે. જીનાં સાત વતો અણુવતોની પુષ્ટિ-વૃદ્ધિ કરે છે. આથી તે શ્રાવક ધર્મરૂપ મહાન વૃક્ષના શાખા-પ્રશાખા તુલ્ય હોવાથી ઉત્તર ગુણ કહેવાય છે. (૭)

પહેલા અણુવતું સ્વરૂપ:-

ધૂલગપાણવહસ્તા, ચિરદ્વિદ્યો ય સો વહો દ્વિદ્વિદ્યો ।

સંકલ્પારંભેદિ, વજ્જહ સંકલ્પઓ વિદ્ધિના ॥ ૮ ॥

વિધિપૂર્વક સ્થૂલપ્રાણીઓના વધની વિરતિ એ (સ્થૂલ પ્રાણાતિપાત વિરમણરૂપ) પહેલું અણુવત છે. સંકલ્પ અને આરંભ એમ બે પ્રકારે વધ થાય છે. સ્થૂલ પ્રાણુવધ વિરતિનો સ્વીકાર કરનાર શ્રાવક સંકલ્પથી પ્રાણુવધનો ત્યાગ કરે છે.÷

સંકલ્પ એટલે મારવાની ખુદ્ધિ. આરંભ એટલે જેમાં જીવહિંસા થાય તેવી ખેતી, રસોઈ આદિની ક્રિયા. આ બેમાંથી શ્રાવક સંકલ્પથી હિંસાનો ત્યાગ કરી શકે છે.

પણ આરંભનો નિયમ ન કરી શકે. કારણ કે ગૃહસ્થાવસ્થામાં ખેતી, રસોઈ આદિ ક્રિયાનો ત્યાગ અશક્ય છે. (૮)

પ્રાણુવધ વિરતિના સ્વીકારની વિધિ:-

ગુરુમૂલે સુયધમ્મો, સંવિગ્ગો હત્તરં વ હ્યરં વા ।

વજ્જિત્ત તઓ, સમ્મં વજ્જેહ્ હમે ય અહ્યારે ॥૧॥

શુરુ પાસે જેણે ધર્મ સાંભળ્યો છે એવો સંવિગ્ન શ્રાવક થોડા ટાઈમ સુધી કે જીવનપર્યંત પ્રાણુવધનું પ્રત્યાખ્યાન કરે, તથા નીચેની ગાથામાં કહેવાશે તે પાંચ અતિચારોનો ભાવશુદ્ધિથી ત્યાગ કરે.*

સમ્યગ્જ્ઞાન અને ક્રિયાથી યુક્ત હોય તથા ધર્મશાસ્ત્રના અથોનો સાચો ઉપદેશ આપે તે શુરુ છે. કહ્યું છે કે—

ધર્મજ્ઞો ધર્મકર્તા ચ, સદા ધર્મપરાયણઃ ।

સત્ત્વેભ્યો ધર્મશાસ્ત્રાર્થ-દેશકો ગુરુરુચ્યતે ॥૧॥

“ધર્મને જાણનાર, ધર્મને આચરનાર, સદા ધર્મમાં તત્પર અને જીવોને ધર્મશાસ્ત્રના અથોનો (સાચો) ઉપદેશ આપનાર શુરુ કહેવાય છે.” અથવા—

જો જોણ સુદ્ધધમ્મે, નિઓજિઓ સંજણ મિદ્ધિના વા ।

મો ચેવ તમ્મ મણ્ણતિ, ધમ્મગુરુ ધમ્મદાણાઓ ॥ ૨ ॥

આધુએ કે ગૃહસ્થે, જેણે જેને શુદ્ધધર્મમાં જોડ્યો હોય તે જ તેના ધર્મદાતા હોવાથી ધર્મગુરુ કહેવાય છે.”

અહીં “શુરુ પાસે જેણે ધર્મ સાંભળ્યો છે એવો શ્રાવક” એમ કહીને ત્રણ ખાખતો જણાવી છે. તે આ પ્રમાણે :—
 (૧) ધર્મ શુરુ પાસે સાંભળવો જોઈએ. કારણ કે બીજા પાસે સાંભળવાથી વિપરીત બોધ થવાનો સંભવ છે. (૨) ધર્મ—શ્રવણ વિના જીવાદિ તત્ત્વોનો બોધ ન થવાથી વ્રતસ્વીકાર બરોબર થતો નથી.

કહ્યું છે કે “જસ્ત નો હમં ઉવગયં ભવહ્ હમે જોયા હમે અજીવા હમે તસા હમે થાવરા તસ્ત નો સુપચ્ચક્ખાયાં ભવતિ, દુપચ્ચક્ખાયાં ભવતિ, સે દુપચ્ચક્ખાહ્ મોસં માસં માસતિ, નો સચ્ચં માસં માસહ ત્તિ” જેને આ જીવો છે, આ જીવો નથી, આ ત્રસ જીવો છે, આ સ્થાવર જીવો છે, એવું જ્ઞાન નથી તેનું આ પ્રત્યાખ્યાન સુપ્રત્યાખ્યાન નથી, કિંતુ હુપ્રત્યાખ્યાન છે. હુપ્રત્યાખ્યાન કરનાર તે અસત્ય બોલે છે, સાચું બોલતો નથી.”

(૩) જેણે શુરુ વિના જાતે જ શાસ્ત્રો વાંચ્યા હોય તેને પણ વ્રતસ્વીકારનો નિષેધ છે. જાતે શાસ્ત્રો વાંચ્યા હોય તેને શાસ્ત્રોના અર્થોનું બરોબર જ્ઞાન ન થવાથી સમ્યક્ પ્રવૃત્તિ થઈ શકતી નથી. કહ્યું છે કે—

ન હિ ભવતિ નિર્વિગોપકમનુપાસિતગુરુકુલસ્ય વિજ્ઞાનમ્ ।

પ્રકટિતપથાદ્ભાગં પચ્ચત્તં નૃત્યં મયુરસ્ય ॥ ૧ ॥

“જેણે શુરુની ઉપાસના કરવા પૂર્વક શુરુપાસેથી શાસ્ત્રોનું જ્ઞાન મેળવ્યું નથી તેનું જ્ઞાન રક્ષણ કરનારું થતું નથી. મયૂરનું નૃત્ય જુઓ, મયૂર નૃત્ય કરે ત્યારે તેનો પાછળનો શુદ્ધભાગ ખુલ્લો થઈ જાય છે. જેમ નૃત્યકળાથી અજ્ઞાત

મયૂરનું નૃત્ય તેના શુભભાગનું રક્ષણ કરનારું જનનું નથી, તેમ શુરુ વિના જાતે શાસ્ત્રો વાંચી તેનારનું જ્ઞાન આત્માનું રક્ષણ કરનારું જનનું નથી.”

સંવિગ્ન એટલે મોહાસુખનો અભિલાષી. શુરુ પાસે ધર્મ સાંભળવાથી જ સાચા મોહાભિલાષી જની શકાય છે. આથી જેણે શુરુ પાસે ધર્મનું શ્રવણ કર્યું નથી અને મોહાસુખનો અભિલાષી નથી તેનો મતસ્વીકાર મોહ માટે ન થાય.

અતિચાર એટલે મતની મત્તિનતા.

અશ્નઃ— અતિચારો સર્વવિરતિમાં જ હોય. કારણ કે શાસ્ત્રમાં સંનવલન કપાયના ઉદયથી અતિચારો કહ્યા છે. કહ્યું છે કે—

સન્ને વિ ય અદ્યારા, સંજલનાણં તુ ઉદયઞ્ચો હોતિ ।

મૂલુચ્છેજ્જં પુણ દોદ્ધ વારસપ્પં કસાયાણં ॥ આ. નિ ૧૧૨ ॥

“સઘળા અતિચારો સંનવલન કપાયના ઉદયથી થાય છે. ખાર કપાયોના ઉદયથી મૂળથી નાશ થાય છે.”

આથી દેશવિરતિમાં અતિચારો ન હોય. યુક્તિથી પણ આ વાત ઘટે છે. તે આ પ્રમાણે;— મોટા શરીરમાં ચાંદી વગેરે રોગો હોય, કુંથુઆ વગેરેના નાના શરીરમાં નહિ. તેવી રીતે દેશવિરતિનાં મતો અનેક અપવાદોથી અતિશય નાનાં છે. અતિચારો ચાંદી વગેરેના રોગો સમાન છે. એથી અતિચારો દેશવિરતિમાં ન હોય. અતિચાર એટલે દેશથી=અંશથી ભંગ. અણુમતો સ્વયં મહામતોના અતિશય નાના દેશ-અંશ

રૂપ હોવાથી તેનો અંશથી ભંગ એટલે સંપૂર્ણ નાશ. જેમ કે કુંથુઆનું શરીર. કુંથુઆનું શરીર એટલું નાનું છે કે એનો પાંખ વગેરેથી આંશિક ભંગ ન થાય, કિંતુ સંપૂર્ણ નાશ જ થાય. મહાવ્રતોમાં અતિચારો હોય. કારણ કે તે મોટાં છે. જેમ હાથીનું શરીર મોટું હોવાથી તેમાં ચાંદી વગેરે રોગ હોય છે તેમ મહાવ્રતો મોટાં હોવાથી ચાંદી વગેરેના રોગ રૂપ અતિચારો હોય છે.

ઉત્તર:- તમારું કહેવું સાચું નથી. કારણ કે શાસ્ત્રોમાં અણુવ્રતોના અતિચારો સંપૂર્ણ ભંગથી અલગ રૂપે સંમત છે. કહ્યું છે કે—

જાસ્તિઓ જહમેઓ, જહ જાયઙ્ જહ ય તત્ય દોસગુણા ।

જયણા જહ અદ્યારા, મંગો તહ માવણા જેયા ॥ ૧ ॥

(પંચાશક અવચૂર્ણિ, નવપદ પ્રકરણ.)

“આ દ્વાર ગાથા છે. તેમાં સમ્યક્ત્વ આદિ પદાર્થોના વિશેષ બોધ માટે વિચારવાનાં નવ દારો (—પ્રકારો) બતાવ્યા છે. તે આ પ્રમાણે (૧) સ્વરૂપ:-સમ્યક્ત્વાદિ શુદ્ધોત્ત્વ સ્વરૂપ. (૨) લેહ:-સમ્યક્ત્વાદિના પ્રકારો. (૩) ઉત્પત્તિ:- સમ્યક્ત્વાદિ કેવી રીતે પ્રગટે છે. (૪) દોષ:-સમ્યક્ત્વાદિના અભાવમાં થતા દોષો. (૫) શુષ્ક:- સમ્યક્ત્વાદિની પ્રાપ્તિથી થતા લાભો. (૬) જયણા:- સમ્યક્ત્વાદિની પ્રાપ્તિ થયા પછી તેની રક્ષા આદિ માટે તે તે શુદ્ધનાં વિરોધી કાર્યો ન થાય તેની કાળજી. (૭) અતિચાર:-વ્રતના આંશિક પાલન અને આંશિક ભંગ રૂપ અતિચારો. (૮) ભંગ:-સમ્યક્ત્વાદિ શુદ્ધોત્ત્વોનો સર્વથા નાશ કેવી

રીતે થાય. (૯) ભાવના:—સમ્યક્ત્વાદિ ગુણોની વિશુદ્ધિ આદિ માટે તે તે ગુણ સંબંધી શુભ ભાવના.

આ ગાથામાં મતના સર્વથા ભંગથી અતિચારો અલગ જણાવ્યા છે. આ ગાથા પૂર્વોન્નતર્ગત છે એમ મહાપુરુષોએ કહ્યું હોવાથી પ્રમાણભૂત છે.

તથા પૂર્વે સાક્ષીગાથા આપીને બધા અતિચારો સંજ્વલન કપાયના ઉદયથી થાય છે એમ જે કહ્યું તે સત્ય છે, પણ તે ગાથા સર્વવિરતિની અપેક્ષાએ છે, દેશવિરતિની અપેક્ષાએ નહિ. સર્વવિરતિમાં સઘળા અતિચારો સંજ્વલન કપાયના ઉદયથી થાય છે. પૂર્વોક્ત “સન્ને વિ ચ અહ્યારા” ઇત્યાદિ ગાથાની વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે છે.— “સંજ્વલન કપાયના ઉદયથી સર્વવિરતિમાં અતિચારો લાગે છે. બીજા કપાયોના ઉદયથી સર્વવિરતિનો મૂળથી ભંગ થાય છે.” આ અર્થથી દેશવિરતિના અતિચારોનો અભાવ થતો નથી. અથવા આ ગાથાના ઉત્તરાર્ધનો અર્થ આ પ્રમાણે છે:— ત્રીજા કપાયોના ઉદયથી સર્વવિરતિનો, બીજા કપાયોના ઉદયથી દેશવિરતિનો અને પહેલા કપાયોના ઉદયથી સમ્યક્ત્વનો મૂળથી ભંગ થાય છે. આ અર્થથી પણ દેશવિરતિના અતિચારોનો અભાવ થતો નથી.

કપાયોનો ઉદય વિચિત્ર છે. આથી તે તે કપાયનો ઉદય તે તે ગુણની પ્રાપ્તિમાં પ્રતિબંધક (રોકનાર) બનતો નથી, પણ તે તે ગુણમાં અતિચારો લગાડે છે. જેમકે સંજ્વલન કપાયનો ઉદય. સંજ્વલન કપાયનો ઉદય સર્વવિરતિ ગુણની

પ્રાપ્તિમાં પ્રતિબંધક બનતો નથી, પણ તેમાં અતિચારો કરાવે છે. જોડે જોમ સંતવલન કપાયોનો ઉદય હોય ત્યારે સર્વવિરતિશુષ્કનો લાભ થાય છે અને અતિચારો લાગે છે, તેમ પ્રત્યાખ્યાનાવસ્થાનો ઉદય હોય ત્યારે દેશવિરતિનો લાભ થાય છે અને તેમાં અતિચારો લાગે છે, અને તેમ અપ્રત્યાખ્યાન કપાયનો ઉદય હોય ત્યારે સમ્યક્ત્વશુષ્કનો લાભ થાય છે અને તેમાં અતિચારો લાગે છે. આમ દેશવિરતિમાં અતિચારોનો અભાવ થતો નથી.

બીજાએ કહે છે કે— સમ્યક્ત્વ અને દેશવિરતિમાં અતિચારો અનુક્રમે પડેલા અને બીજા કપાયોના ઉદયથી થાય છે. જો જો કપાયોનો ઉદય વિચિત્ર છે. આથી તે સર્વથી અને દેશથી વિરાધનાતું કારણ બને છે.

કુંધુઆતું દષ્ટાંત પણ અસંગત છે. કારણ કે બીજા દષ્ટાંતથી તેનો બાધ ધર્મ નાય છે. તે આ પ્રમાણે:— હાથીના શરીરથી મનુષ્યનું શરીર ઘણું નાતું છે છતાં તેમાં ચાંદી વગેરે રાગો હોય છે.

અનંતાનુબંધી આદિ ૧૨ કપાયોને આગમમાં સર્વધાતી કદા હોવાથી તેમના ઉદયથી સમ્યક્ત્વાદિનો ભંગ જ થાય એમ જો કહેવાય છે તે અયુક્ત છે. સર્વવિરતિની અપેક્ષાએ જ ૧૨ કપાયોને સર્વધાતી કદા છે. આમ દેશવિરતિમાં અતિચારો સંભવે છે. (૯)

પ્રથમવ્રતના અતિચારો:—

વંધવહં છવિચ્છેયં, અહમારં મત્તપાણવોચ્છેયં ।

કોહાદ્દસિયમ્જો, ગોમણુપાર્શ્વ જો કુણદ્ ॥૧૦॥

સ્થૂલ પ્રાણિવધનો ત્યાગ કરનાર શ્રાવક ક્રોધ, લોભ આદિ દુષ્ટ ભાવથી બંધ, વધ, છવિચ્છેદ, અતિભાર અને ભક્તપાનવિચ્છેદ કરતો નથી.

બંધ એટલે દોરડા આદિથી બાંધવું. વધ એટલે ચાણુક આદિથી મારવું. છવિચ્છેદ એટલે શરીરના હાથ વગેરે અંગોને છેદ કરવો=અંગોને કાપવા. અતિભાર એટલે પશુ વગેરે પાસે તેની શક્તિથી અધિક ભાર ઉપડાવવો. ભક્તપાનવિચ્છેદ એટલે આહાર-પાણી ન આપવાં કે સમયસર ન આપવાં.

ક્રોધ, લોભ આદિ દુષ્ટભાવથી બંધ આદિ કરવાથી અતિચાર લાગે છે. પણ પુત્રાદિના અવિનય, રોગ આદિ અનર્થો દૂર કરવાના શુભ આશયથી બંધ આદિ કરવામાં આવે તો અતિચાર લાગે નહિ. અર્થાત્ નિરપેક્ષણે, એટલે કે પ્રાણનાશની દરકાર વિના નિર્દયપણે, બંધ આદિ કરવાથી અતિચાર લાગે છે, પણ સાપેક્ષપણે, એટલે કે હયાદ્રં હૃદયથી, બંધ આદિ કરવાથી અતિચાર ન લાગે.

બંધ:- આવશ્યકચૂર્ણિમાં જણાવેલ બંધ સંબંધી વિધિ આ પ્રમાણે છે.- જેપણે કે ચારણગા પ્રાણીઓનો બંધ સકારણ અને નિષ્કારણ એમ બે પ્રકારે છે. તેમાં નિષ્કારણ બંધ કરવો યોગ્ય નથી. સકારણ બંધ સાપેક્ષ અને નિરપેક્ષ એમ બે પ્રકારે છે. નિર્દય બનીને અતિશય મજબૂત બંધ વડાં આવે તે નિરપેક્ષબંધ. આગ વગેરેના પ્રસંગે છોરી મારવા કે છેરી શકાય તેવી રીતે દોરીની ગાંઠ આદિથી બાંધવું તે નિરપેક્ષબંધ. આપણા પ્રાણીના બંધની દરીકત કરી.

એપગા (મનુષ્ય) પ્રાણીના બંધની હકીકત પણ એ પ્રમાણે જાણવી. અર્થાત્ દાસ-દાસી, ચેર, બાણવામાં પ્રમાણી પુત્ર વગેરેને જો બાંધવાની જરૂર પડે તો તે ચાલી શકે-ખસી શકે કે અવસરે છૂટી શકે તે રીતે (હીલા બંધનથી) બાંધવું કે જેથી આગ વગેરેના પ્રસંગે તેનું મૃત્યુ ન થાય. શ્રાવકે બાંધ્યા વિના જ રાખી શકાય તેવા જ એપગા અને ચોપગા પ્રાણી રાખવા જોઈએ.

વધ:- વધમાં પણ બંધની જેમ જાણવું, તેમાં નિરપેક્ષ વધ એટલે નિર્ઘયપણે મારવું. સાપેક્ષ વધ અંગે એવો વિધિ છે કે શ્રાવકે ભીતપર્ષદ બનવું જોઈએ. જેથી પુત્રાદિ પરિવાર અવિનય વગેરે ન કરે અને મારવાનો પ્રસંગ જ ન આવે. છતાં કેઈ અવિનય વગેરે કરે એથી મરવાનો પ્રસંગ આવે તો મર્મસ્થાનોને છોડીને લાત કે દોરીથી એક કે બે વાર મારવું.

છવિછેદ:- છવિછેદ અંગે પણ બંધની જેમ જાણવું. નિર્ઘયપણે હાથ, પગ, કાન, નાક વગેરેનો છેદ કરવો. એ નિરપેક્ષ છવિછેદ છે. શરીરમાં ચયેલ ગુમડું, ધા-ચાલી વગેરેને કાપી નાખવું કે બાળી નાખવું વગેરે સાપેક્ષ છવિછેદ છે.

અતિભાર:- શ્રાવકે પણ આદિ ઉપર તે ન ઉપાડી શકે તેટલો ભાર ન મૂકવો જોઈએ. શ્રાવકે પ્રાણી ઉપર ભાર ઊંચકાવીને આજીવિકા ચાલે તેવો ધંધો બંધ કરવો જોઈએ. તેમ ન બની શકે તો મનુષ્ય પાસે તે સ્વયં ઊંચકી શકે તેટલો ભાર ન મૂકવો જોઈએ.

અને નીચે ઉતારી શકે તેટલો જ ભાર ઊંચકાવવો જોઈએ.
પશુ પાસે ઉચિતભારથી કંઈક જોઈએ ભાર ઉપડાવવો જોઈએ.
હળ, ગાડા વગેરેમાં જોરેલા પશુઓને સમયસર છોડી દેવા જોઈએ.

ભક્તપાનવિરોધ:- આહારપાણીનો વિરોધ કેઈને
ન કરવો જોઈએ. અન્યથા અતિશય બૂખથી મૃત્યુ થાય.
ભક્તપાનવિરોધના પશુ સકારણ નિષ્કારણ વગેરે પ્રકારે બંધન
જેમ જાણવા. રોગના વિનાશ માટે ભક્તપાનનો વિરોધ સાપેક્ષ
છે. અપરાધ કરનારને “આજે તને આહાર આદિ નહિ
આપું” જેમ કહેવું. (પશુ સમય થતાં આહારપાણી આપવા.)
શાંતિ નિમિત્તે ઉપવાસ કરાવવો. વિશેષ શું કહેવું? ટુંકમાં
ભાવ એ છે કે—વ્રતમાં અતિચાર ન લાગે તેમ કાળજીથી
વર્તવું.

વ્રત:- વ્રતમાં પ્રાણનાશનું પ્રત્યાખ્યાન હોવાથી અતિ-
ચારમાં જણાવેલ બંધ આદિ કરવાથી દોષ ન લાગે. કારણ
કે તેનાથી પ્રત્યાખ્યાન અખંડ રહે છે. હવે જો એમ કહે-
વામાં આવે કે પ્રાણનાશના પ્રત્યાખ્યાન સાથે બંધ વગેરેનું
પશુ પ્રત્યાખ્યાન થઈ જાય છે તો બંધ આદિ કરવાથી વ્રત
ભંગ જ થાય. કારણ કે પ્રત્યાખ્યાન ખંડિત થાય છે. તથા
વ્રતોની ચોક્કસ સંખ્યા પશુ ન રહે. કારણ કે દરેક વ્રત
પાંચ પાંચ અતિચારો વધી જાય. આથી બંધ વગેરે અતિ-
ચાર રૂપ નથી.

ઉત્તર - વ્રત લેનાર પ્રાણનાશનું જ પ્રત્યાખ્યાન કર્યું
છે, બંધ આદિ જે વ્રત સત્ય છે. પશુ પરમાર્થથી

પ્રાણનાશનું પ્રત્યાખ્યાન કરવાથી બંધ આદિનું પ્રત્યાખ્યાન થઈ જાય છે. કારણ કે બંધઆદિ પ્રાણવિનાશનું કારણ છે. (કાર્યના પ્રત્યાખ્યાનમાં કારણનું પ્રત્યાખ્યાન આવી જાય છે.)

પ્રશ્ન:- તો પછી બંધ આદિથી મતભંગ કેમ ન થાય ?

ઉત્તર:- મત અંતવૃત્તિથી અને બહિર્વૃત્તિથી જોમ બે પ્રકારે છે. તેમાં જ્યારે ભારી નાખવાની બુદ્ધિ ન હોવા છતાં ક્રોધ આદિ આવેશથી મરી ન જાય તેની દરકાર રાખ્યા વિના બંધ આદિ કરે ત્યારે મૃત્યુ ન થવા છતાં દયાહીન બની જવાના કારણે વિરતિ નિરપેક્ષ બની જવાથી અંતવૃત્તિથી મતનો ભંગ છે, પણ મૃત્યુ ન થવાથી બહિર્વૃત્તિથી મતનું પાલન છે. આમ આંશિક મતપાલન અને આંશિક મતભંગ થવાથી અતિચારનો વ્યવહાર થાય છે. કહ્યું છે કે-

ન મારયામીતિકૃતમતસ્ય, વિનૈવ મૃત્યું ક હ્રાતિચારઃ ? ।

નિગદ્યતેયઃ કૃપિતો વધાદીન્, કરોન્યસૌ સ્યાન્નિયમાનપેક્ષઃ ॥૧॥

મૃત્યોરભાવાન્નિયમોઽસ્તિ તસ્ય, ક્રોપાદ્ દયાહીનતયા તુ મનઃ ।

દેશસ્ય મહ્નાદનુપાલનાચ, પૂજ્યા અતીચારમુદાહરન્તિ ॥૨॥

પ્રશ્ન “ મારે પ્રાણનાશ ન કરવો એવો નિયમ લેનારને મૃત્યુ વિના જ (માત્ર બંધ, વધ આદિથી) અતિચાર કેવી રીતે લાગે ? (નિગદ્યતે=)

ઉત્તર:- જે શુરસે થઈને વધ વગેરે કરે છે તે મતથી નિરપેક્ષ છે. આવી રીતે વધાદિ કરવામાં મૃત્યુ ન થવાથી નિયમ રહે છે, ક્રોધથી દયાહીન બની જવાથી પરમાર્થથી

અને નીચે ઉતારી શકે તેટલો જ ભાર બિંચકાવવો જોઈએ.
પશુ પાસે ઉચિતભારથી કંઈક જોઈએ ભાર ઉપડાવવો જોઈએ.
હળ, ગાડા વગેરેમાં જોડેલા પશુઓને સમયસર છોડી દેવા જોઈએ.

ભક્તપાનવિરોધ:- આહારપાણીનો વિરોધ કાઈને
ન કરવો જોઈએ, અન્યથા અતિશય ભૂખથી મૃત્યુ થાય.
ભક્તપાનવિરોધના પશુ સકારણુ નિષ્કારણુ વગેરે પ્રકારો બંધની
જેમ જાણવા. રોગના વિનાશ માટે ભક્તપાનનો વિરોધ સાપેક્ષ
છે. અપરાધ કરનારને “આજે તને આહાર આદિ નહિ
આપું” એમ કહેવું. (પશુ સમય ચતાં આહારપાણી આપવા.)
શાંતિ નિમિત્તે ઉપવાસ કરાવવો. વિશેષ શું કહેવું ? ટુંકમાં
ભાવ એ છે કે- મતમાં અતિચાર ન લાગે તેમ કાળજીથી
વર્તવું.

પ્રશ્ન:- મતમાં પ્રાણનાશનું પ્રત્યાખ્યાન હોવાથી અતિ-
ચારમાં જણાવેલ બંધ આદિ કરવાથી દોષ ન લાગે. કારણ
કે તેનાથી પ્રત્યાખ્યાન અખંડ રહે છે. હવે જો એમ કહે-
વામાં આવે કે પ્રાણનાશના પ્રત્યાખ્યાન સાથે બંધ વગેરેનું
પશુ પ્રત્યાખ્યાન થઈ જાય છે તો બંધ આદિ કરવાથી મત-
ભંગ જ થાય. કારણ કે પ્રત્યાખ્યાન ખંડિત થાય છે. તથા
મતોની ચોક્કસ સંખ્યા પશુ ન રહે. કારણ કે દરેક મતમાં
પાંચ પાંચ અતિચારો વધી જાય. આથી બંધ વગેરે અતિ-
ચાર રૂપ નથી.

ઉત્તર - મત લેનારે પ્રાણનાશનું જ પ્રત્યાખ્યાન કર્યું
છે, બંધ આદિનું નહિ, એ વાત સત્ય છે. પશુ પરમાર્થથી

પ્રાણનાશનું પ્રત્યાખ્યાન કરવાથી જંમ આદિનું પ્રત્યાખ્યાન થઈ જાય છે. કારણ કે જંમઆદિ પ્રાણવિનાશનું કારણ છે. (માર્ગના પ્રત્યાખ્યાનમાં મરણનું પ્રત્યાખ્યાન આવી જાય છે.)

પ્રશ્ન:- તે જાદી જંમ આદિથી મનમંત્ર કેમ ન થાય ?

ઉત્તર:- મન જાગૃત્તિથી અને જાદિજ્ઞતિથી જંમ તે પ્રમાણે છે. તેમાં જ્યારે આદી નાખવાની જુદી ન હોવા છતાં કોઈ આદિ આવેશથી મરી ન જાય તેની દરમિયાન સખ્યા વિના જંમ આદિ કરે ત્યારે મૃત્યુ ન થવા છતાં દયાદીન જની જવાના કારણે વિરતિ નિરપેક્ષ જની જવાથી જાગૃત્તિથી મનનો જંમ છે, પણ મૃત્યુ ન થવાથી જાદિજ્ઞતિથી મનનું પાતન છે. આમ આંશિક મતપાતન અને આંશિક મનમંત્ર થવાથી અતિચારનો અવધાર થાય છે. કહ્યું છે કે-

ન મામ્યામીનિક્તમનસ્ય, વિનૈવ મૃત્યું ક દશાવિચારઃ ? ।

નિમગ્નૈરયઃ કુપિતો વધાર્દન, કરોગ્યસો સ્થાનિયમાનપેથઃ ॥૧॥

મૃત્યોઃ પ્રાણાગ્નિયનોઽગ્નિ નસ્ય, ક્રોધાદ્ દયાદીનતયા તુ મગ્નઃ ।

દેશસ્ય મજ્ઞાદનુવાહનાથ, પૂજ્યા અર્તીવાસુદાદન્તિ ॥૨॥

પ્રશ્ન "મારે પ્રાણનાશ ન કરવો એવો નિયમ લેનારને મૃત્યુ વિના જ (માત્ર જંમ, વધ આદિથી) અતિચાર કેવી રીતે લાગે ? (નિમગ્નૈરયઃ)

ઉત્તર:- તે શુદ્ધો વખતે વધ વગેરે કરે છે તે મતથી નિરપેક્ષ છે. આવી રીતે વધાદિ કરવામાં મૃત્યુ ન થવાથી નિયમ રહે છે, ક્રોધથી દયાદીન જની

નિયમનો ભંગ થાય છે. પૂજ્ય પુરુષો મતના એક દેશના ભંગને અને એકદેશના પાલનને અતિચાર કહે છે.”

મતોની ચોક્કસ સંખ્યા નહિ રહે એમ જે પૂર્વે કહ્યું હતું તે પણ યુક્ત નથી. કારણ કે વિશુદ્ધ રીતે હિંસાહિની વિરતિ થાય, અર્થાત્ નિરતિચારપણે મતોનું પાલન થાય, ત્યારે બંધાદિ ન હોય.

બંધ આદિના નિર્દેશના ઉપલક્ષણથી મંત્ર-તંત્ર વગેરે બીજા પણ અતિચારો આ પ્રમાણે સમજી લેવા. (૧૦)

બીજા મતનું સ્વરૂપ:-

ધૂલમ્બુસાવાયસ્સ ય, વિરિદં સો પંચહા સમાસેનં ।

કળ્લાગોમોમાલિય-ળાસહરણકૂડસક્કિવજ્જે ॥૧૧॥

અસત્યના સંક્ષેપથી કન્યા-અસત્ય, ગાય-અસત્ય, બૂમિ-અસત્ય, ન્યાસ-અપહરણ અને કૂટસાક્ષી એ પાંચ પ્રકાર છે. આ પાંચ અસત્યનો ત્યાગ એ સ્થૂલ મૃષાવાદ વિરમણુ મત છે.

(૧) કન્યા-અસત્ય:- અંડિતશીલવાળી કન્યાને અ-અંડિત શીલવાળી અને અઅંડિત શીલવાળી કન્યાને અંડિત-શીલવાળી કહેવી વગેરે કન્યાસંબંધી અસત્ય બોલવું. કન્યા અસત્યના ઉપલક્ષણથી બે પગવાળા સર્વ પ્રાણી સંબંધી અસત્યનો પણ ત્યાગ થઈ જાય છે.

(૨) ગાય-અસત્ય:- ઘણું દૂધ આપતી ગાયને અદ્ય દૂધ આપનારી અને ઝોણું દૂધ આપતી ગાયને ઘણું દૂધ

અપનારી કહેવી વગેરે ગાય અસત્ય છે. ગાય અસત્યના ઉપલક્ષણથી ચારપગવાળા સર્વપ્રાણી સંબંધી અસત્યનો પણ ત્યાગ થઈ જાય છે.

(૩) ભૂમિ-અસત્ય:— પોતાની જમીનને પારકી કહેવી પરની જમીનને પોતાની કહેવી વગેરે ભૂમિ અસત્ય છે. ભૂમિ અસત્યના ઉપલક્ષણથી પગ વિનાનાં સર્વ દ્રવ્યો સંબંધી અસત્યનો પણ ત્યાગ થઈ જાય છે.

અગ્ર:— કન્યાઅસત્યથી જે પગવાળા પ્રાણીસંબંધી, ગાય-અસત્યથી ચાર પગવાળા પ્રાણી સંબંધી, અને ભૂમિ-અસત્યથી પગ વિનાના દ્રવ્ય સંબંધી અસત્યનો ત્યાગ થાય છે તો જે પગવાળા પ્રાણી, ચારપગવાળા પ્રાણી અને પગ વિનાના દ્રવ્યસંબંધી અસત્યનો ત્યાગ એમ ન કહેતાં અનુક્રમે કન્યા, ગાય, અને ભૂમિસંબંધી અસત્યનો ત્યાગ એમ કેમ કહ્યું ?

ઉત્તર:— કન્યા અસત્ય વગેરે ત્રણ અસત્યો લોકમાં અતિ નિદિત હોવાથી ઘણા પ્રસિદ્ધ બની ગયા છે. આથી અહીં એ ત્રણનો સાક્ષાત્ નિર્દેશ કર્યો છે.

(૪) ન્યાસ-અપહરણ:— ન્યાસ એટલે મૂકવું, ખીન એ વિશ્વાસથી મૂકેલી ધન વગેરે વસ્તુનું અપહરણ કરવું. એટલે કે નથી આપી વગેરે અસત્ય બોલીને તે વસ્તુ પાછી ન આપવી. આમાં પારકી વસ્તુ પાછી ન આપવી-લઈ લેવી એ ચોરી છે. તેમાં જે જુદું બોલવામાં આવે તે અસત્ય છે. આમાં ચોરી અને અસત્ય બંને હોવાથી આનો જુદો ઉલ્લેખ કર્યો છે.

નિયમનો ભાંગ થાય છે. પૂજ્ય પુરુષો વ્રતના એક દેશના ભાંગને અને એકદેશના પાલનને અતિચાર કહે છે. ”

વ્રતોની ચોક્કસ સંખ્યા નહિ રહે એમ જે પૂર્વે કહ્યું હતું તે પણ યુક્ત નથી. કારણ કે વિશુદ્ધ રીતે હિંસાદિની વિરતિ થાય, અર્થાત્ નિરતિચારપણે વ્રતોનું પાલન થાય, ત્યારે બંધાદિ ન હોય.

બંધ આદિના નિર્દેશના ઉપલક્ષણથી મંત્ર-તંત્ર વગેરે બીજા પણ અતિચારો આ પ્રમાણે સમજી લેવા. (૧૦)

બીજા વ્રતનું સ્વરૂપ:-

ધૂલમુસાવાયસ ય, વિરઁ સો પંચહા સમાસેળં ।

કળ્લાગોમોમાલિય-ળાસહરણકૂડસવિલ્લજ્જે ॥૧૧॥

અસત્યના સંક્ષેપથી કન્યા-અસત્ય, ગાય-અસત્ય, બૂમિ-અસત્ય, ન્યાસ-અપહરણ અને કૂટસાક્ષી એ પાંચ પ્રકાર છે. આ પાંચ અસત્યનો ત્યાગ એ સ્થૂલ મૃષાવાદ વિરમણ વ્રત છે.

(૧) કન્યા-અસત્ય:- ખંડિતશીલવાળી કન્યાને અ-ખંડિત શીલવાળી અને અખંડિત શીલવાળી કન્યાને ખંડિત-શીલવાળી કહેવી વગેરે કન્યાસંબંધી અસત્ય ગોલવું. કન્યા અસત્યના ઉપલક્ષણથી જે પગવાળા સર્વ પ્રાણી સંબંધી અસત્યનો પણ ત્યાગ થઈ જાય છે.

(૨) ગાય-અસત્ય:- ઘણું દૂધ આપતી ગાયને અદ્ય દ્ય આપનારી અને જોશું દૂધ આપતી ગાયને ઘણું દૂધ

અપનારી કહેવી વગેરે ગાય અસત્ય છે. ગાય અસત્યના ઉપલક્ષણથી ચારપગવાળા સર્વપ્રાણી સંબંધી અસત્યનો પણ ત્યાગ થઈ જાય છે.

(૩) ભૂમિ-અસત્ય:— પોતાની જમીનને પારકી કહેવી પરની જમીનને પોતાની કહેવી વગેરે ભૂમિ-અસત્ય છે. ભૂમિ અસત્યના ઉપલક્ષણથી પગ વિનાનાં સર્વ દ્રવ્યો સંબંધી અસત્યનો પણ ત્યાગ થઈ જાય છે.

પ્રશ્ન:— કન્યાઅસત્યથી બે પગવાળા પ્રાણીસંબંધી, ગાય-અસત્યથી ચાર પગવાળા પ્રાણી સંબંધી, અને ભૂમિ-અસત્યથી પગ વિનાના દ્રવ્ય સંબંધી અસત્યનો ત્યાગ થાય છે તો બે પગવાળા પ્રાણી, ચારપગવાળા પ્રાણી અને પગ વિનાના દ્રવ્યસંબંધી અસત્યનો ત્યાગ જોમ ન કહેતાં અનુક્રમે કન્યા, ગાય, અને ભૂમિસંબંધી અસત્યનો ત્યાગ જોમ કેમ કહ્યું ?

ઉત્તર:— કન્યા અસત્ય વગેરે ત્રણ અસત્યો લોકમાં અતિ નિદિત હોવાથી ઘણા પ્રસિદ્ધ બની ગયા છે. આથી અહીં એ ત્રણનો સાક્ષાત્ નિર્દેશ કર્યો છે.

(૪) ન્યાસ-અપહરણ:— ન્યાસ એટલે મૂકવું; ખીલ એ વિશ્વાસથી મૂકેલી ધન વગેરે વસ્તુનું અપહરણ કરવું. એટલે કે નથી આપી વગેરે અસત્ય બોલીને તે વસ્તુ પાછી ન આપવી. આમાં પારકી વસ્તુ પાછી ન આપવી—લઈ લેવી એ ચોરી છે. તેમાં બે ભુકું બોલવામાં આવે તે અસત્ય છે. આમાં ચોરી અને અસત્ય બંને હોવાથી આનો ગુહો ઉદ્ભવ કર્યો છે.

અતિચારોની ઘટના: નેચાને માં પ આગીને થોડો સમય ચોતાની કરેલી હોવાથી “આ મારી સ્ત્રી છે” એવી ભુક્તિના મારણે વળ સામેના હોવાથી વળ ભંગ ન થાય, પણ થોડા સમય માટે સ્ત્રીમાર કરો હોવાથી પરમાર્થથી તેો ચોતાની સ્ત્રી ન હોવાથી વળ ભંગ છે. આમ દેશથી ભંગ અને દેશથી અભંગ રૂપ હોવાથી ઇત્તર પરિગૃહીતાગમન અતિચાર છે. અનાભોગ આદિથી કે અતિક્રમ આદિ અપરિગૃહીતા સાથે વિષયસેવનથી અપરિગૃહીતાગમન અતિચાર લાગે છે.

આ જે અતિચારો પરસ્ત્રીનો ત્યાગ કરનારની અપેક્ષા નથી, કિંતુ સ્વસ્ત્રીમાં સંતોષ રાખનારની અપેક્ષાએ છે. કારણ કે ઇત્તરપરિગૃહીતા વેશ્યા હોવાથી અને અપરિગૃહીતાનો કોઈ પતિ ન હોવાથી પરસ્ત્રી ન કહેવાય. અર્થાત્ ઇત્તર ગૃહીતા અને અપરિગૃહીતા પરસ્ત્રી ન હોવાથી પરસ્ત્રી ત્યાગ કરનારને તે જે સાથે વિષયસેવન કરવાથી અતિચાર ન લાગે, પણ સ્વસ્ત્રીમાં સંતોષ રાખનારને ઉપર જણાવ્યું તેમ અતિચાર લાગે. બીજાએ કહે છે કે સ્વસ્ત્રીસંતોષીની અપેક્ષાએ ઇત્તર પરિગૃહીતાગમન અને પરસ્ત્રી ત્યાગીન અપેક્ષાએ અપરિગૃહીતાગમન અતિચાર છે. તેમાં પ્રથમ અતિચારની ઘટના પૂર્વે કહ્યું તેમ સમજવી. બીજાની ઘટના આ પ્રમાણે:—બીજાનું મૂલ્ય લીધું હોય ત્યારે વેશ્યા સાથે વિષયસેવન કરે તો પરસ્ત્રીગમનથી જે દોષો લાગે છે તે દોષો લાગવાનો સંભવ હોવાથી તથા અપેક્ષાએ (તેટલા દોષમ માટે તે વેશ્યા બીજાની હોવાથી) પરસ્ત્રી હોવાથી મતનો

ભંગ થાય, પણ વેશ્યા હોવાથી કાઈની સ્ત્રી તરીકે પ્રસિદ્ધ ન હોવાથી વ્રતનો ભંગ ન થાય. આમ ભંગાભંગરૂપ હોવાથી અતિચાર ગણાય.

અહીં બીજાઓ વળી બીજી રીતે કહે છે. તે આ પ્રમાણે—
પરદાસ્વજ્ઞિણો પંચ હૌંતિ તિન્નિ ઉ સદારસંતુકે ।

હંત્યીઙ્ તિન્નિ પંચ વ, મંગલિગપ્પેહિ નાયવ્વં ॥

સંબોધ પ્ર૦ શ્રાવકવ્રતા ૦ ૪૧

“પરસ્ત્રીનો ત્યાગ કરનારને પાંચ, અને સ્વસ્ત્રીમાં સંતોષ રાખનારને* ત્રણ, સ્ત્રીને અપેક્ષાએ ત્રણ, અને અપેક્ષાએ પાંચ અતિચારો હોય છે.”

આની ઘટના આ પ્રમાણે છે :- બીજાએ થોડા સમય માટે સ્વીકારેલી વેશ્યા સાથે વિષયસેવન કરવાથી પરસ્ત્રીનો ત્યાગ કરનારને અતિચાર લાગે. કારણ કે અપેક્ષાએ તે પરની (જેણે થોડા સમય સુધી સ્વીકાર કર્યો છે તેની) સ્ત્રી છે, અને અપેક્ષાએ (=લોક વ્યવહારની દૃષ્ટિએ) પરસ્ત્રી નથી. અપરિગૃહીત કુમારિકા આદિ સાથે વિષયસેવનથી પણ પરસ્ત્રી ત્યાગીને અતિચાર લાગે. કારણ કે લોકમાં તેની પરસ્ત્રી તરીકે પ્રસિદ્ધિ છે, પણ મૈથુનસેવનની અપેક્ષાએ તેનો પતિ ન હોવાથી પરસ્ત્રી નથી. બાકીના ત્રણ અતિચારો પરસ્ત્રી ત્યાગી અને સ્વસ્ત્રી સંતોષી એ બંનેને લાગે. તે આ પ્રમાણે :-

* આ મત પ્રમાણે સ્વસ્ત્રી સંતોષીને ઈત્વરપરિગૃહીતાગમન અને અપરિગૃહીતાગમનથી વ્રત ભંગ જ થાય એ દૃષ્ટિએ ત્રણ અતિચાર છે.

સ્વસ્ત્રીસંતોપીએ સ્વસ્ત્રીમાં પણ અને પરસ્ત્રીત્યાગીએ વેશ્યાદિ અને સ્વસ્ત્રી એ બંનેમાં અનંગક્રીડા નહિ કરવી જોઈએ. તે દે અનંગક્રીડાનું સાક્ષાત્ પ્રત્યાખ્યાન કર્યું નથી, છતાં શ્રાવકે તેનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. કારણ કે શ્રાવક અતિશય પાપભીરુ હોવાથી સંપૂર્ણ બ્રહ્મચર્યની ભાવના હોવા છતાં વેદોદયને (=કામપીડાને) સહન ન કરી શકવાથી સંપૂર્ણ બ્રહ્મચર્ય પાળી શકતો નથી. આથી જ્યારે વેદોદયને સહન ન કરી શકાય ત્યારે માત્ર વેદોદયને (=કામપીડાને) શમાવવા માટે સ્વસ્ત્રીસંતોપ દે પરસ્ત્રીત્યાગરૂપ મત ગ્રહણ કરે છે. મૈથુનના અંગો (સ્ત્રીયોનિ-પુરુષચિન્હ)થી વિષયસેવન કરવાથી વેદોદય શમી જતો હોવાથી પરમાર્થથી પરસ્ત્રીના ત્યાગની કે સ્વસ્ત્રીના સંતોપ સ્વીકારની સાથે અનંગક્રીડાનું પ્રત્યાખ્યાન થઈ જાય છે. એ જ પ્રમાણે પરવિવાહ અને તીવ્રકામાભિલાષનું પણ પરમાર્થથી પ્રત્યાખ્યાન થઈ જાય છે. આમ અનંગક્રીડા આદિ ત્રણનો અપેક્ષાએ નિયમ હોવાથી એ ત્રણ આચરવાથી નિયમભંગ થાય, અને અપેક્ષાએ નિયમ ન હોવાથી એ ત્રણ આચરવાથી નિયમભંગ ન થાય. આથી એ ત્રણ અતિચાર છે.

બીજાઓ અનંગક્રીડાની ઘટના આ પ્રમાણે કરે છે :— મારે મૈથુન સેવનનો નિયમ છે, અનંગક્રીડાનો નહિ; આવી બુદ્ધિથી વેશ્યા આદિમાં દે સ્વસ્ત્રીમાં આલિંગનાદિ અનંગક્રીડા કરનાર મનસાપેક્ષ હોવાથી મતનો અભંગ છે, અને પરમાર્થથી મત ભંગ છે.

પરવિવાહની ઘટના આ પ્રમાણે છે :— સ્વસ્ત્રીસંતોપી સ્વસ્ત્રી સ્વિચ્છ બીજી દોષ સ્ત્રી સાથે, પરસ્ત્રીત્યાગી સ્વસ્ત્રી અને

વેશ્યા સિવાય બીજી કોઈ સ્ત્રી સાથે, મન-વચન-કાયાથી મૈથુન ન કરવું અને ન કરાવવું એવું વ્રત લે ત્યારે પર-વિવાહ કરવાથી પરમાર્થથી પરને મૈથુન કરાવ્યું ગણાય. પણ વ્રત લેનાર એમ માને કે હું વિવાહ જ કરાવું છું, મૈથુન નહિ. આથી વ્રતસાપેક્ષ હોવાથી અતિચાર થાય છે.

પ્રશ્ન:- પરવિવાહ કરણ અતિચાર લાગવામાં કન્યા-ફલની ઇચ્છા કારણ જણાવેલ છે. પણ તે ઘટતું નથી. જો વ્રત લેનાર સમ્યગ્દષ્ટિ હોય તો તેને કન્યાફલની ઇચ્છા ન હોય. (કારણ કે કન્યાફલની ઇચ્છા મિથ્યાત્વ છે.) હવે જો તે મિથ્યાદષ્ટિ હોય તો તેને આણુવ્રતો જ ન હોઈ શકે. (કારણ કે સમ્યક્ત્વ વિના વાસ્તવિક વિરતિ ન હોય.) આથી કન્યાફલની ઇચ્છા પરવિવાહ કરણનું કારણ શી રીતે બને ?

ઉત્તર:- જેની બુદ્ધિ વિકસિત બની નથી તેવા સમ્ય-ગ્દષ્ટિમાં કન્યાફલની ઇચ્છા પણ હોઈ શકે છે. તથા ગીતાર્થો ભદ્રિક મિથ્યાદષ્ટિને પણ સત્યમાર્ગમાં પ્રવેશ કરાવવા માત્ર અભિગ્રહરૂપ વ્રતો આપે છે. જેમ કે આયં સુહસ્તિ મહા-રાજે બિખારીને સર્વવિરતિ આપી હતી:

પરવિવાહ કરવાનો ત્યાગ પોતાનાં સંતાનો સિવાય બીજા-ઓનાં વિવાહ અંગે થોડ્ય છે, પોતાનાં સંતાનો અંગે નહિ, કારણ કે પોતાનાં સંતાનોનો વિવાહ ન કરે તો પોતાની કન્યા વ્યભિચારિણી બને. તેમ થાય તો (ધર્મી માતા-પિતાના ધર્મની નિંદા દ્વારા) શાસનની હીલના થાય. લગ્ન થઈ ગયા હોય તો પ્રતિનું નિયંત્રણ હોવાથી તેમ ન બને.

મતના અનેક પ્રકારો :- આ મત લેનાર હરેકતું મન= મનની ભાવના સમાન ન હોય. કોઈની પાસે મન ઘણું હોય પણ મૂર્છાં ઝોછી હોય. જ્યારે કોઈની પાસે મન ઝોછું હોય પણ મૂર્છાં ઘણી હોય. આથી હરેક પોતાની ભાવના પ્રમાણે પરિશ્રદ્ધતું પરિમાણ કરે. તેથી આ મત બધાતું સમાન હોતું નથી. મન પણ બધા પાસે સમાન ન હોય. કોઈ ગરીબ હોય તો કોઈ મનવાન હોય. આથી પણ બધાતું પરિશ્રદ્ધતું પરિમાણ સમાન ન હોય. કોઈ દેશમાં લોકો ધાન્ય-પશુ વગેરેનો અધિક સંગ્રહ કરે, તો કોઈ દેશમાં ઝોછો સંગ્રહ કરે. કોઈ રાજકુલમાં જન્મેલો હોય તો કોઈ બ્રાહ્મણ કુળમાં જન્મેલો હોય. આમ પરિશ્રદ્ધ પરિમાણ લેનારાઓનાં ચિત્ત આદિ ભિન્ન ભિન્ન હોવાથી આ મત અનેક પ્રકારતું છે. (૧૭)

પાંચમા મતના અભિપ્રાય:-

સ્વેત્તાદિહિરણાદૈધનાદ્દુપયાદ્કુપ્પમાણકમે ।

જોયણપયાણવંધનકારણમાવેહિ ણો કુણ્ઠ ॥૧૮॥

પાંચમું અણુમત લેનાર શ્રાવક યોજન, પ્રદાન, બંધન, કારણ અને ભાવથી અનુક્રમે ક્ષેત્ર-વાસ્તુ, હિરણ્ય-સુવર્ણ, ધન-ધાન્ય, દ્વિપદ-ચતુષ્પદ અને કુપ્ય એ પાંચના પરિમાણનો અતિક્રમ (=કલ્લંઘન) કરતો નથી, અર્થાત્ ધારેલા પરિણામથી વધારે રાખતો નથી.

યોજન એટલે ભોડવું. પ્રદાન એટલે આપવું. બંધન એટલે બાંધવું. કારણ એટલે પેટમાં રહેલ ગર્ભ. ભાવ એટલે

મૂળ વસ્તુમાં ફેરફાર કરવો. આ પાંચ પ્રકારનાં કાવામાં અતિચારની વચ્ચેથી જમાવમાં આવી જશે.

(૧) દોષ-વાસ્તુ પરિભાષ્યાતિક્રમ:- જેમાં કાનાજ વગેરે ઉત્પત્તિ થાય તેવી શૂનિ દોષ છે. દોષતા સેતુ, કેતુ અને સેતુ-કેતુ એમ ત્રણ જોડ છે. જેમાં વાયુ આદિના પાણીથી જેવી થાય તે સેતુશૂનિ છે. જેમાં આકાશના (વર્ષાદના) પાણીથી જેવી થાય તે કેતુશૂનિ છે. જેમાં વાયુ આદિ અને આકાશ એ બંનેના પાણીથી જેવી થાય તે સેતુ-કેતુ શૂનિ છે. વાસ્તુ એટલે ઘર, ગામ, નગર વગેરે (વસવા ઠામક) પ્રદેશ, વરતા ખાત, ઉચ્છિન્ન અને ખાતોચ્છિન્ન એમ ત્રણ જોડ છે. જે જમીનની અંદર દોષ તે ચોમકું વગેરે ખાત છે. જે જમીનની ઉપર દોષ તે ઘર-દુધાત-મહેલ વગેરે ઉચ્છિન્ન છે. ચોંચરા આદિ અદિત ઘર વગેરે ખાતોચ્છિન્ન છે.

એક દોષ કે વાસ્તુને બીજા દોષ કે વાસ્તુ સાથે ભેટીને તેના પરિભાષ્યનું ઉદભવન કરવાથી અતિચાર લાગે છે. તે આ પ્રમાણે:- દોષને માટે એકથી વધારે ઘર ન રાખવું એવો નિયમ હમાં પછી બીજા ઘરની જરૂર પડતાં કે ઉચ્છાદિ મતા મતમંગતા કાયથી ચૂના ઘરની ખાતુમાં જ નવું ઘર લે. પછી તે બંનેને એક કરવા ભીંત વગેરે પાડી નાંખે. આથી બે ઘર મળીને એક ઘર થઈ જાય. આ રીતે નવા ઘરને ચૂના ઘર સાથે ભેટવાથી અતિચાર લાગે. આમ કરવામાં નત-મંગનો ભય હોવાના કારણે મતસાપેક્ષ હોવાથી મતનો

ભંગ નથી, પણ પરમાર્થથી જે સંજ્યા થવાથી પરિભાણતું ઉદ્વેગન થવાથી વ્રતનો ભંગ છે.

(૨) હિરણ્ય-સુવર્ણાતિક્રમ:- હિરણ્ય એટલે ચાંદી. પરિભાણથી અધિક ચાંદી અને સુવર્ણ જીળને આપીને પરિભાણતું ઉદ્વેગન કરવાથી અતિચાર લાગે છે. તે આ પ્રમાણ:- કૌંઠએ ચાર મહિના સુધી અમુક પરિભાણથી વધારે ચાંદી-સોનું નહિ રાખું એવો નિયમ કયો. નિયમ ઠરમ્યાન ખુશ થયેલા રાજા આદિ પાસેથી તેને કરેલા પરિભાણથી અધિક ચાંદી-સોનું મળ્યું. વ્રતભંગના ભયથી તેણે ચાર મહિના (વગેરે) પછી લઈ લઈશ એમ કહીને તે ચાંદી-સોનું જીળને આપી દીધું. આમ કરવામાં વ્રતભંગનો ભય હોવાથી વ્રત સાપેક્ષ હોવાથી વ્રતનો ભંગ નથી, પણ પરમાર્થથી જીળને આપ્યું હોવાં છતાં તેનું જ હોવાથી પરિભાણ વધી જવાથી વ્રતનો ભંગ છે.

(૩) ધન-ધાન્ય પરિભાણાતિક્રમ:- ધનતા ગણિમ, ધરિમ, મેય, અને પરિછેદ એમ ચાર પ્રકાર છે. ગણીને લેવડ-દેવડ થાય તે સોપારી વગેરે ગણિમ છે. જોખીને લેવડ-દેવડ થાય તે ગોળ વગેરે ધરિમ છે. માખીને લેવડ-દેવડ થાય તે ઘી વગેરે મેય છે. પરીક્ષા કરીને લેવડ-દેવડ થાય તે રત્ન, વસ્ત્ર વગેરે પરિછેદ છે. ચોખા વગેરે ધાન્ય છે. ખાંધીને રાખી મૂકવા આદિ રૂપ જનથી ધન-ધાન્યના પરિભાણતું ઉદ્વેગન કરવાથી અતિચાર લાગે છે. તે આ પ્રમાણ:- કૌંઠએ ધન આદિનું પરિભાણ કયું. પછી કૌંઠ

પરિમાણથી અધિક ધન વગેરે આપવા આવીએ. મારો નિયમ પૂરો થશે એટલે અથવા ઘરમાં રહેલું ધન વેચાઈ જશે એટલે લઈશ એમ વિચારીને આપનારને ત્યાં જ દોરી આદિથી બાંધીને રાખી મુક્યું, અથવા અગ્રુક સમય પછી હું આ લઈ જઈશ એવી ખાતરી આપીને આપનારને ત્યાં જ રાખી મુક્યું * અહીં વ્રતભંગના લાયકી આમ કરે છે. આથી વ્રત-સાપેક્ષ હોવાથી વ્રતનો ભંગ નથી, પણ પરમાર્થથી પરિ-માણથી અધિક ધવાથી વ્રતભંગ છે.

(૪) દ્વિપદ-ચતુષ્પદ પરિમાણાતિક્રમ:- દ્વિપદ એટલે જે પગવાળા પ્રાણી. ચતુષ્પદ એટલે ચાર પગવાળા પ્રાણી. પુત્ર વગેરે દ્વિપદના અને ગાય વગેરે ચતુષ્પદના પરિ-માણવું કારણથી ગર્ભોધાનથી ઉલ્લંઘન કરવાથી અતિચાર લાગે છે. તે આ પ્રમાણે :— દોઢ ૧૨ માસ વગેરે સમય સુધી દ્વિપદ-ચતુષ્પદનું પરિમાણ કરે. હવે ૧૨ માસ વગેરે કાળમાં દોઢનો જન્મ થાય તો પરિમાણથી સંખ્યા વધી જાય. આથી અગ્રુક સમય ગયા બાદ ગાય વગેરેને ગર્ભ ધારણ કરાવે. જેથી ૧૨ માસ વગેરે સમય પછી જન્મ થાય. અહીં ગર્ભમાં હોવાથી પરિમાણની સંખ્યા વધી જવાથી વ્રતભંગ છે, પણ બહાર જન્મ ન થયો હોવાથી વ્રતભંગ નથી. આથી આ રીતે ગર્ભધારણ કરાવવાથી અતિચાર લાગે.

* અહીં પ્રથમ વિકલ્પમાં જન્મે જ બાંધીને આપનારને ત્યાં રહેવા દે છે. બીજા વિકલ્પમાં પોતે બાંધવું વગેરે કર્યું કરતો નથી, માત્ર હું પછી લઈશ એવી ખાતરી આપે છે. આપનાર પોતાને ત્યાં બાંધીને રાખી મૂકે છે.

વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે છે :- જે એકવાર કરાય તે શસ્ત્ર વેપાર વગેરે અપેક્ષાએ ઉપલોગ કહેવાય છે. જે વારંવાર કરાય તે અપેક્ષાએ પરિલોગ છે. કેટલાકે કર્મમાં ઉપલોગ-પરિલોગ શબ્દનો અર્થ ઘટાવતા નથી.

પ્રશ્ન:- ઉપલોગ-પરિલોગ પરિમાણ વ્રતમાં ઉપલોગ-પરિલોગની વસ્તુઓનું પરિમાણ આવે, જ્યારે અહીં કર્મનું પરિમાણ પણ જણાવ્યું છે, આનું શું કારણ ?

ઉત્તર:- કર્મ ઉપલોગ-પરિલોગની વસ્તુઓનું કારણ છે. વેપાર આદિ કર્મ વિના ઉપલોગ-પરિલોગની વસ્તુઓ પ્રાપ્ત ન થાય. પાપભીડુએ ઉપલોગ-પરિલોગની વસ્તુઓના પરિમાણની જેમ તેના કારણ કર્મનું પણ પરિમાણ કરવું જોઈએ. આથી ઉપલોગ-પરિલોગ પરિમાણ વ્રતમાં કર્મના પરિમાણનો પણ સમાવેશ છે. (૨૧)

ખીન્ન ગુણવ્રતના અતિયારો:-

સચ્ચિત્તં પઢિવ્રદં, અપઝલદુપઝોલતુચ્છમકલ્પણયં ।

વ્રજ્જહ કમ્મયઓ વિ ય, इत्थं अंगालकम्माहं ॥૨૨॥

શ્રાવક ખીન્ન ગુણવ્રતમાં લોજન સંબંધી પાંચ અને કર્મ સંબંધી પંદર અતિયારોનો ત્યાગ કરે છે. સચિત્ત, સચિત્તસંબંધ, અપદ્ધવ, દુપદ્ધવ અને તુચ્છ એ પાંચ પ્રાર્થનાનો આધાર કરવો તે લોજનસંબંધી પાંચ અતિયાર છે. અંગાર કર્મ આદિ પંદર પ્રકારનો વ્યવસાય કરવો તે કર્મ સંબંધી પંદર અતિયાર છે.

આવકે મુખ્યતમા લોજનમાં અચિત્ત આહાર લેવો જોઈએ અને કર્મમાં (=વ્યવસાયમાં) અદપ પાપવાળો વ્યવસાય કરવો જોઈએ. આ દષ્ટિએ લોજનમાં પાંચ અને કર્મમાં પંદર અતિચારો છે.

(૧) સચિત્તઆહાર:— સચિત્ત એટલે જીવસહિત. કંદ, ફળ વગેરે સચિત્ત વસ્તુ વાપરવાથી અતિચાર લાગે.

પ્રશ્ન - સચિત્તત્યાગી સચિત્ત આહાર કરે તો નિયમ-સંગ જ થાય. તો અહીં તેને અતિચાર કેમ કહ્યો ?

ઉત્તર:— સહસા, અનુપયોગ કે અતિક્રમ આદિથી સચિત્ત આહાર કરે તો વ્રતસાપેક્ષ હોવાથી અતિચાર ગણાય. જો જાણી જોઈને સચિત્ત આહાર કરે તો વ્રતસંગ જ થાય. આ સમાધાન હવે કહેવામાં આવશે. તે સચિત્ત સંબંધ આદિ ચાર અતિચારો વિષે પણ સમજવું.

(૨) સચિત્તસંબંધ આહાર:— સચિત્ત વસ્તુ સાથે જોડાયેલી અચિત્ત વસ્તુ સચિત્ત સંબંધ કહેવાય. જેમ કે—સચિત્ત વૃક્ષમાં રહેલ અચિત્ત શુંદર, પાકાં ફળો વગેરે. (પાકાં ફળોમાં બીજ સચિત્ત છે અને ગર્ભ વગેરે અચિત્ત છે.) આવી વસ્તુ અનાલોગ આદિથી વાપરે તો અતિચાર લાગે. અથવા ખજૂરનો કળિયો સચિત્ત હોવાથી ફેંકી દઈશ અને એનો ગર્ભ અચિત્ત હોવાથી ખાઈ જઈશ એમ વિચારી પાકી ખજૂર મોઢામાં નાખે તો સચિત્તસંબંધ અતિચાર લાગે.

પ્રશ્ન:- તુચ્છ આહાર અપદ્મ, દુષ્પદ્મ કે સુપદ્મ (=જરોળર પકાવેલ) હોય. તેમાં જે અપદ્મ અને દુષ્પદ્મ હોય તો તેનો ત્રીજા અને ચોથા અતિચારમાં સમાવેશ થઈ જાય છે. સુપદ્મ હોય તો દોષ જ નથી. આથી આ અતિચાર વધારે છે.

ઉત્તર:- વાત સત્ય છે. પણ જેમ પહેલા જે અને પછીના જે અતિચારો સચિત્તની અપેક્ષાએ સમાન હોવા છતાં (સચિત્ત આહાર અને અપદ્મ આહાર સમાન છે તથા સચિત્ત-સંજ્ઞા આહાર અને દુષ્પદ્મ આહાર સમાન છે.) પહેલા જે અતિચારો ઠંઠ, ફલ વગેરે સંબંધી હોવાથી અને પછીના જે અતિચારો અનાજ સંબંધી હોવાથી વિષયભેદના કારણે પહેલા જે અને પછીના જે અતિચારોમાં વિશેષતા છે, તેમ અહીં (અપદ્મ, દુષ્પદ્મ અને તુચ્છ એ ત્રણમાં) સચિત્તની અપેક્ષાએ અને વિષયની (—અનાજની) અપેક્ષાએ સમાનતા હોવા છતાં, તુચ્છતા અને અતુચ્છતાની અપેક્ષાએ ભેદ છે. અર્થાત્ અપદ્મ આહાર અને દુષ્પદ્મ આહાર એ જે અતિચાર અતુચ્છ (તૃપ્તિ ધાય તેવા) આહારના છે. જ્યારે તુચ્છ આહાર રૂપ અતિચાર તુચ્છ આહાર સંબંધી છે. ક્રીમજ મગની શિંગો વગેરે વિશેષ તૃપ્તિ નહિ થતી હોવાથી (=પેટ નહિ ભરાતું હોવાથી) તુચ્છ છે. તુચ્છ સચિત્ત વસ્તુ અનાજોગ આદિથી વાપરવામાં આવે તો અતિચાર લાગે. અથવા શ્રાવક અતિશય પાપભીરુ હોવાથી સચિત્ત આહારનો ત્યાગી હોય. આથી શ્રાવક અતુચ્છ (તૃપ્તિ કરે તેવા) આહારને

વનકર્મ:- વનને વેચાતું લઈને તેમાં રહેલાં વૃક્ષો, પાંદડા, ફળ વગેરે કાપીને વેચવા દ્વારા આજીવિકા ચલાવવી તે વનકર્મ. હિંસાનું કારણ હોવાથી આ વ્યવસાય પણ શ્રાવકને ન કલ્પે.

શકટકર્મ:- ગાડું વગેરે ચલાવીને છવન-નિર્વાહ કરવો તે શકટકર્મ. આમાં બળદ આદિને બાંધવા પડે, મારવા પડે. વગેરે અનેક દોષો લાગે. ગાડું વગેરે તથા તેના પૈડાં વગેરે અવયવો સ્વયં તૈયાર કરવા કે વેચવા એ પણ શકટકર્મ છે.

ભાટકર્મ:- ગાડા વગેરેમાં બીજાનો માલ ભાડાથી લઈ જવો, અથવા ગાડું વગેરે વાહનો બીજાને ભાડે આપવા તે ભાટકર્મ.

સ્ફોટકર્મ:- વાવ, તળાવ વગેરે ખનાવવા પૃથ્વીને ખોદવી-ફોડવી, અથવા હળથી ભૂમિ ખેડવી તે સ્ફોટકર્મ. જેમાં પૃથ્વીકાયની અને તેના દ્વારા વનસ્પતિકાય વગેરે છવોની હિંસા થાય તેવાં પશ્ચરો ફોડવા વગેરે કાર્યો પણ સ્ફોટકર્મ છે.

(૬-૧૦) દંતવાણિજ્ય:- પ્રાણીના દાંત વગેરે અંગોને વેપાર કરવો તે દંતવાણિજ્ય. જે લોકો (-બીલ વગેરે) પ્રાણી-જાના દાંત વગેરે અંગો એકઠાં કરતા હોય તેમની પાસેથી દાંત વગેરે ખરીદવાથી અતિચાર લાગે. દાંત વગેરે અંગોને એકઠાં કરનારા બીલ વગેરેને પહેલેથી જ પૈસા આપીને અમુક સમયે હું માલ લેવા આવીશ એમ કહેવાથી વેપારી

પ્રશ્ન:- અંગાર ક્રમ વગેરે અતિચારો કયા વ્રતમાં છે ?
જો ખરક્રમ વ્રતમાં હોય તો વ્રત અને અતિચારોમાં કયો
લેહ પડતો નથી. કારણ કે આ અતિચારો ખરક્રમ રૂપ છે.

ઉત્તર:- અંગાર ક્રમ વગેરે ખરક્રમ રૂપ જ છે. આથી
ક્રમ સંબંધી વ્રત લેનારે અંગારક્રમ આદિનો ત્યાગ કરવો
લેઈએ. અનુપયોગ, અજ્ઞાનતા આદિથી થઈ જાય તો અતિ-
ચાર લાગે. પણ જો જાણીને કરે તો વ્રત ભંગ જ થાય. (૨૨)
ત્રીજા ગુણવ્રતનું સ્વરૂપ:-

તદ્ગત્યદંડવિરહ, અર્ણ સ ચરુચ્ચિહો અવજ્ઞાણે ।

પમયાયરિયે દિસપ્પયાણપાવોવણ્ણે ય ॥ ૨૩ ॥

ત્રીજું ગુણવ્રત અનર્થકંડ વિરતિ છે. અનર્થકંડના અપ-
ધ્યાન, પ્રમાદાચરણ, હિંસાપ્રદાન અને પાપોપદેશ એમ ચાર
લેહ છે.

જેનાથી આત્મા કંડાય તે કંડ. જીવહિંસાહિ પાપથી
આત્મા કંડાય છે માટે જીવહિંસાહિ પાપ કંડ છે. કંડના
અર્થકંડ અને અનર્થકંડ એમ બે પ્રકાર છે. અર્થ એટલે
કારણ. અનર્થ એટલે કારણ વિના. કુદુંબપોપણ તથા સ્વ-
જીવનનિર્વાહ આદિ કારણથી જે પાપો કરવાં પડે તે અર્થ-
કંડ. કારણ વિના જે પાપો થાય તે અનર્થકંડ. અહીં
ખતાવેલાં અશુભધ્યાન વગેરે ચાર પાપોની જીવનનિર્વાહમાં
જરૂર પડતી નથી એ પાપો વિના જીવનનિર્વાહ થઈ શકે
છે. આથી અશુભધ્યાન વગેરે અનર્થકંડ છે. અપધ્યાન
આદિનો અર્થ આ પ્રમાણે છે.

જલશોષણુ:- ધાન્ય વાવવા માટે (કે બીજા કાઈ કારણથી) તળાવ વગેરેનું પાણી સૂકવી દેવું તે જલશોષણ. આમ કરવાથી પાણીના જીવોનો અને પાણીમાં રહેલા જીવોનો નાશ થાય.

અસતીપોષણુ:- પૈસા કમાવવા માટે દુરાચારિણી દાસી, વેશમા વગેરેનું તથા હિંસક મેના, પોપટ, બિલાડી, શ્વાન, કુકડો, મોર વગેરે પ્રાણીઓનું પોષણ કરવું તે અસતીપોષણ છે. આમ કરવાથી દુરાચાર અને હિંસાદિ પાપોનું પોષણ થાય છે.*

કર્મસંબંધી અતિચારો પંદર જ છે એવું નથી. અહીં ખતાં લેતા પંદર અતિચારો દિશાસૂચનમાત્ર છે. આથી બીજા પણ આવાં બહુ પાપવાળાં કાર્યો અતિચાર તરીકે સમજી લેવા.

પ્રશ્ન:- દરેક વ્રતમાં પાંચ પાંચ અતિચાર કહ્યા છે. જ્યારે આ વ્રતમાં વીસ અતિચાર કહ્યા છે. આનું શું કારણ?

ઉત્તર:- દરેક વ્રતમાં જણાવેલ અતિચારોની પાંચ સંખ્યાથી બીજા પણ વ્રતના પરિણામને મલિન બનાવનારા દોષો અતિચાર રૂપ છે એમ સમજી લેવું એ સૂચન કરવા અહીં વીસ અતિચારો જણાવ્યા છે. આથી દરેક વ્રતમાં સ્મૃતિ અંતર્ધાન (લીધેલું વ્રત ભૂલી જવું) વગેરે અતિચારો પણ યથાસંભવ જાણી લેવા.

* પંદર કર્મદાનનું વર્ણન પંચાશક ટીકામાં બહુ જ સંક્ષેપમાં કરવાથી અહીં યોગશાસ્ત્રના આધારે કંઈક વિસ્તૃત લખ્યું છે.

આપકેવાનું :- નિરર્થક અણુનું વિચાર કરવા તે આપ
કેવાનું જેમ કે—

કહ્યા વગરિ મળો !, કિં મેં કહ્યું ? કેવિયા મૂમી ?
કો કવનિક્કગક્કાલો ?, નિરર્થકો કિં કદિં કેળ ? ॥૧॥

“ સાથે જાણે જાણે છે ? જ્યાં જ્યાં કરિયાણું છે ? અમુક
જમીન કેટલી છે ? ખરીદી નેજાણનો જાણ કર્યો છે ? આમ
નિરર્થક કહેણે જ્યાં જ્યાં કર્યું ? એવી નિગારણા અપકેવાન છે.”

પ્રમાદાચરણ :- પ્રમાદના મત, વિષય, કપાય, નિર્ધાર
અને વિકથા એમ પાંચ ભેદ છે. પ્રમાદને આધીન બની જે
કાર્ય કરવામાં આવે તે પ્રમાદાચરણ કહેવાય. આજસથી
ખરોખર કામ ન કરવું એ પણ પ્રમાદાચરણ છે. જેમકે—
તેલ અને ધીનાં વાસણો ઉઘાડાં રાખવાં. આવા પ્રમાદથી નિર-
ર્થક જીવિકાંસા વગેરે પાપ બંધાય છે.

હિંસાપ્રદાન :- જેનાથી હિંસા થાય તેવી હથિયાર,
અગ્નિ, હલ, વિષ વગેરે વસ્તુ બીજાને આપવી.

પાપોપદેશ :- જેતીનો સમય થઈ ગયો છે માટે તમે
જેતી શરૂ કરો વગેરે રીતે બીજાને પાપકાર્યનો ઉપદેશ
આપીને પાપમાં પ્રવર્તાવવો. (૨૩)

ત્રીજા શુભવ્રતના અતિચાર :-

કંદર્પં કુકુદયં, મોહરિયં સંજુયાદિગરણં ચ ।

ઉવમોગપરીમોગાહરેગયં ચેત્ય વજ્જેહ ॥ ૨૪ ॥

શ્રાવક ત્રીજા શુભવ્રતમાં કંદર્પ, કૌતુક્ય, મોહર્ય, સંજુ-

તેમાં કુંઠુઆ વગેરે છવો દોષ તેવાં પુખ્તો વગેરેનો ઉપ-
યોગ નહિ કરવો જોઈએ. આ અતિચાર પ્રમાદાચરણ અનર્થ-
કંડ સંબંધી છે. કારણ કે જોઈન્દ્રિયોના વિષયસંબંધી કોવાધી
પ્રમાદરૂપ છે.

અશ્રુભધ્માનના નિયમમાં અનાજોગ આદિથી અશ્રુમધ્યાન
ઘઈ જામ તો અતિચાર લાગે. ઈરાદાથી કંઠપ વગેરે કરવામાં
આવે તો નિયમભંગ જ થાય. (૨૪)

પહેલા શિક્ષાવનનું સ્વરૂપ:-

સિલ્લાયયં તુ જ્ઞયં, સામાયમો તયં તુ વિજ્ઞેયં ।

સાવજ્ઞેયરજોગાળ વજ્ઞનાસેવનારૂવં ॥ ૨૫ ॥

પહેલું શિક્ષાવન સામાયિક છે. અમુક કાળ સુધી આવધ
(પાપવાળાં) કાચોનો ત્યાગ કરવો અને નિરવધ (પાપરહિત)
કાચો કરવાં તે સામાયિક છે, અર્થાત્ પાપકાચોનો ત્યાગ
કરીને ધર્મપ્રવૃત્તિ કરવી તે સામાયિક છે.

સમતાનો લાભ જેનાથી થાય તે સામાયિક. પ્રતિદાણ વૃદ્ધિ
પામતા જ્ઞાન-દર્શન આશિરના પચાંચોથી સમતાનો લાભ
થાય છે. આથી સામાયિકમાં દ્વિવિધ-ત્રિવિધે (મન-વચન-
કામાથી ન કરવું અને ન કરાવવું એ રીતે) સર્વ પાપોનો
ત્યાગ કરીને સ્વાધ્યાય આદિ (જ્ઞાન-દર્શન-આશિરની) આરા-
ધના કરવી જોઈએ.

સામાયિકમાં જિનપૂજાદિનો નિષેધ:- કેટલાકમાને
છે કે સામાયિકમાં જિનમૂર્તિનું પ્રક્ષાલન-પૂજન વગેરે કાચો
કરવામાં દોષ નથી. કારણ કે તે કાચો નિરવધયોગ છે.

ગોઠવીને (જોડેલાં) તૈયાર રાખવાં તે સંયુક્તાધિકરણ છે. જેમ કે— ખાંડણિયા સાથે સાંખેલું, હળ સાથે ફાળિયું— ફેશ, ગાડા સાથે ઘોંસરી, ધનુષ સાથે બાણ જોડીને તૈયાર રાખવાં. હિંસક સાધનો તૈયાર રાખવાથી બીજાઓ લઈ જાય, કે માગવા આવે ત્યારે આપવાં પડે. પણ જો તૈયાર ન હોય તો લે નહિ, માગે તો તૈયાર નથી એમ કહીને ના પાડી શકાય. આ અતિચાર હિંસાપ્રદાન રૂપ અનર્થકંડનો છે.

(૫) ઉપભોગ-પરિભોગાતિરેકતા:— પોતાને અને પોતાના કુટુંબને જરૂર પડે તેનાથી અધિક ઉપભોગ-પરિભોગની સામગ્રી રાખવી તે ઉપભોગ-પરિભોગાતિરેકતા છે. જેમ કે— શ્રાવક તેલ-આમળાં (-સાબુ) ઘણાં રાખે તો તેના લોભથી ઘણા સ્નાન કરવા તળાવ આદિ સ્થળે જાય. તેથી પાણીના જીવોની અને તેમાં રહેલા પોરા વગેરે જીવોની અધિક વિરાધના થાય. એ પ્રમાણે તંબોલપાન આદિ વિશે પણ સમજવું. આથી શ્રાવકે તેવી સામગ્રી જરૂરિયાત કરતાં વધારે નહિ રાખવી જોઈએ.

પ્રશ્ન:— શ્રાવકને સ્નાન કરવાનો વિધિ શો છે ?

ઉત્તર:— મુખ્યત્વે શ્રાવકે ઘરે જ સ્નાન કરવું જોઈએ. ઘરે સ્નાન કરવાની અનુકૂળતા ન હોય તો ઘરે તેલ આમળાથી માથું ધત્રીને માથા ઉપરથી તેલ-આમળાં ખાંખેરીને તળાવ વગેરે સ્થળે જાય ત્યાં તળાવ આદિના કિનારે જોડીને અંજ-દિર્ઘી (એ.આતરીને) સ્નાન કરે (અર્થાત્ તળાવઆદિમાં પ્રવેશીને સ્નાન ન કરે તથા બહુ પાણી ન વાપરે.) તથા

જગ્યા પૂંછતે જેસે અને ગુરુને પ્રશ્નો પૂછે કે પાઠ કરે. જિનમંદિરમાં સામાયિક કરે તો પણ આ વિધિ સમજવો. પૌષ્પશાળામાં કે ઘરમાં સામાયિક કરે તો ખીજે જવાનું ન હોય. (આથી ઘરેથી જવા વગેરેનો વિધિ પણ નહોતો.) આ પ્રમાણે અદ્ય ધનવાળા શ્રાવક માટે સામાયિકનો વિધિ કહ્યો. ધનાઢ્ય શ્રાવક સર્વ પ્રકારના આડંબર સહિત સામાયિક કરવા જાય.

૪[રાજ, શેઠ વગેરે ધનાઢ્ય શ્રાવક માટે સામાયિકનો વિધિ આ પ્રમાણે છે:— રાજ હોય તો ઉત્તમ હાથી ઉપર બેઠેલો હોય, છત્ર, ચામર વગેરે રાજચિહ્નોથી અલંકૃત હોય, હાથી, ઘોડા પાયદળ અને રથ એ ચતુરંગ સૈન્યથી સહિત હોય, ભેરી આદિ ઉત્તમ વાજિત્રોનો નાદ થતો હોય, ખંદીજનો ગિરુદાવલી ગાતા હોય, અનેક સામંત રાજાઓ અને માંડલિક રાજાઓ સ્વધર્મપૂર્વક રાજાના દર્શન કરતા હોય, નગરના લોકો “આ મહાન ધર્માત્મા છે” એવી શ્રદ્ધાપૂર્વક આંગળીથી ખીજાઓને રાજાનું દર્શન કરાવતા હોય, નગરના લોકો “આપણે પણ આવો ધર્મ ક્યારે કરીશું” એમ ધર્મના મનોરથો કરી રહ્યા હોય, રાજા પણ નગરલોકોના અંજલિબદ્ધ પ્રણામોની અનુમોદના કરતો હોય, “અહો ! આ ધર્મ ઉત્તમ છે, જેની રાજા જેવાઓ પણ આરાધના કરે છે.” એ પ્રમાણે સામાન્ય લોકો ધર્મપ્રશંસા કરતા હોય,—

૪. કાઉસનું લખાણ યોગશાસ્ત્રના આધારે છે.

પીળધશાલા અને ઘર એ ગાર સ્થાનોમાં સામાયિક કરે. તેમાં જો સાધુ પાસે સામાયિક કરે તો તેનો વિધિ આ પ્રમાણે છે:- જો શત્રુ આદિથી ભય ન હોય, કાઠની સાથે તકરાર ન હોય, કાઠનો દેવાદાર ન હોય, દેવાદાર હોય પણ લેણું દાર સામાયિકનો ભાંગ ન થાય એટલા માટે પકડે તેવો ન હોય, રસ્તામાં વેપાર ન કરે, તો સાધુ પાસે જઈને સામાયિક કરે. શત્રુ વગેરેથી ભય આદિ હોય તો કાઠ પકડે, માટે, કે તકરાર વગેરે કરે તો તેના ચિત્તમાં સંકલેશ થાય. (સામાયિકનો ભાંગ થવાનો પણ સંભવ.) આથી ઉપર કહેલા શત્રુભય આદિ કારણો ન હોય તો શ્રાવક ઘરે સામાયિક લઈને શુરુ પાસે જાય. શુરુ પાસે જતાં રસ્તામાં સાધુની જેમ ઈર્ષ્યાસમિતિનું પાલન કરે, સાવધ બાપાનો ત્યાગ કરે, કાષ્ઠ, ઢેઠાં વગેરેની જરૂર પડે તો જોઈને, પૂંજીને અને યાચીને લે, કાઠ વસ્તુ લેવા-મૂકવામાં નિરીક્ષણ કરીને પ્રમાણિત કરે, રસ્તામાં શ્લેષ્મ, થૂંક વગેરે ન કાઢે, કાઢે તો જગ્યાને જોઈને પ્રમાણિત કાઢે, જ્યાં ઊભો રહે ત્યાં પણ શુષ્કિર્ણ પાલન કરે.

આ રીતે સમિતિ-શુષ્કિર્ણ પાલનપૂર્વક શુરુ પાસે જઈને મન-વચન-કાયાથી સાધુઓને નમસ્કાર કરીને કરેમિ ભંતે સૂત્રનો પાઠ બોલીને સામાયિક કરે. પછી ધરિયાવહી કરી ગમણાગમણે આલોવીને (રસ્તામાં લાગેલા દોષોની અલોચના કરીને) આચાર્ય વગેરે બધા સાધુઓને દીક્ષાપર્યાયથી માટાના કેમથી વંદન કરે. પછી ફરી શુરુને વંદન કરીને બેસવાની

પૂર્વની જેમ (સામાન્ય શ્રાવકસંગ્રહી સામાયિકવિધિમાં હતું તેમ) વંદનવિધિ કરીને ગુરુને પ્રશ્નો પૂછે કે પાઠ કરે. રાત્ર સામાયિક કરતી વખતે ગુરુટ, કુંડલ અને નામમુદ્રા (—નામવાળી વીંટી) ઘોડે દૂર રાખે અને પુષ્પ, તાંબૂલ, ઉત્તરીય વસ્ત્ર આદિનો પણ ત્યાગ કરે. આ પ્રમાણે સામાયિકનો વિધિ પૂર્ણ થયો. (૨૫)

સામાયિકના અતિથારો:—

મળવયળકાયદુષ્પણિહાણં દ્વ જત્તઓ વિવન્નેહ ।

સદ્ગ્રકરણયં ઝળવદ્વિયસ્સ તહ કરણયં ચેવ ॥૨૬॥

શ્રાવક સામાયિકમાં મન, વચન અને કાયાનું દુષ્પ્રણિધાન, સ્મૃતિભ્રંશ અને અનવસ્થિતિકરણ (—અનાદર) એ પાંચ અતિથારોનો કાળજીપૂર્વક ત્યાગ કરે છે.

(૧) મનોદુષ્પ્રણિધાન:—સામાયિકમાં પાપના વિચારો કરવા.

(૨) વચનદુષ્પ્રણિધાન:—સામાયિકમાં પાપનાં વચનો બોલવાં.

(૩) કાયદુષ્પ્રણિધાન:—સામાયિકમાં પાપનાં કાચો કરવાં.

(૪) સ્મૃતિભ્રંશ:—પ્રમાદના કારણે અત્યારે મારે સામાયિક કરવાનું છે, મેં સામાયિક કર્યું કે તહિ વગેરે ભૂલી જવું. સ્મૃતિ મોક્ષના દરેક અનુષ્ઠાનનું મૂળ છે. (જે અનુષ્ઠાન યાદ જ ન હોય તેનું આચરણ શી રીતે થાય ?)

આવા આડંબરપૂર્વક જિનમંદિરે+ કે સાધુ ત્યાં હોય ત્યાં જાય.]

આ રીતે આડંબરપૂર્વક સામાયિક કરવા જવાથી લોકો ધર્મપ્રત્યે શ્રદ્ધાવાળા બને અને સાધુઓનો પણ આદર થાય. આદર પામેલા સાધુઓ પાસે સારા સારા લોકો આવે અને તેમના સેવક બને. જે સામાયિક કરીને સાધુ મહારાજ પાસે જાય તો અશ્વ, હાથી વગેરે અધિકરણ બને, આથી આડંબરપૂર્વક ન જઈ શકાય. તથા પગે ચાલીને જવું પડે. આથી ધનાઢય શ્રાવક ઘરેથી સામાયિક કરીને ન જાય.

આ રીતે આડંબરથી સામાયિક લેવા આવનાર જે શ્રાવક હોય તો કેઈ સાધુ ઊભા થઈને તેનો આદર ન કરે, પણ જે ભદ્રક હોય તો તેનો સત્કાર થાય એ માટે પહેલેથી આસન ગોઠવી રાખે અને આચાર્ય એના આગળ પહેલાં ઊભા થઈ જાય. જે રાજા આવે ત્યાં જ ઊભા થાય તો ગૃહસ્થોનો આદર કરવાથી દોષ લાગે, અને જે ઉભા ન થાય તો રાજાને ખોટું લાગે. આથી આ દોષ ન લાગે એટલે માટે રાજા આવે એ પહેલાં જ આસન ગોઠવી રાખે અને આચાર્ય મહારાજ ઊભા થઈ જાય. ધનાઢય શ્રાવક પ્રમાણે આડંબરથી સાધુ પાસે આવીને ‘કરેમિ ભંતે’ સૂત્ર ઉચ્ચારણ કરીને સામાયિક કરે. પછી ઇચ્છિયાવહિયા કરીને

+ અહીં સામાયિક લેવાનો વિધિ હોવા છતાં ધનાઢય આવે જિનદર્શન કરવા પણ આડંબર પૂર્વક જવું જોઈએ એ સૂચવવા અર્થ જિનમંદિરનો પણ ઉલ્લેખ કર્યો છે.

પૂર્વની જેમ (સામાન્ય શ્રાવકસંજ્ઞાથી સામાયિકવિધિમાં કહ્યું તેમ) વંદનવિધિ કરીને ગુરુને પ્રશ્નો પૂછે કે પાઠ કરે. રાજા સામાયિક કરતી વખતે મુગુટ, કુંડલ અને નામમુદ્રા (—નામ-વાળી વીંટી) થોડે દૂર રાખે અને પુષ્પ, તાંબૂલ, ઉત્તરીય વસ્ત્ર આદિનો પણ ત્યાગ કરે. આ પ્રમાણે સામાયિકનો વિધિ પૂર્ણ થયે. (૨૫)

સામાયિકના અતિથારો:—

મળવયળકાયદુષ્પણિહાણં હૃદ જત્તઓ વિવજ્જેહ ।

સહ્મકરણયં અણવદ્ધિયસ્સ તહ કરણયં ચેવ ॥૨૬॥

શ્રાવક સામાયિકમાં મન, વચન અને કાયાનું દુષ્પ્રશ્લિધાન, સ્મૃતિભ્રંશ અને અનવસ્થિતિકરણ (—અનાદર) એ પાંચ અતિથારોનો કાળજીપૂર્વક ત્યાગ કરે છે.

(૧) મનોદુષ્પ્રશ્લિધાન:—સામાયિકમાં પાપના વિચારો કરવાં.

(૨) વચનદુષ્પ્રશ્લિધાન:—સામાયિકમાં પાપનાં વચનો બોલવાં.

(૩) કાયદુષ્પ્રશ્લિધાન:—સામાયિકમાં પાપનાં કામો કરવાં.

(૪) સ્મૃતિભ્રંશ:—પ્રમાદના કારણે અત્યારે મારે સામાયિક કરવાનું છે, મેં સામાયિક કયું કે નહિ વગેરે ભૂલી જવું. સ્મૃતિ મોક્ષના દરેક અનુષ્ઠાનનું મૂળ છે. (જે અનુષ્ઠાન ચાલે જ ન હોય તેનું આચરણ શી રીતે થાય ?)

(૫) અનવશિત કરણુઃ— પ્રમાદથી સામાયિક લીધા પછી તુરત પારે. (સમય થયા પહેલાં પારે.) અથવા ગમે તેમ (—ચિત્તની સ્થિરતા વિના) સામાયિક કરે.

આ અતિચારેનો બાવાથ આ પ્રમાણે છે:—

સામાહ્યં તિ કાઠં, ઘરચિતં જો અ ચિત્તે સદ્દો ।
 અદ્વસદ્વોગઓ, નિરત્થયં તસ્સ સામાહ્યં ॥૩૧૩॥
 કયસામહઓ પુન્નિ, બુદ્ધીએ પેહિજ્જા માસેજ્જા ।
 સહ નિરવજ્જં વયણં, અન્નહ સામાહ્યં ન ભવે ॥૩૧૪॥
 અનિરિચ્ચિયાપમહ્જિય, થંહિલ્લે ઠાણમાહ સેવંતો ।
 હિંસામાવેડવિ ન સો, કહસામહઓ પમાયાઓ ॥૩૧૫॥
 ન સરહ પમાયજુત્તો, જો સામાહ્યં કયા ઉ કાયવ્વં ।
 કયમકયં વા તસ્સ ઉ, કયં પિ વિફલં તયં નેયં ॥૩૧૬॥
 કાઠ્ઠણ તવ્વખણં ચિય, પારેહ કરેહ વા જહિન્હાણ ।
 અણવહ્ધિયસામાહ્યં, અણાયરાઓ ન તં સુદ્ધં ॥૩૧૭॥
 (શ્રાવકપ્રરૂપિ પ્રકરણ)

“જે શ્રાવક સામાયિક કરીને ઘરની ચિંતા કરે છે, તે આત્મધ્યાનથી દુઃખી બને છે અને સંસારની નજીક જાય છે આથી તેણે સામાયિક નિરર્થક છે. (૩૧૪) શ્રાવકે આમાયિકમાં સદા પહેલાં બુદ્ધિથી વિચારીને પાપરહિત વચ્ચે બોલવું જોઈએ, અન્યથા (=પાપવાળું) વચ્ચન બોલે તો વાસ્તવિક સામાયિક ન થાય. (૩૧૪) નિર્દોષ બુદ્ધિમ

આંગોથી જોયા વિના અને ચરવળા આદિથી પ્રમાજન કર્યા વિના (કાયેત્સર્ગ આદિ માટે.) ભૂમિ આદિનો ઉપયોગ કરવાથી (જીવો ન હોવાથી કે તેના પુણ્યથી બચી જવાથી) હિસા ન થાય તો પણ પ્રમાદથી (=જીવરક્ષાની કાળજી ન હોવાથી ભાવથી હિસા થવાથી) વાસ્તવિક સામાયિક કથું ન ગણાય. (૩૧૫) જે પ્રમાદી બનીને મારે સામાયિક કચારે કરવાનું છે -સામાયિકનો કાળ કયો છે, મેં સામાયિક કથું કે નહિ તે યાદ ન રાખે, તેનું કરેલું પણ સામાયિક નિષ્ફળ જાણવું. (કારણ કે ધર્મનાં અનુષ્ઠાનોનું મૂળ સ્મૃતિ છે. જેમ મૂળ વિના વૃક્ષ ન હોય તેમ સ્મરણ વિના ધર્માનુષ્ઠાન પણ ન હોય.) (૩૧૬) સામાયિક કરીને તુરત પારે કે (બ્યાકુલ ચિત્તથી) ગમે તેમ અસ્થિરપણે કરે તો સામાયિક ઉપર બહુમાન ન હોવાથી સામાયિક શુદ્ધ થતું નથી.” (૩૧૭)

પ્રશ્ન:- મનોદુષ્પ્રણિધાન આદિથી સામાયિક નિરર્થક બને છે. એનો અર્થ એ થયો કે સામાયિકનો અભાવ છે. અતિચાર મલિનતા રૂપ છે, જ્યારે મનોદુષ્પ્રણિધાન વગેરે સામાયિકના અભાવરૂપ છે. આથી તેમને અતિચારો કેમ કહેવાય?

ઉત્તર - તમારી વાત સત્ય છે. પણ અનુપયોગ આદિથી થઈ જાય તો અતિચારરૂપ છે. (જાણીને કરે તો ભંગરૂપ છે.)

પ્રશ્ન:- દ્વિવિધ-ત્રિવિધે (=મન, વચન અને કાયાથી ન કરવું અને કરાવવું એ રીતે) સાવધનું પ્રત્યાખ્યાન એ સામાયિક છે. મનોદુષ્પ્રણિધાન વગેરેમાં એનો ભંગ થતો હોવાથી સામાયિકનો અભાવ થાય છે. મન અસ્થિર હોવાથી

(૫) અનવસ્થિતકરણુઃ— પ્રમાદથી સામાયિક લીધા પછી તુરત પારે. (સમય થયા પહેલાં પારે.) અથવા ગમે તેમ (-ચિત્તની સ્થિરતા વિના) સામાયિક કરે.

આ અતિચારોનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે:-

સામાહ્યં તિ કાઉં, ઘરચિતં જો અ ચિતણ સહ્હો ।
અદ્ધવસહ્હોવગઓ, નિરત્થયં તસ્સ સામાહ્યં ॥૩૧૩॥
કયસામહઓ પુવ્વિ, બુદ્ધીણ પેહિજ્ઞ માસેજ્ઞા ।
સહ નિરવજ્જં વયણં, અન્નહ સામાહ્યં ન ભવે ॥૩૧૪॥
અનિરિચિલ્લયાપમજ્જિય, થંહિલ્લે ઠાણમાહ સેવંતો ।
હિંસામાવેડવિ ન સો, કહસામહઓ પમાયાઓ ॥૩૧૫॥
ન સરહ પમાયજુત્તો, જો સામહ્યં કયા ઉ કાયવ્વં ।
કયમકયં વા તસ્સ ઉ, કયં પિ વિફલં તયં નેયં ॥૩૧૬॥
કાજ્ઞ તવલ્લણં ચિય, પારેહ કરેહ વા જહિન્હાણ ।
અણવદ્ધિયસામહ્યં, અણાયરાઓ ન તં સુદ્ધં ॥૩૧૭॥

(શ્રાવકપ્રસન્નિ પ્રકરણ)

“જે શ્રાવક સામાયિક કરીને ઘરની ચિંતા કરે છે, તે આતંધ્યાનથી દુઃખી બને છે અને સંસારની નજીક ભય છે. આથી તેનું સામાયિક નિર્થક છે. (૩૧૩) શ્રાવકે સામાયિકમાં સદા પહેલાં બુદ્ધિથી વિચારીને પાપરહિત વચન તું જોઈએ, અન્યથા (=પાપવાળું વચન જાણે તો) વિક સામાયિક ન થાય. (૩૧૪) નિદોષ બુદ્ધિમાં

આંખોથી જોયા વિના અને ચરવળા આદિથી પ્રમાણ ન કર્યા વિના (કાર્યોત્સર્ગ આદિ માટે) ભૂમિ આદિનો ઉપયોગ કરવાથી (જીવો ન હોવાથી કે તેના પુણ્યથી ખચી જવાથી) હિંસા ન થાય તો પણ પ્રમાણથી (=જીવરક્ષાની કાળજી ન હોવાથી બાવથી હિંસા થવાથી) વાસ્તવિક સામાયિક કયું ન ગણાય. (૩૧૫) જે પ્રમાણી ખનીને મારે સામાયિક ક્યારે કરવાનું છે -સામાયિકનો કાળ કયો છે, મેં સામાયિક કયું કે નહિ તે યાદ ન રાખે, તેનું કરેલું પણ સામાયિક નિષ્ફળ જાણવું. (કારણ કે ધર્મનાં અનુષ્ઠાનોનું મૂળ સ્મૃતિ છે. જેમ મૂળ વિના વૃક્ષ ન હોય તેમ સ્મરણ વિના ધર્મોનુષ્ઠાન પણ ન હોય.) (૩૧૬) સામાયિક કરીને તુરંત પારે કે (વ્યાકુલ ચિત્તથી) ગમે તેમ અસ્થિરપણે કરે તો સામાયિક ઉપર ખડુમાન ન હોવાથી સામાયિક શુદ્ધ થતું નથી.” (૩૧૭)

પ્રશ્ન:- મનોદુષ્પ્રણિધાન આદિથી સામાયિક નિરર્થક બને છે. એનો અર્થ એ થયો કે સામાયિકનો અભાવ છે. અતિચાર મલિનતા રૂપ છે, જ્યારે મનોદુષ્પ્રણિધાન વગેરે સામાયિકના અભાવરૂપ છે. આથી તેમને અતિચારો કેમ કહેવાયા?

ઉત્તર - તમારી વાત સત્ય છે. પણ અનુપયોગ આદિથી થઈ જાય તો અતિચારરૂપ છે. (જાણીને કરે તો ભંગરૂપ છે.)

પ્રશ્ન:- દ્વિવિધ-ત્રિવિધે (=મન, વચન અને કાયાથી ન કરવું અને કરાવવું એ રીતે) સાવધનું પ્રત્યાખ્યાન એ સામાયિક છે. મનોદુષ્પ્રણિધાન વગેરેમાં એનો ભંગ થતો હોવાથી સામાયિકનો અભાવ થાય છે, મન અસ્થિર હોવાથી

દેશકાલયુક્ત જોડતે પ્રચલિત. કારણ કે કાળે આપેલું
હીન મદાન ઉપકાર કરનારું બને છે. કહ્યું છે કે—

કાલે દિનસ્મ પહેળયસ્મ, અગ્નો ન તીરણ કાઠં ।
તસ્સેવ અથકપણામિઅસ્મ મિહંતયા નત્થિ ॥૧॥

“કાલે આપેલા મિથાનની કિંમત થઇ શકતી નથી. તેજ
મિથાન અનવસરે (ધરાઇ ગયા પછી કે વિક્ષા પૂરી થઈ
ગયા પછી) કોઇ ન લે.”

આ પ્રતનું અતિથિસંવિભાગ નામ છે. લોજનકાળે
લોજન માટે ઘર આગળે આવે તે અતિથિ. શ્રાવકના અતિથિ
સાધુ જ છે. કારણ કે તેમણે તિથિ, પર્વ વગેરે લૌકિક
સઘળા વ્યવહારોનો ત્યાગ કર્યો છે. કહ્યું છે કે—

તિથિર્વૈત્સવાઃ સર્વે, ત્યક્તા येन महात्मना ।

અતિથિં તં વિજાનીયાચ્છેપમમ્યાગતં વિદુઃ ॥૧॥

“(લૌકિક) તિથિઓ, પર્વો અને ઉત્સવો જે મહાત્માએ
છોડી દીધા છે તે અતિથિ જાણવો. ખાફીના અભ્યાગત જાણવા.

સંવિભાગે શબ્દમાં સં, વિ અને ભાગ એમ ત્રણ શબ્દો
છે. સં જોડલે સંગત, અર્થાત્ નિર્દોષ. વિ જોડલે વિશિષ્ટ રીતે.
અર્થાત્ પશ્ચાત્કર્મ આદિ દોષો ન લાગે તે રીતે. ભાગ જોડલે
પોતાની વસ્તુનો અંશ. પશ્ચાત્કર્મ આદિ દોષો ન લાગે
તે રીતે પોતાની નિર્દોષ વસ્તુનો અંશ આપવો તે સંવિભાગ
તથિનો સંવિભાગ કરવો તે અતિથિસંવિભાગ.

આહી વૃદ્ધોએ કહેલી સામાન્યારી આ પ્રમાણે છે:-
 શ્રાવકે પૌષધના પારણે અવશ્ય સાધુઓને હાન હઇને પારણું
 કરવું જોઇએ. તે સિવાય (પૌષધના પારણા સિવાય) નિયમ
 નથી. અર્થાત્ પૌષધના પારણા સિવાય સાધુઓને વહોરાવીને
 પ્રત્યાખ્યાન પારે કે પ્રત્યાખ્યાન પાયાં પછી વહોરાવે. આથી
 પૌષધના પારણે સાધુઓને હાન આપીને જ પારણું કરવું જોઇએ.

તેના વિધિ એવો છે કે જો તેવો દેશ-ઠાળ હોય તો
 પોતાના શરીરને સુંદર વસ્ત્ર, અલંકાર આદિથી વિભૂષિત
 બનાવીને સાધુના ઉપાશ્રયે જઇને 'મહા દેવા માટે પધારો'
 એમ નિમંત્રણ કરે. આ વખતે સાધુ માટે એવો વિધિ છે
 કે એક સાધુ પડલાનું પડિલેહણ કરે, એક સાધુ મુહપત્તિનું
 પડિલેહણ કરે, એક સાધુ પાત્રાનું પડિલેહણ કરે. જેથી
 જલદી જઇ શકાય. જો જલદી ન જાય તો શ્રાવકને ખાવામાં
 મોટું ધવાથી અંતરાય થાય. અથવા સાધુઓ પછી આવશે
 એમ વિચારીને વહોરાવવા કોઇ વસ્તુ રાખે તો સ્થાપના
 દોષ લાગે. શ્રાવક પહેલી પોરિસીમાં આમંત્રણ કરે તો જો
 નવકારશીના પ્રત્યાખ્યાનવાળો કોઇ સાધુ વાપરનાર હોય તો
 વહોરવા જાય, જો કોઇ વાપરનાર ન હોય તો ન જાય-ગૃહ-
 સ્થને ના પાડે. પણ જો શ્રાવક ઘણો આગ્રહ કરે તો વહો-
 રવા જાય અને રાખી મૂકે. પછી પાત્રા પડિલેહણ કરવાની
 પોરિસી વખતે જો પ્રત્યાખ્યાન પારે તેને આપે, અથવા
 બીજા કોઇ સાધુને પારણું હોય તો તેને આપે.

વહોરવા જવાનો વિધિ એવો છે કે શ્રાવક સાથે જો
 સાધુઓ જાય. (એકલા જવામાં અનેક દોષોનો સંભવ હોવાથી

ળહાર જવું હોય ત્યારે જે સાધુઓને સાથે જ જવાને
આચાર છે.) રસ્તામાં સાધુ આગળ ચાલે અને શ્રાવક પાછળ
ચાલે. સાધુઓને ઘરે લઈ જઈને શ્રાવક જેસવા માટે સાધુ-
ઓને આસનનું નિમંત્રણ કરે. સાધુઓ જેસે તો સાડુ, ન
જેસે તો પણ વિનંતિ કરવાથી વિનયનો લાભ થાય છે.
પછી આહાર-પાણી જાતે જ વહોરાવે. અથવા આહારનું
વાસણ પોતે પકડી રાખે અને બીજા વહોરાવે. અથવા જ્યાં
સુધી સાધુઓ વહોરે ત્યાં સુધી જેસી રહે. સાધુઓ પશ્ચા-
ત્કર્મ આદિ દોષો ન લાગે એટલા માટે વાસણમાં થોડું
બાકી રહે તે રીતે વહોરે. વહોરાવ્યા પછી સાધુઓને વંદન કરે.

પછી થોડાક પગલાં સુધી વળાવવા તેમની પાછળ જાય.
પછી પોતે ભોજન કરે. સાધુઓને જે ન વહોરાવ્યું હોય
તે વસ્તુ શ્રાવકે નહિ વાપરવી જોઈએ. જે ગામડાં વગેરેમાં
સાધુઓ ન હોય તો ભોજન વખતે દિશા તરફ અવલોકન
કરે—આરણ્ય આગળ બિભા રહીને સાધુઓને આવવાના રસ્તા
તરફ જુએ અને વિશુદ્ધભાવથી વિચારે કે જે સાધુઓ હોત
તો મારો ઉદ્ધાર થાત.* (૩૧)

અતિથિસંવિભાગ વ્રતના અતિચારો:—

સચ્ચિત્તણિવિશ્વવળયં, વજ્જઈ સચ્ચિત્તપિહ્નયં ચેવ ।
કાલાદ્ધકમપરવવણસં મચ્છરિયયં ચેવ ॥ ૩૨ ॥

શ્રાવક અતિથિસંવિભાગ મતમાં સચિત્તનિષ્ઠેષ, સચિત્ત-
પિધાન, દાહાતિક્રમ, પરવ્યપદેશ અને માત્સર્ય એ પાંચ
અતિચારોનો ત્યાગ કરે છે.

(૧) સચિત્તનિષ્ઠેષ:- (નહિ આપવાની યુદ્ધિથી)
સાધુને આપવા લાયક વસ્તુ સચિત્ત પૃથ્વી, પાણી આદિ
ઉપર મૂકી દેવી.

(૨) સચિત્તપિધાન:- (નહિ આપવાની યુદ્ધિથી)
સાધુને આપવા લાયક વસ્તુને કળા આદિથી ઢાંકી દેવી.

(૩) દાહાતિક્રમ:- નહિ વહોરાવવાની ઇચ્છાથી
લેક્ષાનો સમય વીતી ગયા પછી કે મિદ્ધાસમય થયા પહેલાં
નિમંત્રણ કરવું.

(૪) પરવ્યપદેશ:- નહિ આપવાની યુદ્ધિથી પોતાની
હોવા છતાં આ વસ્તુ ણીજતી છે એમ સાધુ સમક્ષ ણીજને
કહેવું.

(૫) માત્સર્ય:- માત્સર્ય એટલે સહન ન કરવું. સાધુ
દોષ વસ્તુ માગે તો ગુસ્સો કરવો અથવા પેલા રંકે સાધુની
માંગણીથી આપ્યું તો શું હું તેનાથી ઊતરતો છું ? એમ
ઇચ્છાથી સાધુને વહોરાવવું. (૩૨)

અતિચારો પણ ત્યાગ કરવા લાયક હોવાથી અતિચારો-
નો દરેક ગાથામાં મતની જેમ અતિચારોનું (દ્વિવિધ-
ત્રિવિધ વગેરે રૂપે) પ્રત્યાખ્યાન કરવાનું ન કહેતાં અતિ-
ચારોને માત્ર છોડવાનું કેમ કહ્યું ? એ પ્રશ્નનું સમાધાન:-

પત્યં પુનઃ અપારા, જો પરિણમેષુ હોંતિ સત્યેષુ ।

અક્ષંડવિરહમાત્રા, વજ્જહ સત્યત્વ તો મણિયં ॥૩૩॥

દેશવિરતિના અખંડ પરિણામથી મતો નિર્મલ હોવાથી મતોમાં અતિચારો થતા નથી. આથી અતિચારના વર્ણનમાં બધે ‘ત્યાગ કરે છે’ એમ કહ્યું છે. અર્થાત્ જ્યારે મતો સ્વીકારે છે ત્યારે દેશવિરતિ પરિણામના પ્રતિબંધક કર્મોનો ઉદય ન હોવાથી દેશવિરતિના તાત્વિક પરિણામ હોય છે. આથી તે જીવ સ્વેચ્છાથી જ અતિચારોમાં પ્રવૃત્તિ કરતો નથી. એ જણાવવા અહીં “અતિચારોનો ત્યાગ કરે છે.” એમ કહ્યું છે. ઉક્ત કારણથી અતિચારોનો સંભવ જ ન હોવાથી પ્રાણીવધ આદિની જેમ તેમનું પ્રત્યાખ્યાન કરવાની જરૂર હોતી નથી. આથી અહીં અતિચારોનો દરેક ગાથામાં “શ્રાવક અતિચારોનું પ્રત્યાખ્યાન કરે છે.” એમ ન કહેતાં શ્રાવક અતિચારોનો ત્યાગ કરે છે.” એમ કહ્યું છે.

[પ્રશ્ન:— જો અતિચારોનો સંભવ જ ન હોય તો તેનું શાસ્ત્રોમાં પ્રાપ્તિ કેમ જણાવ્યું છે ?

ઉત્તર:— દેશવિરતિનો સ્વીકાર કરે છે ત્યારે દેશવિરતિના પરિણામ અખંડિત હોય છે. પણ પાછળથી સંયોગ આદિના કારણે કોઈ જીવનાં પરિણામ ખંડિત બની જાય, અને એથી અતિચાર લાગે. અહીં અતિચારોનો સંભવ નથી એમ જ કહ્યું છે તે દેશવિરતિના સ્વીકાર આદિ સમયે વિદ્યમાન ખંડિત પરિણામની અપેક્ષાએ કહ્યું છે.] (૩૩)

સમ્યક્ત્વ અને વ્રત સંબંધી વિશેષ માહિતી આગમ-
માંથી જાણી લેવાની સૂચના:—

સુત્તાદુપાયરક્ષણગદ્દહનપયત્તવિસયા મુણેયન્ત્વા ।

કુંભારચક્રમામગદ્દહરણેણ ધીરેહિ ॥ ૩૪ ॥

ખુદ્ધિમાન શ્રાવકે સમ્યક્ત્વ અને વ્રત સંબંધી ઉપાય,
રક્ષણ, ગ્રહણ, પ્રયત્ન અને વિષય એ પાંચ બાબતો કુંભારના
ચક્રને ફેરવનાર હંડના ઉદાહરણથી આગમમાંથી જાણી લેવી.

(૧) ઉપાય:— ઉપાય એટલે સમ્યક્ત્વ અને વ્રતોની
પ્રાપ્તિનાં કારણો. તે આ પ્રમાણે:—

અમ્મુદ્ધાણે વિણણ, પરક્કમે સાહુસેવણાણ ય.

સમ્મદંસણલંભો, વિરયાવિરુદ્ધિ વિરુદ્ધિ ॥

॥ આ. નિ. ૮૪૮ ॥

“સાધુઓ પધારે ત્યારે જિજ્ઞાસુ થવું, તેમનો વિનય કરવો,
પરાક્રમ કરવો, (પરાક્રમ એટલે કપાયજન્ય, અથવા સાધુ
પાસે જવું, અથવા સાધુસેવામાં ઉત્સાહ રાખવો—પુરુષાર્થ
કરવો.) સાધુની સેવા કરવી વગેરેથી સમ્યગ્દર્શન, દેશવિરતિ
કે સર્વવિરતિનો લાભ થાય છે.”

અથવા જાતિસ્મરણાદિ, તીર્થ કરનાં વચનો કે ખીજનાં
વચનો સમ્યક્ત્વાદિના ઉપાયો છે. કહ્યું છે કે— સદ્સંમુદ્ધ-
યાણ પરવાગરણેણ અન્નેસિ ઘાત્તોરુચ્ચા=(આચા. શ્રુ.૧ અ.૧ ઉ.૧-૪)=
“જાતિસ્મરણ કે અવધિ આદિ જ્ઞાનથી, તીર્થ કર કે સર્વજ્ઞનાં
વચનોથી, અથવા ખીજ પણ વિશિષ્ટ જ્ઞાનીઓનાં મુખથી
સાંભળીને સમ્યક્ત્વાદિ ગુણો પ્રગટ થાય છે.”

અથવા અનંતાનુગંધી અને અપ્રત્યાખ્યાની કપાયોનો દાયોપશમ સમ્યક્ત્વ અને દેશવિરતિનું કારણ છે.

(૨) રક્ષણુઃ— રક્ષણુ એટલે સ્વીકારેલ સમ્યક્ત્વ અને અણુમતોના રક્ષણના આયતનસેવન વગેરે ઉપાયો. કહ્યું છે કે—

આયયણસેવણા નિન્નિમિત્તપરઘરપવેસપરિહારો ।

કિડ્ડાપરિહરણં તદ્, વિક્રિયવયણસ્મ પરિહારોઃ* ॥

“આયતનનું” સેવન કરવું, કારણુ વિના બીજાના ઘરમાં પ્રવેશ ન કરવો, જેમાં અજ્ઞાન માણસોને વિનાશ થાય તેવી જુગાર આદિ કીડાનો ત્યાગ કરવો, વિકારી વચનોનો ત્યાગ કરવો વગેરે સમ્યક્ત્વાદિના રક્ષણના ઉપાયો છે.”

અહીં ઉપાય અને રક્ષણ એમ બે ભેદ જણાવ્યા છે. પણ કેટલાકે ઉપાયથી રક્ષણ એવો અર્થ કરીને ઉપાયરક્ષણ રૂપે એક જ ભેદ કહે છે.

(૩) અહણુઃ—અહણુ એટલે ત્રિવિધ-ત્રિવિધ ઇત્યાદિ રીતે સમ્યક્ત્વ અને મતોનો સ્વીકાર કરવો. કહ્યું છે કે મિચ્છત્ત-પઠિક્કમણં તિવિહં તિવિહેણ નાયઞ્ઞં=“મિથ્યાત્વનો ત્યાગ ત્રિવિધ-ત્રિવિધે (-મન, વચન અને કાયાથી ન કરવું, ન કરાવવું અને કરનારની અનુમોદના ન કરવી) જાણવો.” ખાર મતોનો સ્વીકાર દ્વિવિધ-ત્રિવિધ ઇત્યાદિ અનેક ભાંગાથી થઈ શકે છે. તેના આઠ ભાંગા આ રીતે છે.

દુવિહતિવિહેણ પદમો, દુવિહં દુવિહેણ વીઞ્ઞો હોઈ ।

દુવિહં એગવિહેણં, એગવિહં ચેવ તિવિહેણં ।૧૫૫૮।

एगचिहं दुविहेणं, एगेगविहेण छट्ठओ होइ ।

उत्तरगुणसत्तमओ, अचिरओ चेव अट्ठमओ ॥१५५९॥

॥ આ. નિ. ॥

“દ્વિવિધ-ત્રિવિધ, દ્વિવિધ-દ્વિવિધ, દ્વિવિધ-એકવિધ, એકવિધ-ત્રિવિધ, એકવિધ-દ્વિવિધ, એકવિધ-એકવિધ એ છ ભાંગા છે. ત્રણ ગુણવ્રત અને ચાર શિક્ષાવ્રત રૂપ ઉત્તરગુણોનો સ્વીકાર સાતમો ભાંગો છે. એક પણ વ્રતનો સ્વીકાર ન કરવો એ આઠમો ભાંગો છે.”

(૪) પ્રયત્ન:- પ્રયત્ન એટલે સમ્યક્ત્વાદિનો સ્વીકાર કર્યા પછી તેને ચાદ રાખવા વગેરેનો ઉદ્યમ કરવો, તથા જેનું પ્રત્યાખ્યાન ન કર્યું હોય તેનો પણ યથાશક્તિ ત્યાગ કરવામાં ઉદ્યમ રાખવો. જેમકે— “આજથી મારે અન્યદર્શનીઓ, તેમના દેવો અને તેમણે રાખેલા શ્રી જિનખિંબોને વંદન કરવું કે નમસ્કાર કરવો કદપે નહિ, તેમના ખોલાવ્યા સિવાય તેમની સાથે એક વાર કે વારંવાર ખોલવું કદપે નહિ, તેમને અશન, પાન, ખાદિમ, સ્વાદિમ એ ચાર પ્રકારનો આહાર એકવાર કે વારંવાર આપવો કદપે નહિ.”

આ સમ્યક્ત્વમાં યતના છે. પહેલા અણુવ્રતમાં યતના આ પ્રમાણે છે.

परिसुद्धजलगहनं, दारुयधन्नाहयाण तह चेव ।

गहियाण वि परिभोगो, विहीइ तसरवखणट्ठाए ॥१॥

“પાણી ગાળીને પીવું, લાઠડાં, ધાન્ય વગેરે વસ્તુઓ લેવી હોય ત્યારે તેમને જીવો ન હોય તેવી જોઈને શુદ્ધ

હીમી હોવા છતાં તેનો ઉપયોગ કરવી વળતે ત્રસ જીવોની રક્ષા માટે ફરી જોઈને વાપરતી.” આ રીતે અન્યમતોમાં પણ મતના સમજી લેતી.

(૫) વિષય:- વિષય જોડતો મતનું સ્વરૂપ વગેરે. જેમકે જીવાદિ તત્ત્વોની શ્રદ્ધા સમ્યક્ત્વ છે. આથી જીવાદિતત્ત્વો સમ્યક્ત્વનો વિષય છે. નિરપરાધી ત્રસ જીવોની સંકલ્પિત હિંસાનો ત્યાગ પહેલું અણુમત છે. આથી પહેલા મતનો વિષય સંકલ્પિત નિરપરાધી ત્રસજીવો વગેરે છે.

કુંભાર ચક્રના હંડની ઘટના:- જેમ કુંભારચક્રના કોઈ એક ભાગમાં હંડથી પ્રેરણા કરવાથી- ચલાવવાથી તેના બધા ભાગો ભમે છે, અર્થાત્ આખું ચક્ર ફરે છે, તેમ અહીં સમ્યક્ત્વ અને અણુમતના અતિચાર રૂપ એક ભાગનું નિરૂપણ કરવાથી તેના (મતના) ઉપાય વગેરે ભાગોનું પણ સૂચન થઈ જાયું છે. અહીં સંક્ષેપમાં કહેવાનું હોવાથી ઉપાય વગેરેનું વર્ણન કયું નથી. આથી તેમનું સ્વરૂપ આગમોમાંથી જાણી લેવું. અથવા જેમ ચક્રનું ભ્રમણ હંડથી થાય છે તેમ ઉપાય વગેરેનું વિસ્તૃત જ્ઞાન આગમોથી થાય છે. માટે ઉપાય વગેરે આગમોમાંથી જાણી લેવાં. (૩૪)

સમ્યક્ત્વાદિના સ્વીકાર પછી તેના પરિણામોની સ્થિતતા માટે ઉપદેશ:-

ગહણાદુવરિ પયત્તા, હોઈ અસન્તો વિ વિરૂપરિણામો ।
અકુસલકમ્મોદયઅ, પડઈ અવણ્ણાઈ લિંગામહ ॥૨૫॥

ગાથા-૩૬-૩૭-૩૮ ૧ શ્રાવણમ—પંચાશદ્ધ : ૧૦૭ :

તદ્દશા ણિચસત્તીણ, વદુમાણેણં ચ અદિગયગુણમ્મિ ।
પઢિવચ્ચલુગંઠાણ, પરિણદ્ધાલોચણેણં ચ ॥ ૩૬ ॥

વિત્યંકરમત્તીણ, સુસાદુજણપજ્જુવાસણાણ ય ।
ઉત્તરગુણસદ્ધાણ, ય એત્ય સયા દોદ્ધ જહ્યવ્વં ॥ ૩૭ ॥

અયમસંતો વિ હમો, જાયદ્ધ જાઓ વિ ણ પદ્ધ કયાઈ ।
તા એત્યં બુદ્ધિમયા, અપમાઓ દોદ્ધ કાયવ્વો ॥ ૩૮ ॥

નવમી ગાથામાં જણાવેલ વિધિથી સમ્યક્ત્વપૂર્વક મતોનો સ્વીકાર કરતી વખતે સમ્યક્ત્વના અને વિરતિના પરિણામો ન થયા હોય તો પણ સ્વીકાર કર્યા પછી ૩૬-૩૭ મી ગાથામાં કહેવાશે તે પ્રમાણે પ્રયત્ન કરવાથી પરિણામો થાય છે. કારણ કે પરિણામોને રોકનારાં ક્રમો સોપક્રમ છે. વિશિષ્ટ પ્રયત્ન એ ક્રમોનો ઉપક્રમ (-ક્ષયોપક્રમ) કરવાના સ્વભાવવાળો છે. મતો શ્રદ્ધા કરતી વખતે પરિણામો થયા હોય તો પણ તેવો પ્રયત્ન ન કરવામાં આવે તો અશુભક્રમના ઉદયથી સમ્યક્ત્વના અને વિરતિના પરિણામો નાશ પામે છે.

પ્રશ્ન:- મતનાં પરિણામો નાશ પામ્યા છે. એ શી રીતે જાણી શકાય ?

ઉત્તર:-અવજ્ઞા આદિ ચિહ્નોથી જાણી શકાય છે. મતો, મતોનો ઉપદેશ આપનારા અને મતીઓની પ્રશંસા ન કરવી, અવજ્ઞા કરવી, મતરક્ષણના ઉપાયો ન કરવા વગેરેથી મતોના પરિણામો નાશ પામ્યા છે એમ જાણી શકાય છે.

પ્રશ્ન:- શું કાંઈ વિરતિના પરિણામો વિના પણ મતો લે ?

ક્યારે પણ જતા નથી. આથી બુદ્ધિમાન પુરુષે લીધેલા
વતોનું સદા સ્મરણ કરવા વગેરેમાં ઉદ્યમ કરવો જોઈએ. (૩૮)
વતોનો કાળ:-

एतत्तु सावयधम्मे, पायमणुच्चयगुणव्याइं च ।

આવકહિયાઈ સિવસ્વાવયાઈ પુણ કત્તરાઈં તિ ॥૩૯॥

આ શ્રાવકધર્મમાં પાંચ અણુવતો અને ત્રણ શુણુવતો
પ્રાયઃ જીવનપર્યંત હોય છે. શિક્ષાવતો થોડા સમય સુધી
હોય છે.

અહીં પ્રાયઃ કહ્યું હોવાથી પાંચ અણુવતો અને ત્રણ
શુણુવતો ચાતુર્માસ વગેરે થોડા કાળ સુધી પણ હોય છે.
શિક્ષાવતોમાં સામાયિક અને દેશાવગાસિક પ્રતિદિન કરવાના
હોય છે, અને તેનું પ્રત્યાખ્યાન ફરી ફરી કરાય છે, પૌપધ
અને અતિથિસંવિભાગ નિયત દિવસે કરવાના હોય છે. (૩૯)

અહીં સંલેખનાતું વર્ણન નહિ કરવાનું કારણ:-

संलेहणा य अंते, ण णिओगा जेण पच्चयइ कोइ ।

તમ્હા જો હહ મણિયા, વિહિસેસમિમસ્સ વોચ્છામિ ॥૪૦॥

શ્રાવકને જીવનના અંતે સંલેખના હોય જ એવો નિયમ
નથી. કારણ કે કોઈ શ્રાવક દીક્ષા લે: આથી અહીં સંલેખનાતું
વર્ણન કયું નથી. શ્રાવકનો બાકીનો વિધિ (૪૧મી ગાથાથી)
કહીશ. (૪૦)

શ્રાવક કયાં રહે તેનું વિધાન:-

निवसेज्ज तत्थ सद्वो, साहूणं जत्थ होइ संपाओ ।

ચેહયહરાહ જમ્મિય, તયણ્ણસાહમ્મિયા ચેવ ॥૪૧॥

ગદર્શનની શુદ્ધિ માટે ત્રિકાલ દેવવંદન વગેરે કરવું જોઈએ” એમ સંભળાય છે. આથી સવાર-સાંજ બે વખત આવશ્યક કરવાનો જે નિયમ છે તે સાધુની જેમ શ્રાવકના છ પ્રકારના આવશ્યકને ઉદ્દેશીને જ ઘટી શકે છે.

શ્રાવકના છ આવશ્યકોની ઘટના:—

सर्व्वंति भाणिऊणं, विरई खलु जस्स सच्चिया नत्थि ।
સો સર્વવિરહ્વાઈ, ચુક્કહ્વદેસં ચ સર્વં ચ ॥ (આ.નિ. ૮૦૦)

“જે સાધુ સર્વ પાપાપાપાનો ત્યાગ કરું છું એમ પ્રતિજ્ઞા કરીને સર્વપાપનો ત્યાગ કરતો નથી તે સર્વવિરતિવાદી (—હું સર્વવિરતિધારી છું એમ જાહેનારો) સાધુ દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ એ બંનેથી ચૂકે છે.”

આ ગાથાથી શ્રાવકને સર્વશબ્દ સ્થિત સામાયિક સૂત્ર કહેલું છે. આથી શ્રાવકને પહેલું સામાયિક આવશ્યક ઘટે છે.

અતુર્વિંશતિસ્તવ (લોગસ્સ સૂત્ર) -સમ્યગ્દર્શનની શુદ્ધિ માટે છે. શ્રાવકને પણ સમ્યગ્દર્શનની શુદ્ધિ કરવાની હોય છે. અતુર્વિંશતિસ્તવસૂત્ર સાધુ જ જોલે, શ્રાવક ન જોલે એવું તો કહ્યું નથી. તથા શ્રાવકો અતુર્વિંશતિસ્તવ જોલે એ અશક ઘણા ગીતાથ આચાર્યોએ માન્ય કરેલું છે. આથી શ્રાવકોને ખીનું અતુર્વિંશતિ સ્તવ આવશ્યક પણ ઘટે છે. તથા ભગવતી સૂત્રમાં શંખ શ્રાવકની કથામાં પુષ્કલ શ્રાવકના વૃત્તાંતમાં આવેલા ગમનાગમનશબ્દનો અર્થ ટીકાકારે “પુષ્કલિક વડે ધરિયાવહિયાનું પ્રતિક્રમણ કયું” એવો જણાવ્યો

છે. + કારણ કે શાગવતીમાં ૪ તે તે કથાઓમાં અને ઓધ-
નિયુક્તિનૂર્ણિમાં ગમનાગમનશબ્દ ઇશિયાવહિયાશબ્દના પર્થોય
તરીકે પ્રસિદ્ધ છે, અર્થાત્ એ બંનેનો એક જ અર્થ છે.
ઇશિયાવહિયાના કાઉસ્મગ્ગમાં પ્રાયઃ ચતુર્વિંશતિ સ્તવ (લોગ-
સ્મ)નું ચિંતન કરવાનું હોય છે. આથી પણ શ્રાવણના બીજા
ચતુર્વિંશતિ સ્તવ આવશ્યકની સિદ્ધિ થાય છે.

વંદન શુભીના વિનય રૂપ છે. શ્રાવણ પણ શુભીનો
વિનય કરે એ વિરુદ્ધ નથી. કૃષ્ણ વગેરેએ તેનું આચરણ
કયું છે.

પ્રશ્ન:—

પંચમહાવ્યયજુતો, અનલસ માનપરિવર્જિયમતી ય ।

સંવિગ્ગનિજ્જરટ્ટી, કિદ્દકમ્મકરો દ્વવતિ સાહુ ॥

(આ. નિ. ૧૧૯૭)

“પાંચ મહામતધારી, અપ્રમાદી, માનરહિત, સંવિગ્ગ
અને નિજંદાનો અર્થાં સાધુ વંદન કરવાને અધિકારી છે.”

નિયુક્તિની આ ગાથા સાધુને હેદેશીને છે, શ્રાવણને
હેદેશીને નથી. આથી શ્રાવણને વંદન આવશ્યક યોગ્ય નથી.

ઉત્તર:— આમ માનવું બરોબર નથી. કારણ કે એ
ગાથામાં સાધુ શબ્દનો ઉદ્દેશ બીજા પણ તેવા યોગ્ય છવે
વંદનાના અધિકારી છે એનું સૂચન કરવા છે, નહિ કે
શ્રાવણનો નિષેધ કરવા. એ સાધુ શબ્દ શ્રાવણનો નિષેધ

+ ગમનાગમનાપ પદિક્કમદ્દત્તિ દ્વિયાપથિક્કી પ્રતિકામતી.
ત્યર્થ: ૧. ૭૦ ૨૦ ૧૨ ઉ. ૧

કરવા હોત તો સાધ્વીઓનો પણ નિષેધ હોત. સાધ્વીઓનો વંદનનો નિષેધ અસંગત છે. કારણ કે સાધ્વી બનેલી માતાને સાધુ બનેલા પુત્રને વંદન કરવાનો વિશેષરૂપે નિષેધ કયો છે. કહ્યું છે કે:—

માયરં પિયરં વા વિ, જેઠ્ઠગં વા વિ માયરં ।

ફિક્કમ્મં ન કારેજ્જા, સન્ઘે રાહ્ણિણે તહા (આ.નિ.૧૨૦૮)

“સાધુ (દીક્ષિત) માતા, પિતા, મોટાભાઈ અને દીક્ષા-પર્યાયથી મોટા સાધુ પાસે વંદન ન કરાવે.”

જો સાધ્વીઓએ સાધુને વંદન કરવાનું જ ન હોય તો માતા પાસે વંદન ન કરાવે એમ કહેવાની જરૂર જ ન રહેત. માતા પાસે વંદન ન કરાવે એમ કહેવાથી જ સાધ્વીઓએ સાધુને વંદન કરવું જોઈએ એ સિદ્ધ થાય છે. તથા અહીં સાધુના વિશેષણમાં પંચમહાવ્રતધારી એમ કહ્યું છે. હવે જો પંચમહાવ્રતધારી કહ્યું હોવાથી અણુવ્રતધારીનો નિષેધ થતો હોય તો પંચ શબ્દનો ઉલ્લેખ હોવાથી મધ્યમ તીર્થ* કરતા ચાર મહાવ્રતધારી સાધુઓનો પણ નિષેધ થાય. તે યોગ્ય નથી. આથી શ્રાવકે કોઈપણ જાતના* ભેદસાવ વિના વંદન પણ કરવું જોઈએ.

પ્રતિક્રમણ આવશ્યક સામાન્યપણે ઇરિયાવહિયા પ્રતિક્રમણના કથનથી જ સિદ્ધ થાય છે. (કારણ કે ઇરિયાવહિયા-પ્રતિક્રમણ એક જાતનું પ્રતિક્રમણ જ છે. શ્રાવકને ઇરિયા-

* જો સાધુઓમાં પિતા પુત્રને વંદન ન કરે વગેરે ભેદ છે, તેમ સ્ત્રીઓમાં નથી. શૂદ્રસ્થે દીક્ષિત પુત્ર વગેરે બધાને વંદન કરવું જોઈએ.

વહિયા પ્રતિક્રમણ હોય છે એ વાત ખીજા આવશ્યકની સિદ્ધિમાં કહેવાઈ ગઈ છે.)

પ્રશ્ન:— જુદા જુદા નિયમવાળા શ્રાવકોને સર્વ સામાન્ય એક જ પ્રતિક્રમણ સૂત્ર (વંદિતુ)થી પ્રતિક્રમણ શી રીતે થઈ શકે? અર્થાત્ ન થઈ શકે. કારણ કે જેમણે એક પણ વ્રતનો સ્વીકાર કર્યો નથી તેવા શ્રાવકોને તેના અતિચારો ન હોય. અતિચારો ન હોય તો (અતિચારશુદ્ધિ માટે જોલાતા) પ્રતિક્રમણ સૂત્રનું ઉચ્ચારણ પણ અયુક્ત છે. જો અતિચારો વિના પણ પ્રતિક્રમણ સૂત્ર જોલી શકાતું હોય તો મહાવ્રતના અતિચારો પણ જોલવાનો પ્રસંગ આવે, અર્થાત્ શ્રાવકથી સાધુનું પ્રતિક્રમણ સૂત્ર (પગામ સંજઝાય) પણ જોલી શકાય.

ઉત્તર:— આમ કહેવું ખરોખર નથી. એકપણ વ્રત નહિ સ્વીકારનાર શ્રાવક પણ પ્રતિક્રમણ સૂત્રના ઉચ્ચારણથી અશ્રદ્ધા વગેરેનું પ્રતિક્રમણ કરે એ શાસ્ત્રસંમત છે. કહ્યું છે કે—

પઢિસિદ્ધાણં કરણે, કિચ્છાણમકરણે પઢિક્રમણં ।

અસદ્દહણે ય તદ્વા, વિવરીયપરુવણાણ ય । (વંદિતુ-૪૮)

“જિનેશ્વરદેવે જેનો નિષેધ કર્યો હોય તે કાર્યો કર્યા હોય, કરવા યોગ્ય કાર્યો ન કર્યા હોય, જિનવચન પ્રત્યે અશ્રદ્ધા કરી હોય, જિનવચનથી વિપરીત પ્રરૂપણા કરી હોય એ ચાર કારણે પ્રતિક્રમણ કરવાનું છે.”

અશ્રદ્ધા આદિ સંજઝી પ્રતિક્રમણ શાસ્ત્રસંમત હોવાથી જ સાધુ શ્રાવકની અને સાધુની પ્રતિમાનો સ્વીકાર ન કરવા છતાં પગારસહિ ઉવાસગપઢિમાહિ વારસહિ મિલ્લુપઢિમાહિ=

આ રીતે જો આવશ્યકો શ્રાવકોને હોય છે એમ માનવું જોઈએ. કવે આનો જાડું વિસ્તાર કરવાની જરૂર નથી. (૪૪)

(૧૯) પછી જે સાધુઓ વૈયાવચ્ચ આદિ કરીને થાકી ગયા હોવાથી વિશિષ્ટ* કારણસર શ્રાવક આદિ દ્વારા શરીર-શ્રમ દૂર કરવાની ઇચ્છાવાળા હોય તેમનો થાક દૂર કરે.

(૨૦) પછી નમસ્કાર મહામંત્રનું ધ્યાન કરવું, કંઠસ્થ કરેલા પ્રકરણ આદિનો પાઠ કરવો વગેરે ઉચિત વ્યાપાર કરવો.

(૨૧) પછી પોતાના ઘરે જવું.+

(૨૨) પછી વિધિપૂર્વક શયન કરવું.

(૨૩) સૂતાં પહેલાં શુરુ અને દેવનું સ્મરણ કરવું, તેમના શુભેનાં યાદ કરવા, કરેલા પ્રત્યાજ્ઞાનનું સ્મરણ કરવું (ચાર શરણાં સ્વીકારવાં, દુષ્કૃતની ગહાં કરવી, સુકૃતની અનુમોહના કરવી, સર્વ જીવોને ખમાવવા, અઢાર પાપસ્થાનકોનો ત્યાગ કરવો, આગાર રાખીને આહાર, પરિગ્રહ, શરીર વગેરેનો

* મુખ્યતઃ સાધુઓને પણ દબાવવા આદિ શરીરસેવા કરાવવાની અનુમતિ નથી. પણ તેવું કોઈ વિશિષ્ટ કારણ હોય તો છૂટ છે. આથી અહીં 'વિશિષ્ટ કારણસર' એમ લખ્યું છે. તેમાં પણ મુખ્યતઃ સાધુ પાસે શરીર સેવા કરાવે. તેવા કોઈ કારણે ગૃહસ્થો પાસે પણ કરાવે.

+ અહીં ઘરે જવું એ સ્વતઃ સિદ્ધ હોવાથી ઘરે જવાનું કહેવું વ્યર્થ છે. આથી અહીં ઘરે જઈને સ્વપરિવારને ધર્મદેશના કરવાનું કહેવું છે. [શ્રા. કૃ. ગા. ૩ ની ટીકા.]

ત્યાગ કરવો, છેલ્લે પાંચ દે સાત નવકાર ગણવા.) નગેરે
શયનનો વિધિ છે. (૪૫).

અપ્રદક્ષના ત્યાગનો ઉપદેશ—

અવ્યંમે પુનઃ વિરદ્, મોહદુગંધા સતત્તર્ચિતા ય ।

દૃત્યીકલેષગણં, તત્ત્વિરણસું ચ વહુમાણો ॥ ૪૬ ॥

અપ્રદક્ષનો ત્યાગ કરવો. (અપ્રદક્ષનો ત્યાગ સહેલાઈથી
થઈ શકે એ માટે) ૧. શ્રી- પરિભોગનું કારણ પુરુષવેદ
આદિ મોહની નિંદા કરવી.

લેખકે:—

યહ્નજ્ઞનીયમતિગોપ્યમદર્શનીયં,

ધીમત્સમુલ્લગ્નમલાવિલપૂતિગન્ધિ ।

તદ્ યાચતેઽન્નમિદ્ કામિકૃમિસ્તદેવં,

કિંવા દુનોતિ ન મનો ભવવામતા સા ॥

“કામીપુરુષ ૩૫ દીરો જે અંગની માંગણી કરે છે
(=વિષયસેવન માટે જે અંગની ઇચ્છા કરે છે) તે અંગ
શરમ પમાડે તેવું છે, અતિશય શુષ્ક રાખવા લાયક છે,
જેવા લાયક નથી, ણિભરતું છે, મલથી અતિશય મલિન છે,
અતિશય દુર્ગંધી છે. આમ છતાં કામી પુરુષનું મન તેનાથી
કંટાળતું નથી તે જ સંસારની અસારતા છે.”

૨. શ્રીશરીરતું સ્વરૂપ વિચારવું. લેખકે:—

શુક્રશોણિતસંભૂતં, નવચ્છિદ્રં મલોલ્લગ્નમ્ ।

અસ્થિશૂઢલિકામાત્રં, હન્ત યોપિચ્છરીરકમ્ ॥

“ સ્ત્રીનાં શરીર વીર્ય-તોલીથી ઉત્પન્ન થયેલું છે, તેનાં નવ છિદ્રોમાંથી મલિન પદાર્થો બહાર નીકળ્યા કરે છે, મલશી અપવિત્ર છે, કેવળ હાડકાંજોની સાંકળ (-સમૂહ) રૂપ છે.”

૩. અપ્રદાનો ત્યાગ કરનારાઓ ઉપર આંતરિક પ્રેમ રાખવો. જેમકે:—

ધન્યાસ્તે વન્દનીયાસ્તે, તૈસ્વૈલોક્યં પવિત્રિતમ્ ।

યૈરેષ ભુવનવલેશી, કામમલ્લો નિપાતિતઃ ॥

“જેમણે ત્રણ ભુવનને દુઃખી કરનાર આ કામ રૂપી મલ્લને હરાવી દીધો છે તેઓ ધન્ય છે । વંદનીય છે । તેમનાથી ત્રિભુવન પવિત્ર બન્યું છે ।” (૪૬)

નિદ્રામાંથી જાગી જતાં કરવાની વિચારણા:—

સુત્તવિઉદ્વસસ પુણો, સુદુમપયત્યેસુ ચિત્તવિન્નાસો ।

ભવઠિઈનિરુવણે વા, અદિગરણોવસમચિત્તે વા ॥૪૭॥

આડયપરિહાંણીય, અસમંજસચેદ્વિયાણ વં વિવામે ।

સ્વળલાભદીવળાણ, ધમ્મગુણેસું ચ વિવિહેસુ ॥૪૮॥

વાહગદોસવિવંચલે, ધમ્માયરિયં ય ઉજ્જયવિહારે ।

એમાઈચિત્તળાસો, સંવેગરસાયણં દેહ ॥ ૪૯ ॥

(૧) (રાત્રિ વધુ બાકી હોય ત્યારે) નિદ્રામાંથી જાગી ગયેલા શ્રાવકે કર્મ, આત્મા વગેરે સૂક્ષ્મ પદાર્થોની વિચારણા કરવી જોઈએ.

(૨) સંસારનું સ્વરૂપ વિચારવું. જેમકે—

રહ્નો રાજા નૃપો રહ્નો; સ્વસા જાયા જની સ્વસા ।

દુઃખી સુખી સુખી દુઃખી, યત્રાસો નિર્ગુણો ભવઃ ॥

“સંસારમાં રંઠ રાજા થાય છે, રાજા રંઠ થાય છે, બહેન પત્ની થાય છે, પત્ની બહેન થાય છે, દુઃખી સુખી થાય છે, સુખી દુઃખી થાય છે. આથી સંસાર નિર્ગુણ=સાર રહિત છે.”

(૩) ક્ષેત્ર-કંકાસ કે જેતી વગેરે અધિકરણનો ત્યાગ કર્યો થશે અથવા દેવી રીતે થશે તેની વિચારણા કરવી. * (૪૭)

(૪) પ્રતિક્ષણ થતી આયુષ્યની હાનિની વિચારણા કરવી. આ વિષે કહ્યું છે કે:—

સમસ્તસત્ત્વસદ્ધવાનાં, ક્ષયત્યાયુરનુક્ષણમ્ ।

આમમલ્લકવારીવ, કિં તથાપિ પ્રમાદસિ ॥

“હે શુભ ! અપદ્મ માટીના ઠોડિયામાંથી નિરંતર અરતા પાણીની જેમ સર્વ જીવોના આયુષ્યનો પ્રતિક્ષણ ક્ષય થઈ રહ્યો છે, તો પણ તું કેમ પ્રમાદ કરે છે ?”

(૫) પ્રાણિવધ આદિ અનુચિત આચારોના વિપાકની વિચારણા કરવી. જેમકે:—

* અધિકરણાનિ કલદાઃ કૃત્યાદીનિ ત્વા તેષામુપશમાય નિવર્તનાય ચચિત્તં માનસં તત્તથા તત્રાધિકરણોપશમચિત્તે કેથં કદા યા મેઽધિકરણોપશમચિત્તં ભવિષ્યતીત્યેવં ચિત્તવિન્યાસઃ કાર્યં રૂતિભાવઃ ।

વહમારણઅભવત્વાણદાણપરધણવિલોવણાદીણં ।
સવ્વજહનો ઉદઓ દસગુણિઓ એકસિ કર્યાણં ॥

(ઉ. મા. ૧૭૭)

“એકવાર કરેલા વધ (-લાકડી આદિથી મારવું), મારણ (પ્રાણનાશ કરવો), અભ્યાગ્યાનદાન (અછતા દોષનો આરોપ કરવો), ચોરિ આદિથી પરધન લેવું વગેરે પાપોનો ઓછામાં ઓછો દશગુણો ઉદય થાય છે, અર્થાત્ દશગુણ ક્ષણ મળે છે.”

(૬) ચ્વણલાભદીવણાણ=ક્ષણલાભદીપના એટલે ક્ષણવારમાં થતા લાભની વિચારણા કરવી, અર્થાત્ જીવ ક્ષણવારમાં અશુભ અધ્યવસાયથી ઘણાં અશુભ કર્મોનો બંધ કરે છે, અને શુભ અધ્યવસાયથી ઘણાં શુભ કર્મોનો બંધ કરે છે, તેની વિચારણા કરવી. જેમકે:—

નરપસુ સુરવરેસુ ય, પાવં પુણ્ણં સમાયરં જીવો ।⁺
વંધહ પલિયસ્સાયુ, કોહિસહસ્સાણિ દિવસેણં ॥

(ઉ. મા. ૨૭૪)

+ પંચાશકની પ્રતમાં આ ગાથા આ પ્રમાણે છે.

નરપસુ સુરવરેસુ ય, જો વંધહ સાગરોવમં ફક્કં ।
પલિઓવમાણ વંધહ, કોહિસહસ્સાણિ દિવસેણ ॥

અહીં અનુવાદમાં પંડિત હીરાલાલ ઉંસરાજ દ્વારા પ્રકાશિત શ્રી રામચિત્રવિજ્ઞાપિકૃત ટીકાવાળી પ્રતના આધારે આ ગાથાનો પાઠ લખ્યો છે. જાને પાઠ પ્રમાણે ગાથાનો અર્થ એક જ છે. પણ ગાથા ઉપરથી જલદી અર્થ સમજાવ જાય એ દ્રષ્ટિએ આમ કર્યું છે.

“પાપ કરતો મનુષ્ય એક દિવસમાં હજારો કોડ પદ્મો-
પમ વર્ષ જેટલું નરકનું આયુષ્ય ખાંધે છે અને પુણ્ય કરતો
જીવ એક દિવસમાં તેટલું જ દેવનું આયુષ્ય ખાંધે છે; અર્થાત્
તેટલા આયુષ્યને ખાંધવાવાળું પાપ અને પુણ્ય જીવ એક
દિવસમાં કરે છે. માટે પ્રમાદનો ત્યાગ કરીને પુણ્યનું ઉપાનું
કરવું જોઈએ.”

અથવા ક્ષણલાભહીપનાનો અર્થ આ પ્રમાણે છે:- ક્ષણ
એટલે મોક્ષમાર્ગનો અવસર. તેના લાભની વિચારણા કરવી.
મોક્ષમાર્ગનો અવસર દ્રવ્યદિથી ચાર પ્રકારે છે. તે આ
પ્રમાણે:- દ્રવ્યથી મનુષ્યભવ, ક્ષેત્રથી આર્યક્ષેત્ર, કાલથી ચોથો
આરો વગેરે, ભાવથી-સમ્યગ્દર્શન. આ મોક્ષમાર્ગે ઋયુગ-
શમિલા દષ્ટાંતથી બહુ દુર્લભ છે તેની વિચારણા કરવી.

કહ્યું છે કે:-

માણુસ્સલેત્તજાઈ કુલરૂવારોગ્ગઆઝયં બુદ્ધી ।

સવણોગ્ગહસદ્ધા સંજમો યં લોગમ્મિ દુલ્લહાઈ ॥

(આ. તિ. ૮૩૧)

“મનુષ્યભવ, આર્યદેશ, આર્યજાતિ, આર્યકુલ, રૂપ
(પાંચ ઇન્દ્રિયોની પરિપૂર્ણતા), આરોગ્ય, દીર્ઘાયુ, બુદ્ધિ, ધર્મ-
શ્રવણ, જ્ઞાન, શ્રદ્ધા અને સંયમ લોકમાં દુર્લભ છે.”

ઋયુગ એટલે ગાડા વગેરેની ધોંસરી. શમિલા એટલે ધોંસરીમાં
નાખવાની ખીલી. સમુદ્રના એક છેડે ધોંસરી હોય અને સામા છેડે ખીલી
હોય તો પોતાની મેળે ખીલી ધોંસરીમાં પેશી જાય એ બહુ દુર્લભ છે.
જેમ આ બેનો યોગ દુર્લભ છે તેમ એકવાર મનુષ્યભવ મળ્યા પછી
ફરી મળવો દુર્લભ છે.

અનિદ્યવાસો સમુદાણચરિયા અન્નાયત્તં પઢરિયા ય ।

અપ્પોવહી કલહવિવજ્જના ય વિહારચરિયા હસિણં પસત્યા ॥

(દઃ વે, ૫૦૪)

“ નિયત એક સ્થાને વાસ ન કરવો, જુદા જુદા અનેક ઘરોમાંથી માગીને બિદ્યા લાવવી, સંયમતા ઉપકરણો નિદોષ દેવાં, સ્ત્રી આદિ રહિત એકાંત સ્થાનમાં રહેવું, અદ્ય ઉપકરણો રાખવાં, કાઠની સાથે કલહ ન કરવો, આનુબાનુતા લોકો કલહ કરતા હોય તો સાંભળવું પણ નહિ, અને તેની વાત પણ ન કરવી, સાધુઓના આ આચારો પ્રશંસનીય છે.”

તથા પોતાના ઉદ્યત વિહાર સંબંધી પણ વિચારણા કરવી. જેમકે—

વદયા દ્વોહી સો વાસરો ડ ગીયત્થગુરુસમીવમ્મિ ।

સન્નવિરયં પવજ્જિય, વિહરિસ્સામિ અહં જંમિ ॥

તે દિવસ ક્યારે આવશે કે જે દિવસે હું ગીતાધંશુરુ પાસે સર્વવિરતિનો સ્વીકાર કરીને વિહાર કરીશ.”

આવી વિચારણા સંવેગરૂપ રસાયણ આપે છે, અર્થાત્ આવી વિચારણાથી સંવેગ (સંસારનિવેદ કે મોક્ષાનુરાગ) ઉત્પન્ન થાય છે. (૪૯)

ઉપસંહાર:—

ગોસે મણિઓ ય વિહી, હ્ય અણવરયં તુ ચિદ્દમાણસ્સ ।

મવવિરહવીયમ્મઓ, જાયહ ચારિત્તપરિણામો ॥ ૫૦ ॥

પ્રાતઃકાલનો વિધિ (૪૨મી ગાથામાં) કહેવાઈ ગયો છે. અહીં જણાવ્યા પ્રમાણે સતત અનુશાસનો કરનાર જાણે

ના અવરૂપિણી વચ્ચેના વા અવરૂપિણીના અવરૂપિણીના અવરૂપિણીના
ના અવરૂપિણીના અવરૂપિણીના અવરૂપિણીના અવરૂપિણીના અવરૂપિણીના
ના અવરૂપિણીના અવરૂપિણીના અવરૂપિણીના અવરૂપિણીના અવરૂપિણીના
ના અવરૂપિણીના અવરૂપિણીના અવરૂપિણીના અવરૂપિણીના અવરૂપિણીના
ના અવરૂપિણીના અવરૂપિણીના અવરૂપિણીના અવરૂપિણીના અવરૂપિણીના
ના અવરૂપિણીના અવરૂપિણીના અવરૂપિણીના અવરૂપિણીના અવરૂપિણીના
ના અવરૂપિણીના અવરૂપિણીના અવરૂપિણીના અવરૂપિણીના અવરૂપિણીના
ના અવરૂપિણીના અવરૂપિણીના અવરૂપિણીના અવરૂપિણીના અવરૂપિણીના

“આવક પ્રથમ મિત્રતાને તજીને સમ્યક્ત્વનો સ્વીકાર
કરે. તેને તે દિવસથી અન્યદર્શનીઓને, અન્યદર્શનીઓના
દેવોને, અન્યદર્શનીઓએ (પાતાના મંદિરમાં) રાજેલાં જિત-
ગિઓને વંદન કરવું, સ્તવનાપૂર્વક પ્રણામ કરવા કહ્યે નહિ,
તેઓએ પહેલાં જોલાવ્યા વિના જ એકવાર કે વારંવાર તેઓને
જોલાવવા કહ્યે નહિ, (ઐશ્વર્ય જાળવી રાખાય.) તથા પર-
તીર્થિકોને (પૂજ્યબુદ્ધિએ) અશન, પાન, ખાદ્ય અને સ્વાદ્ય
એ ચાર પ્રકારનો આહાર એકવાર કે વારંવાર આપવો કહ્યે
નહિ. આ પ્રતિજ્ઞામાં (૧) રાજાનો આદેશ, (૨) ઘણા લોકોનો
આગ્રહ, (૩) ચોર, લુટારા વગેરેનો બળાત્કાર, (૪) કુટું-
બ આદિનો ઉપસર્ગ, (૫) માતા-પિતાદિ ગુરુજનનો આગ્રહ,
(૬) આજીવિકાની મુશ્કેલી આ છ કારણોથી અન્યદર્શનીઓ
આદિને વંદન આદિ કરવું પડે તો છૂટ છે. (૬)

આવી રુચિ સ્વાભાવિકપણે (મોહનીય આદિ) કમોનો
ક્ષયોપશમ, હીક્ષાના ગુણો જણાવનાર શાસ્ત્રોત્ત્વ શ્રવણ, સદા
અન્યદર્શન આદિ મોક્ષમોર્ગ્ય આચરણ કરનારા અને ધર્મી-

જીવોને સંમત* એવા દીક્ષિત (દીક્ષા પામેલા) જીવોનું દર્શન આ ત્રણ કારણોમાંથી કોઈ એક કારણથી થાય છે. આત્મામાં સમ્યક્ત્વ આદિના પરિણામ ઉત્પન્ન થવામાં નિસર્ગ અને અધિગમ એ બે કારણો છે, આ બે કારણોનો અહીં ઉલ્લેખ કર્યો છે. કહ્યું છે કે— તન્નિસર્ગાદિધિગમાદ્ વા (ત. અ. ૧ સૂ. ૪) “નિસર્ગ અને અધિગમ એ બે રીતે સમ્યગ્દર્શન થાય છે.”

નિસર્ગ એટલે સ્વાભાવિક. અધિગમ એટલે નિમિત્ત. સ્વાભાવિકપણે કર્મોનો ક્ષયોપશમ એ નિસર્ગ કારણ છે. શાસ્ત્રશ્રવણ અને ધર્મી જીવોનું દર્શન એ અધિગમ કારણ છે. યદ્યપિ અધિગમ કારણથી થતા સુંદર પરિણામોમાં પણ કર્મનો ક્ષયોપશમ જરૂરી તો છે જ, પણ તે ક્ષયોપશમ બાહ્ય નિમિત્ત પામીને થાય છે. આથી બાહ્ય નિમિત્ત પામીને ઉત્પન્ન થતા સુંદર પરિણામોમાં અધિગમ કારણ છે, બાહ્ય નિમિત્ત વિના સ્વાભાવિકપણે ઉત્પન્ન થતા સુંદર પરિણામોમાં નિસર્ગ કારણ છે. (૫-૬)

દીક્ષાના સ્વીકારમાં વિઘ્નોનો અભાવ તથા દીક્ષામાં ચિત્તની અતિશય સ્થિરતા એ બે પણ દીક્ષારાગનાં લક્ષણો.

* અર્થાત્ લાવથી વિધિ બહુમાન પૂર્વક મોક્ષમાર્ગની આરાધના કરનારા, કારણ કે મોક્ષમાર્ગનું આચરણ પણ બે લાવ અને વિધિ-બહુમાન રૂઢિત હોય તો તે વાસ્તવિક મોક્ષમાર્ગનું આચરણ નથી. આથી તેવું આચરણ કરનારા જીવો સાચા ધર્મીઓને સંમત નથી.

છે. આમ હીક્ષારાગનાં રુચિ, વિઘ્નાભાવ, અને ચિત્તસ્થિરતા
જો ત્રણ લક્ષણો છે. તેમાં રુચિ મુખ્ય લક્ષણ છે. પ્રબળ
રુચિમાં એવી તાકાત હોય છે કે તે હીક્ષામાં આવતા વિઘ્નોનો
નાશ કરી નાખે છે. આથી વિઘ્નાભાવને પણ હીક્ષારાગનું
લક્ષણ જણાવ્યું છે. કદાચ તેવા પ્રકારના નિરુપકમ કર્મોના
ઉદ્યત્થી વિઘ્નોનો નાશ ન થાય તો પણ પ્રબળ રુચિવાળામાં
ચિત્તની સ્થિરતા અવશ્ય રહે છે. અર્થાત્ વિઘ્નો આવવા છતાં
તેનું મન તેવું અસ્થિર બનતું નથી કે જેથી હીક્ષારાગ નતો
રહે. આથી ચિત્તસ્થિરતા પણ હીક્ષારાગનું લક્ષણ છે. (૭)
લોકવિરુદ્ધ કાર્યો:—

સન્વસસ ચેવ ણિદા, વિસેસઓ તહ ય ગુણસમિદ્ધાણં ।
ઉજ્જધમ્મકરણહસણં, રીઢા જણપૂયણિજ્જાણં ॥ ૮ ॥
બહુજણવિરુદ્ધસંગો, દેસાદાચારલંઘણં ચેવ ।
ઉવ્વણભોગો ય તહા, દાણાહ વિ પગડમણ્ણે તુ ॥ ૯ ॥
સાહુવસણમ્મિ તોસો, સહ સામત્થમ્મિ અપહિયારો ય ।
એમાહયાણિ એત્થં, લોગવિરુદ્ધાણિ ણેયાણિ ॥ ૧૦ ॥

કેાઈની પણ નિંદા કરવી એ લોકવિરુદ્ધ છે. તથા ગુણ
સંપન્ન આત્માઓની = જ્ઞાનાદિગુણોથી સમૃદ્ધ આચાર્ય વગે-
રેની નિંદા કરવી એ વધારે લોકવિરુદ્ધ છે. મંદબુદ્ધિવાળા
છોડોની સ્વબુદ્ધિ અનુસાર કરવામાં આવતી ધર્મક્રિયા ઉપર
હસવું-મશ્કરી કરવી, લોકપૂજ્ય રાજા, મંત્રી, શેઠ, તેમના
ગુરુ વગેરેનો તિરસ્કાર કરવો-મશ્કરી વગેરે કરવું, ઘણા
લોકો જેની વિરુદ્ધ હોય તેનો સંપર્ક કરવો, દેશ-ગામ-

કુલ વગેરે પ્રસિદ્ધ (યોગ્ય) આચાર્યોનું કુલતંત્રન કરવું, વસ્ત્ર વગેરેથી લક્ષ્ય માણસો હરે તેની શરીરની શોભા કરવી એ લોકવિરુદ્ધ છે. દેવતાક આચાર્યોના મતે દેશ, કાલ, વૈશ્વ, વય, અવશ્યા આદિને અનુચિત જ્ઞાન, તપ વગેરે કરીને લોકમાં જલેશન કરવી એ પણ લોકવિરુદ્ધ છે. દાસ્ય કે લોક તે રીતે જ્ઞાતાદિ કરનારનો ઉપદાશ હરે અહીં લોકમાં જલેશન કરવામાં મળીશ્વરનો અજ્ઞાપ દાસ્ય છે. દાસ્ય આદિ તરફથી ચારા માણસોને યયેલી આપત્તિમાં આનંદ પામવો, આરા માણસોની આપત્તિનો છત્રી શક્તિએ પ્રતી-કાર ન કરવો વગેરે લોકવિરુદ્ધ કાયો જલ્પવાં. (આદિ શબ્દથી વિશુન્ય વગેરે સમજવું.)

જેની નિદા કરવામાં આવે તે લોકનિદા કરનાર પ્રત્યે વિરોધવાળો બને છે. માટે કોઈની પણ નિદા લોકવિરુદ્ધ છે. અહીં કોઈની પણ નિદા લોકવિરુદ્ધ છે એમ કહે-વામાં શુદ્ધસંપત્ત આત્માઓની નિદાનો પણ સમાવેશ થઈ જાય છે, છતાં તેનો જુદો ઉલ્લેખ એટલા માટે કર્યો છે કે સામાન્ય જીવોની નિદા કરતાં શુદ્ધસંપત્ત આત્માઓની નિદા વિશેષ લોકવિરુદ્ધ છે. શુદ્ધસંપત્તના પક્ષમાં પણ લોકો દોષ છે. આથી તેની નિદા કરનાર પ્રત્યે પણ લોકો વિરોધ-વાળા બની જાય છે.

ધર્મક્રિયા કરનારા જીવોમાં મોટા ભાગના લોકો મંદ-બુદ્ધિવાળા જ હોય છે. તેમના ધાર્મિક આચારો ઉપર “આ લોકો ખૂતોથી ઠગાયા છે, (એમને કશી ગતાગમ

નથી વગેરે કહેવું, જાહેરમાં જૂલો કહેવી) વગેરે રીતે ઉપહાસ કરવાથી એ લોકો વિરોધવાળા જ બની જાય છે.

[પ્રયોજન:— xજો ધર્મી જીવ લોકવિરુદ્ધ કાર્યો કરે તો લોક તેની વિરુદ્ધ થાય. પરિણામે તેને સુશીગતમાં મુકાવું પડે, ધર્મ કરવામાં સુશીગત બની થાય, મનમાં આત્મ-સૌક્ય થાય, વિરુદ્ધ બનેલા લોકો પ્રત્યે દ્રેષભાવ બળે, દેવ-શુરુ-ધર્મની નિંદા થાય.... આમ અનેક વૃકશાનો થાય. નિંદા આદિ લોકવિરુદ્ધ કાર્યો કરવા છતાં તેવા પુણ્યોદયથી કે તેવા સંયોગો આદિથી લોકો વિરુદ્ધ ન થાય એથી આ લોકની દૃષ્ટિએ વૃકશાન ન થાય તો પણ અશુભ કર્મનું આદિથી પરલોકની દૃષ્ટિએ તો અવશ્ય વૃકશાન થાય. નિંદા આદિથી આત્મામાં શુભ પરિણામ બળે નહિ. બળેલા પણ શુભ પરિણામ મંદ બની જાય કે જતા રહે-એવું પણ બને. તથા લોકવિરુદ્ધ કાર્ય કરવાથી લોકોના ચિત્તમાં દ્રેષ આદિ સંકલેશ થાય. પરિણામે તેમને પણ અશુભકર્મનો અંધ ધર્મભાવનાનો હાસ કે સર્વથા અભાવ વગેરે, અનર્થ ધાર આથી લોકવિરુદ્ધ કાર્ય કરનાર ધર્મી પરના પણ અનર્થનું કાર બને છે. આમ લોકવિરુદ્ધ કાર્ય કરવાથી સ્વ-પરને એકાંતે વૃકશાન છે. આથી ધર્મી જીવે હિંસા આદિ બીજા પાપોનો ત્યાગ

x [] આવા કાઠિંસમાં આપેલું લખાણ દીકરામાં તથા વિશેષ સમજુતી માટે સ્વતંત્ર રૂપે લખ્યું છે.

* લોકવિરુદ્ધત્યાગ:— લોકસંકલેશકરણે તદનર્થયે નયા મહદેતદપાયસ્થાનમ્ (લલિતવિસ્તર)

અદ્ય યથ શકે કે સર્વાયા નાં યથ શકે તો પણ લોકવિરુદ્ધ કાર્યોને અવશ્ય ત્યાગ કરવો જોઈએ.

લાલખત્તી — અહીં લોકશબ્દથી અજ્ઞાન, અસહાયારી વગેરે ગમે તેવા લોકો નહિ, કિંતુ શિષ્ટ (વિવેકી) લોકો સમજવા. એટલે ગમે તે લોક વિરોધ કરે તેનો ત્યાગ કરવો એમ નહિ પણ શિષ્ટલોકમાં જે વિરુદ્ધ ગણાતાં હોય તે કાર્યોનો ત્યાગ કરવો. અજ્ઞાન લોકો તો સારાં કામોમાં પણ વિરોધ કરે. અજ્ઞાન લોકો વિરોધ કરે તેટલા માત્રથી સારાં કામો નહિ છોડવાં જોઈએ.] (૮-૯-૧૦)

સુશુરુનો યોગ:—

જાણાદ્ગુરુઓ ઉ ગુરુ, સુવિષે ઉદગાદિતારણં તત્તો ।

અચલાદ્ગોદ્ધનં વા, તદેવ વાલાદ્ગવસ્વા વા ॥ ૧૧ ॥

જે જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રથી યુક્ત હોય તે જ ગુરુ છે. દીક્ષાની ઈચ્છાવાળો છવ સ્વપ્નમાં આવે ગુરુથી-આવા ગુરુની સહાયથી હું પાણી, અગ્નિ, ખાડો વગેરેને તરી ગયો, કે પર્વત, મહેલ વૃક્ષ, શિખર વગેરે ઉપર ચઢી ગયો, અથવા સપ્ત, હાથી વગેરેથી બચી ગયો એમ દેખે તો હવે સુશુરુનો યોગ થશે એમ સૂચિત થાય છે. આથી સ્વપ્નમાં આવું બનવું જો (સુશુરુના યોગને જ જણાવનાર હોવાથી કારણમાં કાર્યના ઉપચારથી) સુશુરુનો યોગ છે. (૧૧)

સમવસરણુરચના વિધિ

દીક્ષાની (=સમ્યક્ત્વના સ્વીકારની) વિધિમાં સમવસરણુની રચના કરવી જોઈએ. આથી સમવસરણુની રચના કેવી રીતે કરવી તે અગિયાર ગાથાઓથી જણાવે છે:—

અગર વગેરે ધૂપ કરવો. ઠેટલાક આચાર્યો કહે છે કે—
અગ્નિકુમાર દેવોતું નહિ, કિંતુ વિશેષ નામ વિના સામા-
ન્યથી દેવોતું આહ્વાન કરીને ધૂપ કરવો. કારણ કે આવશ્યક
ટીકામાં “ધૂપઘટિકા ચિકુર્વન્તિ ત્રિદશા યઃ” એમ કોઈ દેવના
નામનો નિર્દેશ કર્યા વિના સામાન્યથી દેવો ધૂપ કરે છે એવો
ઉદ્દેશ છે. (૧૪) પછી વૈમાનિક, વ્યોતિષ અને ભવતપતિ
દેવોતું આહ્વાન કરીને રત્ન, સુવર્ણ અને રૌપ્યના જેવા વર્ણ-
વાળા ત્રણ ગઢ (કિલ્લા) બનાવવા. વૈમાનિક દેવો વગેરે
અંદરનો, મધ્યનો અને બહારનો એ ત્રણ ગઢ અતુલ્ય રત્ન, સુવર્ણ
અને રૂપાનો બનાવે છે. (૧૫) પછી વ્યંતર દેવોતું આહ્વાન
કરીને તોરણ, પીઠ, દેવછંદ, પુષ્કરિણી આદિની રચના કરવી.
તથા જિનજિંબ, અશોકવૃક્ષ, સિંહાસન, ત્રણ છત્ર, ધર્મચક્ર,
ધ્વજ, કમલ અને ચામરની રચના કરવી. આ કાર્યો વ્યંતર-
દેવો કરે છે. કહ્યું છે કે—

ચેદ્દુમપેઢછંદગ, આસણછત્તં ય ચામરાઓ ચ ।
જં ચડન્નં કરણિજ્જં, કરિતિ તં વાણમંતરિયા ॥

આ. નિ. ૫૫૩ બૃ. ક. ગા. ૧૧૮૦

“અશોકવૃક્ષ, પીઠ, દેવછંદક, સિંહાસન; ત્રણ છત્ર, ચામર,
ધર્મચક્ર, અને બીજાં પણ પવનની વિકુવણાં, જલછંટકાવ
વગેરે કાર્યો વ્યંતરો કરે છે.” (૧૬)

પછી જેમ સમવસરણમાં ચારે બાજુ ભગવાન હોય છે,
તેમ ચારે બાજુ ઉત્તમ ભતિના ચંદન ઉપર સમસ્ત જગ-

તના પિતામહરૂપ* ત્રિજુવનશુરુની—જિનબિંબની સારી રીતે સ્થાપના કરવી. (૧૭) સમવસરણમાં (પહેલા ગદમાં) ભગવાનથી અગ્નિ ખુણામાં ગણધરોની, ગણધરોની પાછળ ઉત્તમ મુનિઓની, મુનિઓની પાછળ સાધ્વીઓની, સાધ્વીઓની પાછળ વૈમાનિક દેવીઓની સ્થાપના કરવી. (૧૮)

જો પ્રમાણે નૈઋત્યખુણામાં ક્રમશઃ ભવનપતિ, વાણ્વ્યંતર અને જ્યોતિષ દેવીઓની સ્થાપના કરવી. (૧૯) તથા વાયવ્ય ખુણામાં ભવનપતિ, વ્યંતર અને જ્યોતિષ દેવોની સ્થાપના કરવી. (૨૦) ઈશાનખુણામાં વૈમાનિક દેવો, મનુષ્યો અને મનુષ્યપ્રીઓની સ્થાપના કરવી. x બધાની સ્થાપના તે તે જાતિના દેવના શરીરના વર્ણ પ્રમાણે કરવી. અર્થાત્ દેવોની સ્થાપનામાં રંગ તે તે જાતિના દેવોના શરીરના વર્ણ પ્રમાણે કરવો. ભવનપતિ અને વ્યંતર દેવો પાંચે વર્ણવાળા હોય છે. જ્યોતિષદેવો રક્તવર્ણવાળા હોય છે. વૈમાનિક દેવો લાલ, સફેદ અને પીળા વર્ણવાળા હોય છે. અહીં દેવોના મુખ્ય ચાર ભેદોને આશ્રયીને વર્ણ જણાવ્યો. તે તે ભેદના

• લોકે પિતા પૂજ્યઃ, પિતામહસ્તુ પૂજ્યતરઃ, પિતુરપિ પૂજ્યત્યાત્ । તતઃ સકલજંગતઃ =સમસ્તમુચનસ્ય પિતામહ इव पितामहः =सकलजगत्पितामहः । अथवा सकलजगतो धर्मः पिता, पालनाभियुक्तत्वात्, तस्यापि भगवान् पिता भगवत्प्र-भवत्वाद्धर्मस्येति ।

x મનુષ્યોનો કોઈ વિશેષવર્ણ નિયત ન હોવાથી “સવ્યેસિ” પદ્ધતી દીક્ષામાં દેવોનું જ પ્રહણ કર્યું છે. કારણ કે દેવોમાં તે તે જાતિમાં વર્ણ નિયત હોય છે.

: ૧૫૪ :: ૨ જિનદીક્ષાવિધિ—પંચાશક ગાથા—૨૩થી૨૪

અર્વાતરજાતિના દેવોનો અમુક ચોક્કસ રંગ હોય છે. જેમ કે અમુરકુમારો કાળા રંગના હોય છે. આ વિશેષતા આગમથી જાણી લેવી. (૨૧) સમવસરણુમાં બીજા ગઢમાં સપ્ત—નોળીયો, હરણુ—સિંહ, ઘોડો, પાડો વગેરે તિથ્ય પ્રાણીઓની સ્થાપના કરવી. ત્રીજા ગઢમાં દેવોના હાથી, મગર, સિંહ, મીર, કલહંસ વગેરેના જેવા આકારવાળા વાહનોની સ્થાપના કરવી. (૨૨)

દીક્ષાર્થીનું સમવસરણુ પાસે આગમન:—

રહ્યમ્મિ સમવસરણે, एवं भत्तिविहवाणुसारेण ।

सुइभूओ उ पदेसे, अहिगयजीवो इहं एह ॥२३॥

આ પ્રમાણે બહુમાનપૂર્વક પોતાની ઋદ્ધિ મુજબ સમવસરણુની રચના કર્યા પછી. દ્રવ્યથી અને ભાવથી પવિત્ર બનેલો દીક્ષાર્થી શુભમુહૂર્તે સમવસરણુ પાસે આવે. શરીરે ચંદનનું વિલેપન કરવું, શ્રવેતવસ્ત્રનું પરિધાન કરવું, આત્મરક્ષા નવકાર મંત્ર જેવી કેઈ પવિત્ર વિદ્યાથી શરીરને સુરક્ષિત બનાવવું એ દ્રવ્યથી પવિત્રતા છે. માનસિક વિશુદ્ધિ ભાવથી પવિત્રતા છે. (૨૩)

દીક્ષાર્થીને વિધિનું કથન:—

मुवणगुरुगुणखाणा, तम्मी संजायतिव्वसद्धस्स ।

विदिसासणमोहेणं, तओ पवेसो तहि एवं ॥२४॥

પછી તેની પાસે જિનેશ્વરદેવના રાગજય આદિ શુભોર્થ વચ્ચે ન કરવું. જિનેશ્વર ભગવાનના શુભોર્થના શ્રવણથી જિનેશ્વર ભગવાન પ્રત્યે તીવ્રશ્રદ્ધાથી બનેલા તેને જિનદીક્ષાનો સ્વીકાર કર્યો પછી જિનેશ્વર દેવના આજ્ઞાનુસાર

જિનોક્ત ચારિત્રનું પાલન કરનાર જૈન સાધુ સિવાય અન્ય કોઈ સાધુને વંદનાદિ ન કરવું, જિન, જૈનસાધુ, અને જિનાગમને વંદનાદિ કરવું. એમ સંક્ષેપથી વિધિ જણાવવો.

અથવા તારી અંજલિમાં પુષ્પો આપવામાં આવશે અને વસ્ત્રથી આંખો ઢાંછી દેવામાં આવશે. તારે તે પુષ્પો દ્વારા પામ્યા વિના સમવસરણમાં સ્થાપેલા જિનચિંત્ર તરફ નાંખવાં. પુત્ર, ધન વગેરે સહિત તારો આત્મા ગુરુને સમર્પિત કરવો. એમ સામાન્યથી વિધિ જણાવવો. વિસ્તારથી તો દીક્ષા આપતાં પહેલાં જ કદી દીધો હોય છે. પછી હવે કહેવાશે તે વિધિથી તેને સમવસરણમાં પ્રવેશ કરાવવો. (૨૪)

દીક્ષાર્થીની શુભાશુભ ક્રિાને જાણવાનો ઉપાય:—

વરગંધપુષ્પદાણં, સિયવત્થેણં તદ્દચ્છિદયણં ચ ।

આગદ્ગદ્વિણ્ણાણં, દ્ધમસ્સ તદ્દ પુષ્પપાણેણ ॥૨૫॥

અભિવાહરણા ળ્ણે, ણિયજોગપવિત્તિઓ ય કેદ્ધત્તિ ।

દ્ધિવાદ્ધજલ્લભેયા, તદ્દુત્તરગુજોગઓ ચેવ ॥૨૬॥

હાથમાં સુગંધી પુષ્પો આપીને પ્રવેતવસ્ત્રથી તેની આંખો પીડા ન થાય તેમ ગંધ કરવી (પછી તેને કોઈ જાતનો ભય રાખ્યા વિના સમવસરણમાં ણિરાજમાન જિનચિંત્ર તરફ પુષ્પો ફેંકવાનું કહેવું.) આ પુષ્પપાતથી એની ગતિ (કેવી ગતિમાંથી આવ્યો છે તે) અને આગતિ (કેવી ગતિમાં જશે તે) જાણવી. જો સમવસરણમાં પુષ્પો પડે તો દીક્ષાની આરાધનાથી સુગતિ થશે અને જો સમવસરણની બહાર પડે

: ૧૫૬ : ૨ જિનદીક્ષાવિધિ—પંચાશક ગાથા-૨૫-૨૬

તો તેની વિરાધનાથી દુર્ગતિ થશે. આટલું જ આ (મૂળ)
અંથમાંથી જણાય છે. બાકીનું અન્ય અંથમાંથી કે વિશિષ્ટ
સંપ્રદાયથી જાણી લેવું. (૨૫)

અહીં કેટલાંક આચાર્યો કહે છે કે— તે વળતે હીના
મિત્રિ.

દીક્ષાથીની યોગ્યતા-અયોગ્યતાનો નિર્ણય:—

યાદિ તુ પુન્નવાપ્ત વ્યવહરણનુસારણસુમણમાદિણિ ।

કારાવિજ્ઞદ્દ એવો, વારતિગમ્ભવરિ પઠિસેહો ॥૨૭॥

પુખ્તો સમવસરણની બહાર પડે તો શંકા આદિ અતિ-
આરોની આલોચના, અરિઠતાદિ ચારના ચરણનો સ્વીકાર
વગેરે વિધિ કરાવવો. પછી ફરી પૂર્વની જેમ પુખ્તપાતનો
વિધિ કરાવવો. તેમાં જો સમવસરણમાં પુખ્તો પડે તો
દીક્ષાને યોગ્ય છે એવો નિર્ણય થવાથી દીક્ષા આપવી. જો
સમવસરણની બહાર પડે તો ફરી પૂર્વની જેમ શંકાદિ
અતિઆરોની આલોચના વગેરે વિધિ કરાવવો. પછી ત્રીજી વાર
પૂર્વોક્ત મુજબ જ પુખ્તપાત કરાવવો. તેમાં જો સમવસરણમાં
પડે તો દીક્ષા આપવી અને સમવસરણની બહાર પડે તો
દીક્ષા માટે અયોગ્ય હોવાનો નિર્ણય થવાથી દીક્ષા ન આપવી.
તને પછી દીક્ષા આપીશું વગેરે કામલ વચનોથી દીક્ષાનો
પ્રતિરોધ કરવો. (૨૭)

દીક્ષા માટે યોગ્યતાનો નિર્ણય થયા પછી શુરુએ કરવાનો વિધિ:—

પરિસુદ્ધસ્સ ઉત્તહ પુન્નવાયત્તોગેણ દંમણં પચ્છા ।

દિતિસાદ્દણમુવવૃદ્ધણ, હરિસાદ્દલોચણં ચેવ ॥૨૮॥

સમવસરણમાં પુખ્તો પડવાથી દીક્ષા માટે જેની યોગ્યતા
નિશ્ચિત થઈ છે તે છવને સમ્યગ્દર્શનનું આરોપણ કરવું.
સમ્યગ્દર્શનનું આરોપણ એ જ જિનદીક્ષા છે.

આવશ્યક ચૂલિ પ્રમાણે સમ્યક્ત્વ આરોપણ વિધિ આ
પ્રમાણે છે— સર્વવિરતિ આરોપણના વિધિ પ્રમાણે ચેત્ય-
વંદનાદિ વિધિ કરીને શુરુએ નીચેનો પાઠ બોલવો અને

પછી સ્થિતિસાધન કરવું. સ્થિતિસાધન એટલે સમ્યક્ત્વના આચારોનું વર્ણન કરવું. તે આ પ્રમાણે— અજ્ઞાન મિદ્દં તુઘ્મં અરહં દેશો, સાદ્યો ગુરુ, જીવાદ્યત્થસદ્દાણં સમ્મત્તં, નોંતે કલ્પતિ લોહ્યતિત્થે પ્પહાણણપિંહપયાણાઈ, કલ્પાણુણ તિક્કાલં દેવવંદનાદ્યં અણુદ્દાણં = “આજથી અરિહંત તારા દેવ અને સુસાધુઓ તારા ગુરુ છે. જીવાદ્ય પદાર્થોની શ્રદ્ધારૂપ સમ્યક્ત્વ છે. લૌકિકતીર્થમાં સ્નાન પિંડપ્રદાન વગેરે નહિ કરવું જોઈએ. ત્રિકાલ દેવવંદન વગેરે અતુષ્ઠાનો કરવાં”.

અથવા સ્થિતિસાધન એટલે દીક્ષાનો વિધિ કહેવો. જેમકે હે ભદ્ર ! હમણાં તારી આંખે પાટા બાંધ્યા, પુષ્પો નખાવ્યાં વગેરે જે કરાવ્યું તે દીક્ષા સ્વીકારવાનો વિધિ છે. મારે તારે આ વિશે બીજી કોઈ શંકા કરવી નહિ. પછી તે પ્રશંસા કરવી. જેમકે— તું ધન્ય છે ! ધર્મને લાયક છે, તારા દોષો ઘણા ઘટી ગયા છે, કારણ કે ભગવાન પાસે પુષ્પો પડવાથી તારું કલ્યાણ નજીકમાં છે એવો નિર્ણય થયો છે અથવા તું ધન્ય છે ! કારણ કે સકલ કલ્યાણરૂપ વેલડી કંઈ સમાન ભાગવતી (સમ્યક્ત્વ સ્વીકાર રૂપ) દીક્ષા પામ્યો છે. દીક્ષા મળવાથી સકલ કલ્યાણો પશુ પ્રાપ્ત ગયા સમજવા. તથા—

ઘનાણ નિવેસિજ્જતિ, ઘના ગચ્છંતિ પારમેયસ્સ ।
ગંતું ઇમસ્સ પારં, પારં દુક્ખાણ વચ્ચંતિ ॥
(પં. વ. ૧૩૪૮)

“ભાગ્યશાળીઓ જ આને (-સમ્યક્ત્વને) પ્રાપ્ત કરી શકે છે, ભાગ્યશાળીઓ જ એનો પાર પામે છે. એનો પાર પામીને દુઃખોનો પાર પામે છે.”

જિનદીક્ષાનાં (સમ્યક્ત્વનાં) આચારો સાંભળતાં તે પ્રમુદિત બને છે કે ઉદાસીન રહે છે વગેરેનું મુખાદિની ચેષ્ટાથી અવલોકન કરવું. (૨૮)

શિષ્યનું આત્મનિવેદન:—

અહ તિપયાદિણપુવ્વં, સમ્મં સુદ્ધેણ ચિત્તરયણેણ ।

ગુરુણો ણુવેયણં સચ્ચહેવ દદમણ્ણો एत्थ ॥૨૯॥

પછી શિષ્યે ગુરુને ત્રણ પ્રદક્ષિણા આપીને કાલ્પનિક નહિ કિંતુ વાસ્તવિક, નિર્મલ ચિત્ત* રૂપ રત્ન વડે ગુરુને સંપૂર્ણપણે આત્મનિવેદન કરવું. આત્મનિવેદન એટલે હું આપનો સેવક છું, આપ સંસારસમુદ્રમાં ડૂબેલા મારા નાથ છો, એ પ્રમાણે આત્મસમર્પણ કરવું અને પોતાની પાસે મન વગેરે જે કંઈ હોય તે બધું ગુરુને સમર્પણ કરવું. [અલબત્ત, ગુરુ ત્યાગી હોવાથી ધન વગેરે ગ્રહણ કરે નહિ, પણ શિષ્યની એ ફરજ છે કે તેણે બધું જ ગુરુને સમર્પણ કરી દેવું જોઈએ. આમ કરવાથી ગુરુ સ્વીકાર ન કરે, પણ અવસરે શાસનની રક્ષા આદિ માટે ધનાદિનો ઉપયોગ કરવા ગુરુ તેને કહી શકે. ધન વગેરે ગુરુને સમર્પણ કર્યું હોય

* અર્થાત્ ચિત્ત દેખાવથી નહિ, કિંતુ વાસ્તવિક નિર્મલ હોવું જોઈએ.

તો ગુરુ અવસરે સંકેત વાના તેને શાસનરક્ષા આદિ માટે
ધનાદિનો ઉપયોગ કરવા કહી શકે, અન્યથા સંકેત ધાય.
શ્રાવકની ભાવના એ જ હોવી જોઈએ કે ધન વગેરે મારી
વસ્તુનો પહેલો ઉપયોગ શાસન માટે, પછી મારા માટે.] (૨૬)

આત્મનિવેદનનું મહત્ત્વ—

एसा खलु गुरुभक्ती, उक्कोसो एस दाणधम्मो उ।

भावविसुद्धीइ ददं, इहरा विय वीयमेयस्स ॥ ૩૦ ॥

આ આત્મનિવેદન જ ગુરુભક્તિ છે. કહ્યું છે કે—

का भक्तिस्तस्य येनात्मा, सर्वथा न नियुज्यते।

अभक्तेः कार्यमेवाहु-रंशेनाप्यनियोजनम् ॥

“જે પોતાનો આત્મા (ગુરુને) સર્વથા સમર્પિત કરતે
નથી તેની શું ભક્તિ છે ? અર્થાત્ તેની ભક્તિ નથી. પોતાના
આત્માનું આંશિક પણ સમર્પણ ન કરવું એ અભક્તિનું
કાર્ય છે એમ (જ્ઞાનીએ) કહે છે.”

ગુરુભક્તિ સદા કરવી જોઈએ. કારણ કે ગુરુના ઉપકાર
બહો વાળી શકાય તેમ નથી, અને ગુરુભક્તિ મહાન કે
આપનારી છે. આ બે મુદ્દાનું સમર્થન કરનાર પાકે ૨
પ્રમાણે છે. તિળ્લ દુણ્ણદિયારં સમણાઉસો, તેં જહા-અમ્માપિ
રસ્સ ગુરુસ્સ ભત્તિસ્સ = (સ્થા ૦ અ ૨ ઉ ૧ સ ૧૩)
હે આયુષ્યમાન શ્રમણ ! “માતા-પિતા, ધર્મોચાર્યો ૨
સ્વામી (આજીવિકામાં મદદરૂપ બનનાર) વગેરે
પણના ઉપકારનો બહો વાળવો હુઃશક્ય નથી”

गुरुभक्तेः श्रुतज्ञानं, भवेत् कल्पतरुपमम् ।

लोकहितयमाविन्यस्ततः स्युः सर्वसंपदः ॥

“શુરુભક્તિથી કલ્પતરુ સમાન શુભજ્ઞાન યામ છે. તેનાથી આ લોક અને પરલોકમાં યનારી સર્વ પ્રકારની સંપત્તિ મળે છે.”

આ આત્મનિવેદન જ ઉત્તમ દાનધર્મ છે. બીજી વસ્તુ આપવાથી તે જોઈ જ વસ્તુ આપી શકાય, ત્યારે આત્મનિવેદન કરવાથી તો બધું જ આપ્યું ગણાય. ધર્મીએ દાનધર્મ કરવો જોઈએ. દારણ કે તે મહાન દાન આપે છે. કહ્યું છે કે—

દાનાત્ કીર્તિઃ સુધાશુભ્રા, દાનાત્સૌમાગ્યમુત્તમમ્ ।

દાનાત્ કામાર્થમોક્ષાઃ સ્યુ-ર્દાનિધર્મો વરસ્તતઃ ॥

“દાનથી અંદ્ર જેવી નિર્મલ કીર્તિ યામ છે, દાનથી ઉત્તમ સૌમાગ્ય પ્રાપ્ત થાય છે, દાનથી કામ (-સંસારમુખ), ધન અને મોક્ષ મળે છે. આથી દાનધર્મ શ્રેષ્ઠ છે”

આ આત્મનિવેદન અતિશય વિશુદ્ધભાવથી કરવું જોઈએ. વિશુદ્ધભાવથી જ કરેલું આત્મનિવેદન ઉત્કૃષ્ટ દાનધર્મ છે.

આત્મનિવેદનમાં કીર્તિ આદિની અપેક્ષા રાખવાથી ભાવ મલિન બની જાય છે. આથી આત્મનિવેદનમાં કીર્તિ આદિની અપેક્ષા નહિ રાખવી જોઈએ.

પ્રશ્નઃ— વિશુદ્ધ ભાવ વિના કરેલું આત્મનિવેદન સર્વથા નિષ્ફળ બને છે ?

ઉત્તરઃ— ના, વિશુદ્ધ ભાવ વિના કરેલું આત્મનિવેદન ઉત્કૃષ્ટ દાનધર્મનું (=વિશુદ્ધ ભાવવાળા આત્મનિવેદનનું) બીજ છે. અર્થાત્ તેમાંથી ભવિષ્યમાં વિશુદ્ધભાવવાળું આત્મ-

સાચી જિનની ગણિતિ — પંચાંગ ૧૫ માસ-૩૭-૩૮

અહિમયગુણમાદમિગમીઈ તોડ શુભચિત્તુડી ય ।

મિત્રે અન્નમિગમી, ગદ્દિગદ્દે સમ્મદિવલાપ ॥૩૭॥

સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યગ્દર્શનની સાથે પ્રગટેલા શમ, સંવેગ, નિવેદ, અતુકંગા, આસ્થિકતા, શુદ્ધતા, ધર્મશમ અને દેવ-શુરુની વેચાવચ્ચ વગેરે હીક્ષાના શુભો, સાધર્મિક-પ્રેમ, છવાદિ તત્ત્વોનો બોધ અને શુભચિત્ત એ ચારની પ્રતિદિન વૃદ્ધિ એ સાચી હીક્ષાનું ચોક્કસ લક્ષણ છે. અર્થાત્ જેનામાં આ ચારની વૃદ્ધિ દેખાય તેની હીક્ષા અવશ્ય સાચી છે—સદ્ગુણ છે અને જેનામાં આનાથી વિપરીત દેખાય તેની હીક્ષા ખોટી છે—નિષ્કુણ છે. (૩૭)

પ્રસ્તુત સમ્યગ્દર્શન વગેરે શુભોની વૃદ્ધિનું કારણ—

પરિશુદ્ધભાવઓ તદ્, કમ્મલઓવસમજોગઓ હોઈ ।

અહિમયગુણયુદ્ધી સ્વલુ, કારણઓ કજ્જભાવેળ ॥૩૮॥

હીક્ષાસ્વીકારરૂપ વિશુદ્ધ અધ્યવસાયથી સમ્યગ્દર્શનાદિ શુભો ઉપર આવરણરૂપ કર્મોનો ક્ષયોપશમ થાય છે. એ કર્મક્ષયોપશમથી પ્રસ્તુત સમ્યગ્દર્શનાદિ શુભોની વૃદ્ધિ અવશ્ય થાય છે. કારણથી કાર્ય થાય એ નિયમ છે. (સંપૂર્ણ) કારણ હોજર હોય અને કાર્ય ન થાય એ બને જ નહિ. એટલે અહીં જેની હીક્ષા સાચી છે તેને વિશુદ્ધ અધ્યવસાય અવશ્ય હોય. (સૂક્ષ્મદષ્ટિથી તો વિશુદ્ધ અધ્યવસાય એ જ હીક્ષા* છે)

* પરિશુદ્ધભાવતઃ-અતિશુદ્ધાધ્યવસાયાત્ તથેતિ-તથાપ્રકારાદ્, હીક્ષાપ્રતિપત્તિરૂપાદિત્યર્થઃ । આમ સમ્યગ્ હીક્ષા સ્વીકાર એ જ વિશુદ્ધ ભાવ છે. અથવા વિશુદ્ધભાવ એજ સમ્યગ્ હીક્ષા છે. આથી

એ વિશુદ્ધ અધ્યવસાયથી સમ્યગ્દર્શનાદિગુણોને રોકનારા કમોને ક્ષયોપશમ અવશ્ય થાય છે. એ કર્મક્ષયોપશમથી સમ્યગ્દર્શનાદિ ગુણોની વૃદ્ધિ અવશ્ય થાય છે. માટે સમ્ય-ગ્દર્શનાદિ ગુણોની વૃદ્ધિ સાથી દીક્ષાનું લિંગ—ચિહ્ન છે.

સમ્યગ્દર્શનાદિ ગુણોની વૃદ્ધિમાં કર્મક્ષયોપશમ કારણ છે, અને દીક્ષારૂપ વિશુદ્ધભાવ કારણનું કારણ છે, અર્થાત્ કર્મક્ષયોપશમનું કારણ બનવા દ્વારા કારણ છે. (૩૮)

સાધર્મિકપ્રેમની વૃદ્ધિનું કારણ:—

ધમ્મમ્મિ ય વહુમાણા, પંપહાંણમાવેણ તદણુરાગાઓ ।

×સાહમ્મિયપીતીણ, ઉ હંદિ વુડ્ઢી ધુવા હોઈ ॥૩૯॥

દીક્ષિતને ધર્મ ઉપર બહુમાન-પક્ષપાત છે અને સાધર્મિકો ધર્મને પ્રધાન માનનારા છે. આથી દીક્ષિતને સાધર્મિકો ઉપર સ્નેહ થાય છે. સાધર્મિકસ્નેહના કારણે સાધ-

જ દીક્ષામાં તત્ર દીક્ષારૂપવિશુદ્ધભાવઃ કારણકારણ, કર્મક્ષયોપશમસ્તુ કારણ એમ વિશુદ્ધભાવને દીક્ષારૂપ જણાવ્યો છે.

+ પ્રધાનભાવેન-પ્રાધાન્યાન્ન, ધર્મપ્રધાનત્વાત્ સાધર્મિકાનામિતિ હૃદયમ્ । આનાથી એ સિદ્ધ થાય છે કે બંને ધર્મને પ્રધાન માનનારા હોય તો જ પરસ્પર સાધર્મિક સંબંધ વાસ્તવિક થાય છે. એક ધર્મને પ્રધાન માને પણ બીજો ધર્મને પ્રધાન ન માને તો તેની સાથે સાધર્મિક સંબંધ ન થઈ શકે. એક ધર્મને પ્રધાન ન માને પણ બીજો ધર્મને પ્રધાન માને તો પણ તેની સાથે સાધર્મિક સંબંધ ન થઈ શકે.

× સાધર્મિકપ્રીતે:—સમાનધર્મજનવિષયપ્રેમજન્યવાત્સલ્યસ્ય, કારણે કાર્યોપચારાત્ ।

“મદ અને કમ વચ્ચે (વજ્ર મેળવનાર, મદ-વગર-
પ્રમાણ વિષયોની રહિત, અને ગૌતમ આકાંક્ષાઓથી રહિત
સાધુઓને અહીં જ મોક્ષ છે.” (૪૩)

જિનહીક્ષાવિધિ મહત્ત્વ :-

દિવ્યાનિદાનમેઘં, માવિજ્ઞંતં તુ તન્તળીતીત્ત્વં ।

સદ્ અપુણ્યંભગાણં, કુમ્મલનિરહં લઘું કુણઃ ॥૪૪॥

આ જિનહીક્ષાવિધિની આગમ પ્રમાણે વિચારણા પણ
સકૃદ્બંધક અને અપુનર્બંધકતા કદાચકનો ત્યાગ જલદી કરે
છે. (જો વિચારણાથી પણ આટલો લાભ થાય છે તો આચ-
રણથી અવશ્ય અધિક લાભ થાય.)

જે યથાપ્રવૃત્તિકરણથી અંધિદેશે આવી ગયો છે, પણ
અંધિનો ભેદ નહિ કરે અને ફરી એકવાર કર્મોની ઉત્કૃષ્ટ-
સ્થિતિનો બંધ કરશે તે સકૃદ્બંધક છે. જે યથાપ્રવૃત્તિકરણથી
અંધિદેશે આવી ગયો છે, તથા ફરી ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિનો બંધ
નહિ કરે અને અંધિભેદ કરશે તે જીવ અપુનર્બંધક છે.
આ બંનેને અંધિભેદ થયો ન હોવાથી (=સમ્યગ્દર્શનની
પ્રાપ્તિ થઈ ન-હોવાથી) કદાચક સંભવે છે, પણ અવિરત
સમ્યગ્દષ્ટિ વગેરે જીવોને કદાચક ન હોય.

પ્રશ્ન:- અહીં સકૃદ્બંધક અને અપુનર્બંધક એ બેનો
જ ઉલ્લેખ કેમ કર્યો ? માર્ગાભિમુખ અને માર્ગપતિતનો
ઉલ્લેખ કેમ ન કર્યો ? શું તેમને કુચક ન હોય ?

ઉત્તર:- માર્ગાભિમુખ અને માર્ગપતિતમાં કદાચકનો
સંભવ હોવા છતાં જિનહીક્ષાવિધિની સાવનામાત્રથી તેમના

અહનો ત્યાગ ન થાય. આથી અહીં (૪૪મી ગાથામાં) બેનો ઉલ્લેખ કર્યો નથી #

દ્વંધક અને અપુનર્જંધકને શાવસમ્યક્ત્વ ન હોવાથી પસમ્યક્ત્વનું આરોપણ કરી દીક્ષા આપવામાં આવે છે.

મૂળગાથામાં 'વિરહ' શબ્દના પ્રયોગથી આ ગ્રંથની ના આચાર્ય શ્રી હરિવાદ્રસૂરિ મહારાજે કરી છે એમ જાણ્યું છે. કારણ કે તેઓશ્રીના હરેકગ્રંથમાં 'વિરહ' શબ્દનો યોગ હોવાથી 'વિરહ'શબ્દ તેમના ગ્રંથોની નિશાની છે. (૪૪)

અહીંમુદ્રિતપ્રતમાં માર્ગાભિમુખમાર્ગપતિતયોસ્તુ કુમહસંભવેડપિ સાગ એવ તદ્ભાવનામાગ્રસાધ્ય इत्यत उक्तं सकृद्वन्धकापु-
 ન્ધકયોરિત્તિ । આ પ્રમાણે પાઠ છે. અહીં અને અશુદ્ધિ જણાય તદ્ભાવનામાગ્રસાધ્યઃ ના સ્થાને તદ્ભાવનામાગ્રસાધ્યઃ એમ ક હોવો જોઈએ એવી કલ્પના કરીને તે પ્રમાણે અહીં ગુજરાતીમાં થી લખ્યો છે. આવી કલ્પના કરવાનું કારણ એક જ છે કે દીકાકારની ટેણે માર્ગાભિમુખ અને માર્ગપતિત અવસ્થા અપુનર્જંધકથી ઉતરતી જાતી છે. પ્રસ્તુત ગ્રંથના ત્રીજા પંચાશકની ત્રીજી અને સાતમી ગાથાની કા જોવાથી આ જાણત સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. તથા અહીં મૂળ ગાથામાં સદ્દ્વંધક-અપુનર્જંધકનો ઉલ્લેખ કર્યો છે અને માર્ગાભિમુખ માર્ગપતિતનો ઉલ્લેખ નથી કર્યો. માર્ગાભિમુખ અને માર્ગપતિત દ્વંધકથી પણ ઉતરતી કોટિના સિદ્ધ થાય છે.

૩ ચૈત્યવંદનવિધિ પંચાશક

ગીતા પંચાશકમાં જિનજીવાનો વિધિ કહ્યો. જિનજીવાનો સ્તીષાર કરનારે પતિદિન જિનમૂર્તિ સમક્ષ ચૈત્યવંદન કરવું જોઈએ. આથી હવે ચૈત્યવંદનનો વિધિ કહિવા મંત્રના વગેરેનો નિર્દેશ કરે છે:—

નમિઝ્ઞ વદ્ધમાણં, સમ્મં ચોન્દામિ વંદણવિદાણં ।

ઉક્કોસાદિતિમેયં, મુદ્ધાવિણ્ણાસપમિમુદ્ધં ॥ ૧ ॥

શ્રી વર્મામાન સ્વામીને વાતથી નમસ્કાર કરીને મુદ્ધાચોની વિધિથી પરિશુદ્ધ ઉત્કૃષ્ટ, મધ્યમ અને જઘન્ય એમ ત્રણ પ્રકારના જ્ઞવંદનનો વિધિ કહીશ. (૧)

ચૈત્યવંદનના ત્રણ પ્રકાર:—

જઞવકારેણ જહ્ણણા, દંડગથુહજુયલ મઙ્ગિમા ણેયા ।

સંપુણ્ણા ઉક્કોસા, વિદિહિણા ચલુ વંદણા તિવિદા ॥૨॥
(જાનં જાનં) સ્તુતિપૂર્વક નમસ્કાર જઘન્ય વંદન છે. (દં મં)

+અરિહંતચેધ્યાણુ અને સ્તુતિ એ બે મધ્યમ વંદન છે.
મધ્યમ ચૈત્યવંદનની આ વ્યાખ્યા નીચેની જૃહતકંપની ગાથાના આધારે કરે છે.

નિસ્સકલમનિસ્સે વા, વિ ચેદ્દે સવ્વહિં થુઈં તિન્નિ ।

વેલં ચ ચેદ્દયાણિ ય, ણાહં એકિક્કિયા વા વિ ॥૧૮૦॥

“કોઈ એક ગચ્છતું” મંદિર હોય કે સર્વ ગચ્છ માટે સાધારણ મંદિર હોય—એ બધા મંદિરોમાં ત્રણ સ્તુતિથી

* આ પંચાશકમાં બધા સ્થળે ‘વંદન’ શબ્દથી ચૈત્યવંદન સમજવું.

+ નમુત્થુણુ, અરિહંતચેધ્યાણુ, લોગસસ પુદ્ગલવરદીવડે, સિદ્ધાણુ-પુદ્ગાણુ એ પાંચની દંડક સંજ્ઞા છે. અહીં એક દંડક અને એક સ્તુતિ એ બે મળીને મધ્યમવંદન છે. એટલે ‘દંડક’ શબ્દથી અરિહંતચેધ્યાણુ સમજી શકાય છે. કારણ કે તેના પછી સ્તુતિ આવે છે.

ચૈત્યવંદન કરવું. સમય અને ચૈત્યોને લાણીને, અર્થાત્ ચૈત્યો ઘણા હોય અને બધે ત્રણ સ્તુતિ કરવાથી સમય પહોંચે તેમ ન હોય તો બધે એક એક સ્તુતિથી ચૈત્યવંદન કરે.”

[આ ગાથાની સાક્ષી આપવાનો ભાવ એ છે કે આમાં મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ એમ બે પ્રકારનું ચૈત્યવંદન બતાવ્યું છે. તેમાં ત્રણ સ્તુતિથી ચૈત્યવંદન ઉત્કૃષ્ટ છે અને એક સ્તુતિથી મધ્યમ છે. કારણ કે એક સ્તુતિથી યતા ચૈત્યવંદનમાં અરિ-હંતચેઈયાણું રૂપ એક હંડક સૂત્ર અને એક સ્તુતિ થાય છે.]

કેટલાક કહે છે કે—પાંચ હંડક સૂત્ર અને ચાર સ્તુતિથી મધ્યમ ચૈત્યવંદન થાય છે.

(સંપૂર્ણા ઉક્તોક્તા=) સંપૂર્ણ વંદન ઉત્કૃષ્ટ ચૈત્યવંદન છે, અર્થાત્ પાંચ હંડક સૂત્ર, ત્રણ સ્તુતિ અને પ્રણિધાન (જયવીર-રાય) ના પાઠથી ઉત્કૃષ્ટ ચૈત્યવંદન થાય છે.

પ્રશ્ન:- પાંચ હંડકથી યતા દેવવંદનમાં ચાર સ્તુતિ આવે છે. જ્યારે અહીં ત્રણ સ્તુતિ કેમ કહી છે ?

ઉત્તર:- કેટલાક ત્રણ સ્તુતિ જ માને છે, ચોથી સ્તુતિ અવોચીન (—નવી થયેલી) છે એમ માને છે. આથી અહીં ત્રણ સ્તુતિ માનનારના મત પ્રમાણે ત્રણ સ્તુતિ કહી છે.

પ્રશ્ન- કેટલાક ત્રણ સ્તુતિ જ્ઞાના આધારે માને છે ?

ઉત્તર- વ્યવહાર ભાષ્યની નીચેની ગાથાના આધારે માને છે.

તિન્નિ વા કહ્લ્લ્લ જાવ, થુઈઓ તિસિલોગિયા ।

તાવ તત્થ અણુઆયં, કારણેણ પરેણડવિ (ઉં ૬ ગાં ૭૩)

અપુનર્જન્મધકનું લક્ષણ:—

પાવં ન તિવ્વભાવા, કુણ્ઙ ણ વહુ મણ્ઙ્ઙ મવં ઘોરં ।

ઉચ્ચિદ્ધિં ચ સેવ્ઙ્ઙ, સવ્વત્થ વિ અપુનર્જન્મોત્તિ ॥૪॥

અપુનર્જન્મધક જીવ હિંસાદિ પાપ તીવ્રભાવથી-ગાંઠ સંકલિષ્ટપરિણામથી ન કરે, ભયંકર સંસાર ઉપર બહુમાન ન રાખે, દેશ-કાલ આદિ સંયોગોની અપેક્ષાએ દેવ, શુરુ, અતિથિ, માતા-પિતા આદિ બધા વિશે ઔચિત્યપૂર્ણ પાલન કરે=દેવાદિને + અનુરૂપ સેવા-ભક્તિ કરે. x

પ્રશ્ન:— અપુનર્જન્મધક તીવ્રભાવથી પાપ ન કરે તેવું શું કારણ ?

ઉત્તર:— અત્યંત પ્રબળ મિથ્યાત્વ આદિ કર્મોના ક્ષયોપશમથી આત્મામાં અમુક પ્રકારની નિર્મલતા થઈ હોવાથી અપુનર્જન્મધક જીવ તીવ્રભાવથી પાપ ન કરે. તેવા પ્રકારના કર્મના ઉદયથી પાપ કરે, પણ મંદભાવથી કરે.

પ્રશ્ન:— અપુનર્જન્મધકને સંસારઉપર બહુમાન કેમ ન હોય ?

ઉત્તર:— તેને ભવની ભયાનકતાનું જ્ઞાન થઈ ગયું હોય છે.

અપુનર્જન્મધક જીવ માર્ગાનુસારીપણાની સંમુખ હોવાથી તેનામાં આ શુભો સ્વાભાવિક હોય છે.

પ્રશ્ન:— અપુનર્જન્મધકમાં શુભો સ્વાભાવિક હોય છે એ બદોબર, પણ માર્ગાનુસારીપણાની સંમુખ અવસ્થા સ્વાભાવિક હોય છે કે કોઈના ઉપદેશથી-પ્રેરણાથી આવે છે ?

+ ઉચિતસ્થિતિમ્-અનુરૂપપ્રતિપત્તિમ્ ।

મ યો. ચ. ગા. ૧૩, ઉ. ૨. ગા. ૨૨.

ઉત્તર:- તેનામાં મયૂરચિત્રના દષ્ટાંતથી માર્ગાનુસારી, પાણું સ્વાભાવિક હોય છે. જેમ મોરના બગ્યાને ચિતરવાની જરૂર પડતી નથી, તે પોતાની ચોગ્યતાથી સ્વાભાવિકપણે જ રંગીન હોય છે, તેમ અપુનજન્મક જીવ તેના આત્મામાં થયેલા કમંદ્વાસથી સ્વાભાવિકપણે જ માર્ગાનુસારીપણાની સંમુખ હોય છે. (૪)

સમ્યગ્દષ્ટિનું લક્ષણ:-

સુસ્તુત ધમ્મરાગો, ગુરુદેવાણં જહાસમાધીન ।

વૈયાવચ્ચે જિયમો, સમ્મદિદ્ધિસ્સ લિંગાદં ।પા।

ધર્મશાસ્ત્રને સાંભળવાની ઇચ્છા, મારે દેવ અને ગુરુનું કાર્ય અવરય કરવું એવા આગ્રહરૂપ શ્રમઅનુષ્ઠાનો પ્રત્યે અતુરાગ અને (જહાન=) સ્વશક્તિ અને સંયોગ આદિ પ્રમાણે દેવ-ગુરુની વૈયાવચ્ચનો—મારે દેવ અને ગુરુનું અમુક કાર્ય અવરય કરવું એવા આગ્રહરૂપ નિયમ એ ત્રણ સમ્યગ્દષ્ટિનાં લક્ષણો છે.*

સંગીતપ્રિય (યુવાન, સંગીતમાં અતુર, શ્રીયુક્ત અને કામી) યુરુપને દિવ્ય સંગીત સાંભળવામાં જે રાગ હોય તેનાથી પણ અધિક રાગ સમ્યગ્દષ્ટિને ધર્મશ્રવણમાં હોય. સામગ્રીની ખામીના કારણે કુશલ અનુષ્ઠાનો ન કરી

* પો. ૧૧ ગા. ૧ વગેરે, યો. જિ. ગા. ૨૫૩ વગેરે, યો. શ. ગા. ૧૪, ઉ. ૨ ગા. ૨૩

ફલ પ્રવૃત્તિ કરે છે, જેમ કે માપતુપદ્મ સુનિ. તેઓને આત્મા, મોક્ષ, મોક્ષમાર્ગ આદિનો વિશેષ જોધ ન હોવા છતાં ગુર્વાજ્ઞાના પાલનથી મોક્ષ પામી ગયા. જો વિશેષજોધથી રહિત પણ માર્ગાનુસારી જીવની મોક્ષને અવરૂઢ પ્રવૃત્તિ હોય તો વિશેષજોધથી યુક્ત માર્ગાનુસારી જીવની સુતરાં મોક્ષને અવરૂઢ પ્રવૃત્તિ હોય. આમ માર્ગાનુસારી જીવ અવશ્ય મોક્ષ પામે છે. કારણ કે તેને ચારિત્રાવરણીય કર્મનો કાયોપશમ થયેલો હોય છે. ચારિત્રમોહનીયતા કાયોપશમ વિના માર્ગાનુસારીપણું આવી શકતું નથી. ચારિત્રમોહનીય કર્મનો કાયોપશમ મોક્ષનું અવંધ્ય (સફળ) કારણ છે.

(૨) શ્રદ્ધાળુ:— શ્રદ્ધાળુ જોડેલો મોક્ષ અને મોક્ષમાર્ગ પ્રત્યે તાર્ત્વિક શ્રદ્ધાવાળો-સુચિવાળો. ધનના અગ્નીને નિધાન પ્રત્યે અને નિધાનને અલ્પ કરવાની વિધિના ઉપદેશ પ્રતી જંગી શ્રદ્ધા-દુષિ હોય, તેવી શ્રદ્ધા-સુચિ ચારિત્રીને મોક્ષ અને મોક્ષમાર્ગ પ્રત્યે હોય છે. કારણ કે તેનામાં તાર્ત્વિક શ્રદ્ધાને મોક્ષમાર્ગ પ્રત્યે હોય છે. કારણ કે તેનામાં તાર્ત્વિક શ્રદ્ધાને મોક્ષમાર્ગ પ્રત્યે હોય છે. કારણ કે તેનામાં તાર્ત્વિક શ્રદ્ધાને મોક્ષમાર્ગ પ્રત્યે હોય છે.

(૩) પ્રજ્ઞાપનીય:— પ્રજ્ઞાપનીય જોડેલો સમજાતી પ્રજ્ઞા અને પ્રજ્ઞાપનીય જગત્ અનાયોગ આદિના કારણે વિપરીત નિર્ણય દેવે ત્યજે પ્રીતાર્થ મહાપુરુષ તેની જગત્ સમજાતી પ્રજ્ઞાને મોક્ષમાર્ગ પ્રત્યે હોય છે. અને વિપરીત પ્રજ્ઞાને મોક્ષમાર્ગ પ્રત્યે હોય છે. કારણ કે તેનામાં તાર્ત્વિક શ્રદ્ધાને મોક્ષમાર્ગ પ્રત્યે હોય છે. કારણ કે તેનામાં તાર્ત્વિક શ્રદ્ધાને મોક્ષમાર્ગ પ્રત્યે હોય છે.

કદાચક છે. શ્રદ્ધાશુ ચારિત્રીમાં દર્શનમોહનો વિશિષ્ટ પ્રકારે સયોપશમં યયો હોવાથી નકદાચક હોતો નથી. આથી ચારિત્રી પ્રજ્ઞાપનીય-સુખે સમન્તવી શકાય તેવો હોય છે. જે છવ ભાગાનુસારી અને શ્રદ્ધાશુ હોય તે અવશ્ય પ્રજ્ઞાપનીય હોય છે. એટલે જેનામાં પ્રજ્ઞાપનીયતા શુદ્ધ નથી તે છવ નથી ચારિત્રી અને નથી તો શ્રદ્ધાશુ.

(૪) xક્રિયાતત્પર- ચારિત્રી ભાગાનુસારી અને શ્રદ્ધાશુ હોવાના કારણે જેમ પ્રજ્ઞાપનીય હોય છે, તેમ મોક્ષસાધક અનુષ્ઠાનો આચરવામાં નિધાન શક્ય કરનાર પુરુષની જેમ તત્પર રહે છે. અર્થાત્ નિધાનની ઇચ્છાવાળો છવ નિધાન

ને ચારિત્રીને પણ છવાદિ તત્ત્વો વિશે મતિમોહ યદ્ જન્ય એ સંબંધિત છે. મતિમોહ યદ્ જન્ય ત્યારે ખીજના સમન્તવવાથી મારી ભૂલ છે એમ સમન્તમાં આવવા છતાં અદંકાર આદિના કારણે કદાચકથી પોતાનું માનેકું ન છોડે તો મિથ્યાત્વી જને છે. હવે એવું પણ જને કે પોતાની માન્યતાને ખોટી ઠરાવવા સામે માણસ જે દક્ષીણે આપતો હોય તે દક્ષીણે પોતાને દીક ન લાગતી હોય અને અમુક અમુક કારણોથી મારું માનેકું સાચું છે-જિનોક્ત છે એમ હાદિકપણે લાગતું હોય એથી પોતાનું માનેકું ન છોડે તો મિથ્યાત્વી ન જને. આથી જ જિન-લક્ષણિ ક્ષમાશ્રમણ અને શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકર એ ખતે પોતપોતાની માન્યતામાં મદ્દમ રહેવા છતાં મિથ્યાત્વી ન જન્યા. (ધર્મસંગ્રહ આલિ-નિવેશિક મિથ્યાત્વના વર્ણનના આધારે.)

x યદ્યશબ્દોઽવધારણે, ક્રિયાપરં પવ, નાક્રિયાપરોઽપિ, સત્ક્રિયાકૃપત્ત્યાચારિયસ્ય ।

તે જીવોને લેવો લેવો ધર્મોપદેશ કરે. માણમાર્ગથી વિપરીત ઉપદેશનો ત્યાગ કરીને આગમાન જ ધર્મોપદેશ કરે. આજીવની આત્મી દેશના શુદ્ધ દેશના છે. આમાં નીચે પ્રમાણે ૧૦ ગુણ આવે છે.

(૧) ગુરુ પાસે સારી રીતે અભ્યાસ કરીને પરમાર્થવેદી બનવું જોઈએ.

(૨) ધર્મોપદેશ આપવા માટે ગુરુની અનુસા મળવી જોઈએ.

(૩) સ્વપક્ષ-પરપક્ષમાં રાગ-દ્વેષનો ત્યાગ જોઈએ.

(૪) અયોગ્ય જીવોને ઉપદેશ ન આપવો જોઈએ.

(૫) યોગ્ય જીવોને પણ તેમની યોગ્યતા મુજબ જ ઉપદેશ આપવો જોઈએ.

(૬) જિનાશાવિરુદ્ધ ઉપદેશ ન થઈ જાય તેની પૂર્વ કાળજી જોઈએ.

(૭) સ્ખલિતપરિશુદ્ધિઃ- શ્રદ્ધાળુ જીવ પ્રમાદ આદિથી આચર્યમાં લાગેલા અતિચારોની આલોચનાથી શુદ્ધિ કરી લે છે.*

ગુણાનુરાગનાં લક્ષણોઃ— (૧) જ્ઞાનાદિગુણોને મલિન કરનાર દુષ્ટપ્રવૃત્તિનો ત્યાગ કરે. (૨) ણીજીવોના મોટા પક્ષ દોષોની ઉપેક્ષા કરી નાના પક્ષ ગુણની મહાન ગુણ તરીકે પ્રશંસા કરે. (૩) પોતાના મહાન અને ઘણા પક્ષ ગુણો તરફ ઉપેક્ષા કરે અને નાના પક્ષ દોષને મહાન તરીકે જોઈને પોતાની નિંદા કરે. (૪) મેળવેલા-પ્રાપ્ત થયેલા જ્ઞાનાદિ-

* શ્રદ્ધાના વિધિસેવા આદિ લક્ષણો માટે જુઓ ધ૦ પ્ર૦ ગા૦ ૯૦ વગેરે.

ગુણોત્તુ કાંજીથી રક્ષણ કરે. (પ) ગુણીજનના સંગથી આનંદ પ્રતુભાવે. (૬) અધિક ગુણોને મેળવવા ભાવપૂર્વક ઉદ્યમ કરે. (૭) અન્ય ઉપર ગુણના કારણે જ રાગ કરે. આથી જ સ્વજન, શેષ્ય, ઉપકારી, એક સમુદાયનો સાંધુ વગેરે પણ જો નિર્ગુણ કાય તો તેમના ઉપર રાગ ન કરે. અલખત, કરુણાભાવનાથી નેર્ગુણી સ્વજનાદિને ગુણી ખતાવવા ઉપદેશ આદિથી શક્ય પ્રયત્ન કરે, છતાં જો ગુણી ન બને તો તેમની ઉપેક્ષા કરે, એટલે કે તેમના ઉપર રાગ ન કરે. કારણ કે ગુણનાં યોગે જ થતો રાગ લાભ કરે છે. નિર્ગુણી ઉપર સ્વજનાદિના કારણે પ્રતો રાગ પ્રકથાન કરે છે. છતાં તેમના ઉપર દ્રેષભાવ પણ ન કરે. એટલે શક્ય પ્રયત્ન કરવા છતાં ગુણી ન બને-સુધરે નહિ તો તેમના પ્રત્યે રાગદ્રેષથી રહિત બને છે-ઉપેક્ષા વારણ કરે છે.

ગુણાનુરાગનું ફલ:— ગુણાનુરાગથી નવા ગુણોની પ્રાપ્તિ થાય છે. પ્રાપ્ત ગુણોની રક્ષા-શુદ્ધિ-વૃદ્ધિ થાય છે. કદાચ તેવા કંઈ આદિના કારણે આ ભવમાં નવા ગુણોની પ્રાપ્તિ ન થાય તો ભવાંતરમાં નવા ગુણો બહુ જ સુલભ બને છે. (૬)

અપુનર્ધનક આદિ ત્રિવાયનાં જીવેમાં ચૈત્યવંદનની અયોગ્યતા:

एते अद्विगारिणो ब्रह्म, ण उ सेसां दच्चओ वि जं एसा ।

इयरीइ जीग्गयाए, सेसाण उ अप्पहाणत्ति ॥७॥

× ગુણાનુરાગના ફલ અને લક્ષણ માટે જુઓ ધ૦ પ્ર૦ ગા. ૧૨૧ વગેરે ૧૩

(૨) અગ્રપૂજા:—ભગવાન સમક્ષ ઘોડા દ્વર ઊભા રહી પૂજા થાય તે.

(૩) ભાવપૂજા:—સ્તુતિ અને ચૈત્યવંદન એ ભાવપૂજા છે. પૂજનતા અનેક પ્રકારો છે. એમાં આઠ પ્રકારો અષ્ટ-પ્રકારી પૂજા તરીકે પ્રસિદ્ધ છે. અષ્ટપ્રકારી પૂજાનો અંગપૂજા ને અગ્ર પૂજામાં સમાવેશ થાય છે. જલ-ચંદન-પુષ્પ-ધૂપ-દીપ-અક્ષત નૈવેદ્ય-ફલ એ આઠઘી થતી પૂજા અષ્ટપ્રકારી કહેવાય છે. તેમાં જલ-ચંદન-પુષ્પ એ ત્રણેનો અંગપૂજામાં સમાવેશ થાય છે. કારણ કે એ ત્રણ પૂજા ભગવાનના અંગને ધીરે થાય છે. બાકીની ધૂપ આદિ પાંચ પૂજા અગ્રપૂજા કારણ કે ભગવાનના સ્પર્શ વિના ભગવાન સમક્ષ થાય છે.

પૂજાના દ્રવ્યપૂજા અને ભાવપૂજા એમ બે પ્રકારો છે. દ્રવ્યથી (બાહ્ય વસ્તુથી) થતી પૂજા દ્રવ્યપૂજા છે. દ્રવ્ય વિના પણ ભાવથી થતી પૂજા ભાવપૂજા છે. અંગપૂજા અને અગ્રપૂજા અથવા તો અષ્ટપ્રકારી પૂજા દ્રવ્યપૂજા છે. સ્તુતિ-ચૈત્યવંદન ભાવપૂજા છે.

૫-અવસ્થાત્રિક-

ભગવાનની પિંડસ્થ પદસ્થ અને રૂપાતીત એ ત્રણ અવસ્થાનું ચિત્ત કરવું તે અવસ્થાત્રિક.

(૧) પિંડસ્થ:—પિંડસ્થ અવસ્થામાં ભગવાનની જન્મ, જન્ય અને શ્રમણ એ ત્રણ અવસ્થાઓનું ચિત્ત કરવાનું. જન્મ અવસ્થામાં ભગવાનનો જન્મ સમયે પદ દિગ્કુમા-

રિકાઓ આવીને પ્રસૂતિકાર્ય કરે છે. ઇંદ્રિયું સિંહાસન કંપે છે, ઇંદ્રો અને દેવતાઓ ભગવાનને મેડુ પર્વત ઉપર લઈ જઈને જન્માભિષેક કરે છે...દિક્કુમારિકાઓ, ઇંદ્રો, દેવતાઓ ભગવાનની આવી ભક્તિ કરે છે છતાં ભગવાનના અંતરમાં એ બદલ જરાય ગર્વ થતો નથી. આવી બીજી પણ જન્મ સમયની અનેક બાબતોનું ચિંતન કરવું જોઈએ. રાજ્યાવસ્થામાં ભગવાન રાજ્ય કરતા હોવા છતાં વિરાગભાવે રહે છે અનિચ્છાએ “ચારિત્ર મોહનીય કર્મો ખપાવવા માટે ન” રાજ્ય ચલાવે છે વગેરેનું ચિંતન કરવું જોઈએ. શ્રમજીવિ અવસ્થામાં ભગવાન દીક્ષા લીધા પછી અપ્રમત્તપણે ચારિત્ર્યનું પાલન કરે છે, ઘોર પરિવહો સહન કરે છે, ઘાતી કર્મો ખપાવીને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે વગેરેનું ચિંતન કરવું જોઈએ.

(૨) પદસ્થ:- કેવલજ્ઞાન પછીની અવસ્થા પદસ્થ અવસ્થા છે. પદસ્થ અવસ્થામાં ભગવાન કેવળજ્ઞાનથી ભૂત ભવિષ્ય અને વર્તમાન એ ત્રણે કાળનું સઘળું જાણે છે. ધર્મતીર્થની સ્થાપના કરે છે. હરરોજ એ પહોર દેશના આપીને જીવોને ધર્મ પમાડે છે વગેરે ચિંતવવું જોઈએ.

૩ રૂપાતીત:- રૂપાતીત એટલે સિદ્ધ અવસ્થા. અરિહંત ભગવાન ઘાતી-અઘાતી સઘળા કર્મો ખપાવીને સિદ્ધ બને છે- મોક્ષમાં જાય છે. હવે તેમને જન્મ નહિ, મરણ નહિ, શરીર નહિ, દોષ જતાનું જરા પણ દુઃખ નહિ, અનંત અવ્યાપાધ સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે વગેરે ચિંતવવું.

૬ દિશિત્યાગત્રિક

ચૈત્યવંદન આદિમાં ભગવાનની મૂર્તિ જે દિશામાં હોય તે દિશામાં ભગવાન સમક્ષ દષ્ટિ રાખી બાકીની ત્રણે દિશાનો યાગ કરવો જોઈએ. ગમે તેમ દષ્ટિ રાખરાખી ચિત્તવંશ-રતા, ભગવાનનો અવિનય-આશાતના વગેરે અનેક દોષો ત્યજ થાય.

૭. પ્રમાર્જનત્રિક

ચૈત્યવંદન શરૂ કરતાં પહેલાં ખેસવાની ભૂમિનું ત્રણવાર પ્રમાર્જન કરવું જોઈએ. પીપધમાં રહેલા ધ્રાવકે ચરવળાથી, કાધુએ રજોદેરજીથી, પીપધ રસિત ધ્રાવકે ખેસના હરીવાળા ડાઠાથી અને ધ્રાવિકાએ રૂમાલથી પ્રમાર્જન કરવું જોઈએ.

૮. વર્ણાદિત્રિક

સૂત્ર-અર્થ અને આલંબન એ વર્ણાદિત્રિક છે. સૂત્ર:- ચૈત્યવંદન કરતાં સૂત્રોનો સંપૂર્ણ ઉચ્ચાર કરવો અને તેમાં યાન રાખવું. અર્થ:-ચૈત્યવંદનનાં સૂત્રો બોલતાં તેના મર્થનો ઉપયોગ રાખવો. આલંબન:-ચૈત્યવંદનમાં મૂર્તિનું માલંબન રાખવું, અર્થાત્ દષ્ટિ ભગવાન સામે રાખવી.

૯. મુદ્રાત્રિક

યોગ, જિન અને મુક્તાશુદ્ધિ એ ત્રણ મુદ્રા (આકાર) મુદ્રાત્રિક છે.

(૧) યોગમુદ્રા — આંગળીઓ પરસ્પરના આંતરે આવે અને વચમાં કમળના ડોડાની જેમ પોલા રહે જેમ જે નાથ જોડીને રહેજ નમેલા દયાળ નીચે રાખવા, તથા બન્ને

રિકાઓ ગ્યાનીને પ્રરૂપિત કરે છે. ઇંદ્રોને મિહાસન કપે છે, ઇંદ્રો અને દેવતાઓ ભગવાનને ગેરુ પર્વત ઉપર લઈ જઈ જન્માભિષેક કરે છે...હિંદુકુમારિકાઓ, ઇંદ્રો, દેવતાઓ ભગવાનની આવી ભક્તિ કરે છે છતાં ભગવાનના અંતરમાં તે બદલ જરાય ગર્વ થતો નથી. આવી બીજી પણ જન્મ સમયની અનેક બાળતોનું ચિંતન કરવું જોઈએ. રાજ્ય વસ્થામાં ભગવાન રાજ્ય કરતા હોવા છતાં વિરાગભાવે રૂં છે અનિચ્છાએ “ચારિત્ર મોહનીય કમો ખપાવવા માટે” રાજ્ય ચલાવે છે વગેરેનું ચિંતન કરવું જોઈએ. શ્રમ અવસ્થામાં ભગવાન દીક્ષા લીધા પછી અપ્રમત્તપણે ચારિત્રનું પાલન કરે છે, ઘોર પરિવહો સહન કરે છે, ઘાવી કમો ખપાવીને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે વગેરેનું ચિંતન કરવું જોઈએ.

(૨) પદસ્થ:- કેવલજ્ઞાન પછીની અવસ્થા પદસ્થ અવસ્થા છે. પદસ્થ અવસ્થામાં ભગવાન કેવળજ્ઞાનથી જૂત ભવિષ્ય અને વર્તમાન એ ત્રણે કાળનું સઘળું જાણે છે. ધર્મ તીર્થની સ્થાપના કરે છે. દરરોજ એ પહોર દેશના આપીને જીવોને ધર્મ પમાડે છે વગેરે ચિંતવવું જોઈએ.

૩ રૂપાતીત:- રૂપાતીત એટલે સિદ્ધ અવસ્થા. અરિહંત ભગવાન ઘાતી-અઘાતી સઘળા કમો ખપાવીને સિદ્ધ બને છે- મોક્ષમાં જાય છે. હવે તેમને જન્મ નહિ, મરણ નહિ, શરીર નહિ, કોઈ જાતનું જરા પણ દુઃખ નહિ, અનંત અવ્યાપાધ સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે વગેરે ચિંતવવું.

૬ દિશિત્યાગત્રિક

ચૈત્યવંદન આદિમાં ભગવાનની મૂર્તિ જે દિશામાં હોય તે દિશામાં ભગવાન સમક્ષ દષ્ટિ રાખી બાકીની ત્રણે દિશાનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. ગમે તેમ દષ્ટિ રાખવાથી ચિત્તચંચલતા, ભગવાનનો અવિનય-આશાતના વગેરે અનેક દોષો ઉત્પન્ન થાય.

૭. પ્રમાર્જનત્રિક

ચૈત્યવંદન શરૂ કરતાં પહેલાં ખેસવાની ભૂમિતું ત્રણવાર પ્રમાર્જન કરવું જોઈએ. પૌષધમાં રહેલા શ્રાવકે ચરવળાથી, સાધુએ રત્નેકરણથી, પૌષધ રહિત શ્રાવકે ખેસના દશીવાળા ડેડાથી અને શ્રાવિકાએ રૂમાલથી પ્રમાર્જન કરવું જોઈએ.

૮. વર્ણાદિત્રિક

સૂત્ર-અર્થ અને આલંબન એ વર્ણાદિત્રિક છે. સૂત્ર:- ચૈત્યવંદન કરતાં સૂત્રોનો સ્પષ્ટ ઉચ્ચાર કરવો અને તેમાં ધ્યાન રાખવું. અર્થ:-ચૈત્યવંદનનાં સૂત્રો જોલતાં તેના અર્થનો ઉપયોગ રાખવો. આલંબન:-ચૈત્યવંદનમાં મૂર્તિનું આલંબન રાખવું, અર્થાત્ દષ્ટિ ભગવાન સામે રાખવી.

૯. મુદ્રાત્રિક

યોગ, નિન અને મુક્તાશુક્તિ એ ત્રણ મુદ્રા (આકાર) મુદ્રાત્રિક છે.

(૧) યોગમુદ્રા - આંગળીઓ પરસ્પરના આંતરે આવે અને વચમાં કમળના ડોડાની જેમ પોલા રહે એમ બે કાથ જોડીને રહેજ નમેલા કપાળનીચે રાખવાં, તથા બન્ને

ઉત્તર:-સદા સુંદર ભાવોની વૃદ્ધિ, અર્થાત્ રોમાંચ ખડા થવા વગેરે લક્ષણોથી જણાતી અતિશય સક્ષિતરૂપ ભાવવૃદ્ધિ, ભાવનું પ્રધાન લક્ષણ છે. એક વાર શુભ ભાવ ધાય તો જ ભાવની વૃદ્ધિ થાય, એકવાર પણ શુભ ભાવ થયા વિના ભાવની વૃદ્ધિ ન જ થાય. આથી શુભભાવવૃદ્ધિ છવમાં થયેલા શુભભાવની સૂચક છે.

પ્રશ્ન : મરુદેવી માતા આદિને પહેલા તેવા ભાવો ન થયા હોવા છતાં શુભ ભાવોની વૃદ્ધિ થયેલી દેખાય છે. આથી “એકવાર શુભ ભાવ ધાય તો જ શુભ ભાવની વૃદ્ધિ થાય” એ નિયમ સાથે વિરોધ આવે છે.

ઉત્તર :- માટે જ અહીં ‘પ્રાયઃ’ શબ્દનો પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે. ક્યારેક જ બનતાં મરુદેવીમાતા આદિના દર્શાતો સિવાય એ નિયમ છે.

કેટલાકે મૂળગાથામાં ‘ભાવચુદ્ધી ડ’ પાઠના સ્થાને ‘ભાવચુદ્ધીય’ એવો પાઠ કહે છે. ‘ભાવચુદ્ધીય’ પાઠ પ્રમાણે આ ગાથાનો અર્થ આ પ્રમાણે થાય :-એકવાર થયેલો ભાવ નવા ભાવને ઉત્પન્ન કરે છે. આથી એકવાર થયેલો ભાવ ભવિષ્યમાં થનારી ભાવવૃદ્ધિનું પ્રધાન લક્ષણ છે. અર્થાત્ એક વાર થયેલ ભાવ (નાશ પામશે તો પણ તેવા નિમિત્તોથી ફરી ઉત્પન્ન થઈ ને) અવશ્ય ભવિષ્યમાં ભાવની વૃદ્ધિ કરશે. (૧૧)

પ્રસ્તુત વિષયની દૃષ્ટાંતથી સિદ્ધિ :-

અમણ દેદગણ જહ, અપરિણયમ્મિ વિ સુખા ડ ભાવત્તિ ।
તહ મોવલહેડઅમણ, અણ્ણેહિ વિ હંદિ ણિદ્ધિહા ॥૧૨॥

જિનમુદ્રાથી બોલવાં. અર્થાત્ *જિભા રહીને બોલાતાં સૂત્રો
જિનમુદ્રાથી બોલવાં. (પણિદાણં ઠમુત્તમુત્તીય) જયધીયરાય
સૂત્ર મુક્તાશુક્તિ Δ મુદ્રાથી કહેવું* (૧૭)

પંચાંગી મુદ્રાનું સ્વરૂપ:—

દો જાણૂ દોળિંગ કરા, પંચમંગં હોદ્દ ઉત્તમંગં તુ ।

સમમં સંપણિવાઓ, ણેયો પંચંગપણિવાઓ ॥ ૧૮ ॥

બે દોંચણ, બે હાથ અને મસ્તક એ પાંચ અંગોને
બક્ષિતપૂર્વક જમીનમાં સ્થાપન કરવાથી થતો પ્રણામ એ
પંચાંગ પ્રણામ છે. (૧૮)

જોગમુદ્રાનું સ્વરૂપ:—

અળોળ્ણન્તરિ અંગુલિકોસાકારેહિ દોહિ હત્યેહિ ।

પિટ્ટોવરિ કોપ્પરસંટિણહિ તહ જોગમુદ્ધત્તિ ॥ ૧૯ ॥

* જિભા રહીને બોલાતાં સૂત્રોમાં હાથની જોગમુદ્રા અને પગની
જિનમુદ્રા એમ બે મુદ્રા દોાય છે. ગાથામાં પ્રધાનતાની અપેક્ષાએ એક
જ જિનમુદ્રા કહી છે. (પ્રસ્તુત ગાથાની દીકાનો ભાવ.)

□ પ્રણિધાનં શુભાર્થપ્રાર્થનારૂપં વિશિષ્ટચિત્તેકામતાગર્ભ
જયધીયરાય इत्यादिपाठरूपम् ।

Δ ‘નવંતિ એઈયાઈ’ અને ‘નવંત કવિ સાહ’ એ બે સૂત્રો પાણ્ય
પ્રણિધાન સૂત્ર દોવાથી મુક્તાશુક્તિ મુદ્રાથી બોલાય છે.

* ૧૭ થી ૨૧ સુધીની પાંચ ગાથાઓ ચૈં મં ભાં લાં (ગાં ૨૩૬
થી) માં છે. અને ૧૮ માં ગાથા સિવાય ચાર ગાથાઓ ચૈં મં
(ગાં ૧૫ થી ૧૮)

નીકળીને આવી હોવા છતાં આપણને રૂપેટ દેખાતી નથી. છતાં નીકળેલી છે એમ માનવું પડે. કારણ કે મૂળ ધરના ધારણામાંથી નીકળ્યા વિના બીજા ધરમાં આવે શી રીતે ! જેમ અહીં ધરના ધારણામાંથી નીકળેલી પ્રભા દેખાતી ન હોવા છતાં છે એમ માનવું પડે છે, તેમ છિન્ન (=મૂળ-જવાલાથી છૂટી પડેલી) જવાલા મૂળજવાલા સાથે સંબંધવાળી દેખાતી નથી- છૂટી પડેલી દેખાય છે. પણ તેના પરમાણુઓ રૂપાંતર પામીને ત્યાં અવશ્ય રહેલા હોવાથી છિન્નજવાલા મૂળ-જવાલા સાથે સંબંધવાળી માનવી પડે છે. જેમ અહીં છૂટી પડેલી જવાલાના પરમાણુઓ હોવા છતાં આપણને દેખાતા નથી, તેમ પ્રસ્તુતમાં ચૈત્યવંદનમાં જુદા જુદા સમયે સિન્ન સિન્ન ઉપયોગ હોવા છતાં ઉપયોગનું પરાવર્તન અતિશય ઝડપથી થતું હોવાથી આપણને એક જ ઉપયોગ લાગે છે. +

અથવા ઉમાડિયું ગોળ ભમાવતાં તેની જવાલા ચકાકારે દેખાય છે. અહીં જવાલા ચકાકારે નથી. જવાલા ચોતાના નિયત સ્થાનમાં જ રહેલી હોય છે. છતાં ગોળ ભમાવવામાં એનું સ્થાન ખડું જ જલદી ફરતું જાય છે, એથી અમુક ગોળ વિભાગમાં બધે જવાલા દેખાય છે. તેમ વર્ણથી અર્થમાં અને અર્થથી વર્ણમાં ઇત્યાદિરૂપે સિન્ન સિન્ન ઉપયોગ

+ આ વિષય ઉત્પલશતપત્રબેદના દ્રષ્ટાંતથી પણ સમજ શકાય છે. કમળના સો પાંદડાની થપ્પીને સોયથી બેદતાં બધા પાંદડાં એકી સરે બેદાઈ બધા એમ આપણને લાગે છે. પણ વાસ્તવિક તો કમળના સો એક પાંદડાં બેદાઈ છે.

જાણ છતાં ચિત્તની ગતિ અતિશીઘ્ર થતી હોવાથી તે ભેદ જાતો નથી. (૨૨)

જનનવાલા દૃષ્ટાંતનું સમર્થન:—

જે ય તત્થ વિ તદણૂં, હંદિ અમાવો જ ઓવલંમોઝવિ ।

ચિત્તસ્સ વિ વિણ્ણેઓ, एवं સેસોવઓગેસુ ॥૨૩॥

(તત્થવિ=) જવાલાનો છેલ્લે થવામાં પણ, અર્થાત્ જવાલાનો છેલ્લે થવા છતાં (નવી નવી જવાલાઓ નીકળીને મૂલજવાલાથી છૂટી પડતી હોવા છતાં), (તદણૂં અમાવો ન=) છૂટી પડેલી જવાલાઓના પરમાણુઓનો અભાવ નથી. કારણ કે જો તેમનો અભાવ હોતો તો જવાલાના પરમાણુઓનો) સર્વથા અભાવ જાનવામાં આવે તો જવાલાની સંતતિ (-પ્રવાહ) જે દેખાય તે ન દેખાય. નવી નવી જવાલાઓ મૂળ જવાલાથી છૂટી પડતી હોવા છતાં (જે ઓવલંમો ઝિ=) છૂટી પડેલી જવાલાના પરમાણુઓ દેખાતા નથી.*

જો જાણ ભાવવાના દૃષ્ટાંતમાં (પ્રસ્તુત ગાથાના પૂર્વોદ્ધર્મની) ધોખ્યા આ પ્રમાણે છે:— (તત્થવિ=) છિન્નજવાલાના રેપચમાં પણ, અર્થાત્ ચક્રાકારમાં પણ, (તદણૂં અમાવો જ ન=) છિન્નજવાલાના અણુઓનો અભાવ નથી એમ નહિ, અર્થાત્ અભાવ છે. કારણ કે ચક્રાકારનો આકાર અત્તાત્તિવક છે. અત્તાત્તિવક એટલા માટે છે કે જવાલાના અણુઓ ચક્રાકારે નથી. (ઓવલંમો ઝિ=) જવાલાના અણુઓ નિયત એક જ સ્થલે રહેલા

કારણ કે તેના પરમાણુઓનું રૂપાંતર થઈ જાય છે.

હોવાથી ચક્રાકારે ન હોવાં છતાં એમણું સ્થાન અતિ જલ્દી કરતું હોવાથી આપણને ચક્રાકારે દેખાય છે.

ગાથાના ઉત્તરાર્ધની વ્યાખ્યા:— તે પ્રમાણે એકાગ્ર ચિત્તનો પણ જે (અર્થ વગેરે કોઈ એક) વિષયમાં ઉપયોગ છે તે સિવાયના વિષયોમાં અભાવ જ નહીં. અર્થાત્ ચિત્તનો ઉપયોગ એક સાથે ભિન્ન ભિન્ન વિષયોમાં નથી હોતો. પણ કોઈ એક જ વિષયમાં હોય છે.† (૨૩)

ચૈત્યવંદનમાં મુદ્રા આદિ વિધિની કાળજી રાખવાનું કારણ:—

સ્વાઓવસમિગભાવે, દઢજત્તકયં સુહં અણુઢાણં ।

પરિવિડિયંપિ હુ જાયઙ્, પુણો ત્રિ ત્વમાત્રવુઢિઢકરં ॥૨૪॥

ક્ષાયોપશમિકભાવથી પરમ આદરપૂર્વક કરેલું શુભ અર્પણ તો (મિથ્યાત્વમોહનીય) કર્મના ઉદયથી બંધ થઈ જાય તો પણ ફરી અવશ્ય ક્ષાયોપશમિક ભાવના અધ્યવસાયોની વૃદ્ધિ કરનારું બને છે. અર્થાત્ ચૈત્યવંદન વગેરે અનુષ્ઠાનો શુભભાવથી બહુ જ આદર સાથે વિધિની કાળજી પૂર્વક કરવામાં આવે તો કદાચ મિથ્યાત્વકર્મના ઉદયથી શુભભાવ જતો નહિ અને અનુષ્ઠાનો પણ બંધ થાય તો પણ ભવિષ્યમાં અવશ્ય તે અનુષ્ઠાનની પ્રાપ્તિ થાય છે. અને તે અનુષ્ઠાન કરતાં કરતાં શુભભાવની વૃદ્ધિ થાય છે. આથી ચૈત્યવંદનમાં વિધિની કાળજી બહુ જરૂરી છે.* (૨૪)

* પૂર્વાર્ધમાં રહેલા ‘અભાવો’ પદનો અહીં પણ સંબંધ છે.

+ ચૈ. મં. ભા. ગા. ૨૪૧ વગેરે.

* તા. સા. અ. ૬ ગા. ૬, ઉ. ૫૦ ગા. ૩૬૧.

ઉક્ત વિષયનું અનુભવથી સમર્થન—

અણુહવસિદ્ધં એયં, પાયં તદ્ જોગભાવિયમર્દ્દનં ।

સમ્મમવધારિયવ્વં, બુદ્ધેહિ લોગુત્તમમર્દ્દનં ॥૨૫॥

ધાર્મિક અનુષ્ઠાનોમાં ભાવિત બુદ્ધિવાળા જીવોને પરમ આદરથી કરેલું શુભ અનુષ્ઠાન તેના ભાવની વૃદ્ધિ કરે છે એ વિષય શાસ્ત્રોક્ત રીતે (શાસ્ત્રમાં જે પ્રમાણે કહ્યું છે તે પ્રમાણે) પ્રાયઃ અનુભવસિદ્ધ છે. આ વિષયને વિદ્વાનોએ જિનપ્રવચનાનુસારી બુદ્ધિથી સમ્યગ્ (-જેવા સ્વરૂપે છે તેવા સ્વરૂપે) વિચારવો. (૨૫)

આ પંચાશકની પહેલી ગાથામાં (મુદ્ધાવિણ્ણાંસપરિસુદ્ધં ષંદણવિદ્ધાણં વોચ્છામિ=) “મુદ્રાઓની રચનાથી શુદ્ધ ચૈત્ય-વંદન કહીશ” એમ કહ્યું છે. આથી હવે શુદ્ધ ચૈત્યવંદનનું લક્ષણ જણાવે છે:—

જિણ્ણાસા વિ હુ એત્થં, લિંગં એયાદ્દ હંદિ સુદ્ધાદ્દ ।

ળેવ્વાણંમનિમિત્તં, સિદ્ધા એસા તયત્થીણં ॥૨૬॥

ચૈત્યવંદનમાં જિજ્ઞાસા *પણ શુદ્ધ વંદનાનું લક્ષણ છે કારણ કે મોક્ષના અર્થો જીવોમાં જિજ્ઞાસા મોક્ષના કારણરૂપ સમ્યગ્જ્ઞાનાદિના નિમિત્ત તરીકે પ્રસિદ્ધ છે. અર્થાત્ મોક્ષના અર્થોઓ જિજ્ઞાસાથી જ મોક્ષના કારણરૂપ સમ્યગ્જ્ઞાનાદિને પામે છે.

* જેમ પૂર્વે ભાવવંદનના લક્ષણોમાં જણાવેલા ‘નિયત સમયે ચૈત્યવંદન કરવું’ વગેરે શુદ્ધ વંદનાનાં લક્ષણો છે, તેમ જિજ્ઞાસા પણ શુદ્ધવંદનનું લક્ષણ છે.

મોક્ષના અર્થને મોક્ષના જે જે કારણો હોય તે બધાને જાણવાની ધરજા થાય છે. આથી તે તેના જાણકારોની પાસે જઈને મોક્ષનાં કારણો સમજીને સ્વીકાર કરે છે. મોક્ષનાં અનેક કારણોમાં ચૈત્યવંદન પણ એક કારણ છે. આથી જે જીવમાં ચૈત્યવંદનની જિજ્ઞાસા થાય તે જીવ શુદ્ધ ચૈત્યવંદનને પામે છે. એટલે જેમ પુષ્કળ વર્ષાદથી અંકુરાની ઉત્પત્તિ અવશ્ય થતી હોવાથી પુષ્કળ વર્ષાદ અંકુરાનું લક્ષણ છે, તેમ ચૈત્યવંદનની જિજ્ઞાસાથી ભાવચૈત્યવંદનની પ્રાપ્તિ થતી હોવાથી જિજ્ઞાસા શુદ્ધચૈત્યવંદનનું લક્ષણ છે. (૨૬)

જિજ્ઞાસા મોક્ષનાં કારણોની પ્રાપ્તિમાં નિમિત્ત છે એની સિદ્ધિ—

ધિદ્સદ્વાસુહવિવિદિસમેયા જં પાયસો ડજોણિત્તિ ।

સળ્ળાણાદુદયમ્મી, પઙ્કટ્ટિયા જોગસત્થેસુ ॥૨૭॥

જિજ્ઞાસા મોક્ષનાં કારણોની પ્રાપ્તિમાં નિમિત્ત છે. કારણ કે પતંજલિ આદિના અધ્યાત્મશાસ્ત્રોમાં પ્રાયઃ ધૃતિ, શ્રદ્ધા, સુખા અને વિવિદિયા મોક્ષના કારણરૂપ સમ્યગ્જ્ઞાનાદિની ઉત્પત્તિમાં કારણ તરીકે પ્રસિદ્ધ છે.

પ્રાયઃશબ્દથી વિજ્ઞપ્તિ આદિ અન્ય ભેદો પણ સમ્યગ્જ્ઞાના આદિની ઉત્પત્તિનાં કારણ છે એમ સૂચન કયું છે. કહ્યું છે કે ધૃતિઃ શ્રદ્ધા સુખા વિવિદિયા વિજ્ઞપ્તિરિતિ તત્ત્વધર્મયોનયઃ— “ધૃતિ, શ્રદ્ધા, સુખા, વિવિદિયા અને વિજ્ઞપ્તિ તાર્વિક ધર્મનાં કારણ છે.” ધૃતિ એટલે ઉદ્ધવેગાદિ દોષોના ત્યાગથી થતી ચિત્તની સ્વસ્થતા. શ્રદ્ધા એટલે તત્ત્વચિન્તિ. સુખા એટલે

વેશિષ્ટ આહ્વાદ. વિવિદ્યા એટલે જિજ્ઞાસા. વિજ્ઞાપિ એટલે સમ્યગ્દર્શન.+

તથા જિજ્ઞાસામાં પણ ક્ષુભ છે કે—

અવ્યુદ્ઘાણે વિજ્ઞા, પરક્રમે સાધુસેવણા ય ।

સમ્મદંસણલંભો, ચિરયાચિરતીઙ્ગ ચિરતીણ ॥ આ. નિ. ૧૪૮

“સાધુઓ પધારે ત્યારે જિજ્ઞા ધવું, તેમનો વિનય કરવો, પરાક્રમ કરવો, સાધુની સેવા કરવી વગેરેથી સમ્યગ્દર્શન, શિવિરતિ કે સર્વવિરતિની પ્રાપ્તિ થાય છે.” (૨૭)

શુદ્ધવંદનાની પ્રાપ્તિનો નિયમ—

પદમકરણોવરિ તદ્વા, અણહિણિવિદ્વાણ સંગયા એસા ।

તિવિહં ચ સિદ્ધમેયં, પયદં સમણ જાઓ મણિયં ॥૨૮॥

આ શુદ્ધવંદના યથાપ્રવૃત્તિકરણથી ઉપર રહેલા અને અતત્ત્વ સંબંધી આગ્રહથી રહિત હોવાને ધટે છે. અર્થાત્ મધુનર્બંધક આદિ હોવાનું ચૈત્યવંદન શુદ્ધ હોય છે. આનાથી પીચેની અવસ્થાવાળા હોવાનું ચૈત્યવંદન અશુદ્ધ હોય છે. રચના ત્રણ ભેદ પ્રસિદ્ધ છે. કારણ કે શાસ્ત્રમાં તે ત્રણ ભેદો પદપદ્યે બતાવવામાં આવ્યા છે. (૨૮)

+ લલિત વિસ્તાર “બોહિદ્યાણુ” પદની ટીકા.

* પરાક્રમ એટલે કપાયત્વ. અથવા પરાક્રમ એટલે સાધુ પાસે જવું. અથવા પરક્રમે પદનો સાધુસેવણા પદ સાથે અન્વય કરીને સાધુવામાં પરાક્રમ કરવો, અર્થાત્ સાધુસેવામાં ઉત્સાહ રાખવો એમ અર્થ થાય.

* પ્રથમકરણોપર્યંત ધાદ્યતત્ત્વજ્ઞાનમિનિવેશિનો ભવન્તિ ।

ઘટવા છતાં અંધિદેશે આવી શકાતું નથી. આથી જ એકેદ્રિય અને વિકલેદ્રિય જીવોમાં ભવસ્વભાવથી જ બધા કર્મોની સ્થિતિ અંત ક્રોડાક્રોડિ સાગરોપમથી ન્યૂન હોય છે. છતાં તે જીવો અંધિદેશે આવેલા નથી કહેવાતા. તેમનામાં કર્મસ્થિતિ ઘટવા છતાં રાગદ્વેષના પરિણામ (અને રસબંધ) અંધિદેશ કરતાં અનંતગુણા જ હોય છે. આનો ભાવાર્થ એ થયો કે રાગ-દ્વેષના પરિણામની મંદતા પૂર્વક સાતકર્મોની કંઈક ન્યૂન એક ક્રોડાં જેટલી સ્થિતિ અંધિદેશ છે.

અંધિ અંગે બીજે કહ્યું છે કે—

ધંસણઘોલણજોગા, જીવેણ જયા હવેજ્જ કમ્મઠિતી ।
 સ્વવિયા સચ્ચા સાગરકોડીકોડી પમોત્તૂળં ॥ ૧ ॥
 તીણ વિય થેવમેત્તં, સ્વવિયં એત્થંતરંમિ જીવસ્સ ।
 હવતિ હુ અમિન્નપુચ્ચો, ગંઠી એવં જિણા વેતિ ॥૨॥
 ગંઠિત્તિ સુદુબ્બેઓ, કવસહઘણરૂઢગૂઢગંઠિવ્વ ।
 જીવસ્સ કમ્મજણિઓ, ઘણરાગદોસપરિણામો ॥ ૩ ॥

ધિ. ૧૧૯૫

જીવ *ધર્મણુ-ધોલન ન્યાયથી ન્યાયે એક ક્રોડાક્રોડિ

* જેમ નદીમાં કે માર્ગમાં પડેલા પથ્થરો અને આવા આકારવાળા બનીએ એવા આશય વિના પણ પરસ્પર કે લોકોના પગ આદિથી ધસડાઈને અથડાઈને ગોળ વગેરે આકારવાળા બની જાય છે. તેમ અનાભોગથી (=કર્મસ્થિતિ ઘટાડવાના આશય વિના) યથાપ્રયત્નકરતા દારા કર્મસ્થિતિ ઘટાડી અંધિદેશે આવે તેમાં ધર્મણુએસણુ ન્યાય ભાગ્ય પડે.

અપૂર્વકરણ એટલે અપૂર્વ નીચોડવાગ. તેનાં અપૂર્વ એટલે નામ સાર્થક છે. અપૂર્વ-અપૂર્વે પડી ન શકે દોષ તેવું. અપૂર્વે રાગ-દેવની ગાંઠને ભેદવાનો હવાગ જાણે છે, ત્યારે જ અપૂર્વકરણ આવે છે. મંડારી જુવો પૂર્વે કહ્યું તેમ યશ પ્રવૃત્તિકરણથી અનેકવાર અંધિદેશ ગ્રામી આવી જાય છે. પણ પછી રાગ-દેવની ગાંઠને ભેદવાનો પુરુષાર્થ ન કરી શકવાથી ફરી કર્મની સ્થિતિ વધારી દે છે પણ ક્યારેક દોષક સત્વશાલી આસન્નગત્ય જીવમાં અંધિદેશે આવ્યા પછી રાગદેવની ગાંઠને ભેદવાનો તીવ્ર વીર્યોદ્ઘાસ પ્રગટે છે. રાગદેવની ગાંઠને ભેદવાના તીવ્ર વીર્યોદ્ઘાસને જ અપૂર્વકરણ કહેવામાં આવે છે. કારણ કે પૂર્વે અનેકવાર અંધિદેશે આવવા છતાં ક્યારેય તેવો વીર્યોદ્ઘાસ જાગ્યો નથી. આથી તેવું અપૂર્વ નામ સાર્થક છે. રાગ-દેવની ગાંઠને ભેદવાનો તીવ્ર વીર્યોદ્ઘાસ પ્રગટતાં જીવ તેનાથી એ ગાંઠને ભેદી નાંખે છે. માટે જ અહીં કહ્યું છે. કે “અંધિને ભેદતાં બીજું અપૂર્વકરણ હોય છે.” અપૂર્વકરણમાં પ્રથમ સમયે અંધિનો ભેદ થાય છે.

અનિવૃત્તિકરણ:- અનિવૃત્તિકરણ એટલે સમ્યક્ત્વને પમાડનારા વિશુદ્ધ અધ્યવસાયો. આનું ‘અનિવૃત્તિ’ એવું નામ સાર્થક છે. અનિવૃત્તિ એટલે પાછું ન ફરનાર. જે અધ્યવસાયો સમ્યક્ત્વને પમાડ્યા વિના પાછા ફરે નહિ-જાય નહિ તે અનિવૃત્તિ. x અનિવૃત્તિકરણને પામેલો આત્મા અંતર્મુદૂર્તમાં

x જેમ અનિવૃત્તિકરણમાં આવેલા જીવો પાછા ફરતા નથી તેમ અપૂર્વકરણમાં આવેલા જીવો પાછા ફરતા નથી.

જ અવરય સમ્યક્ત્વ પામી છે. આમી જ અર્થી કહ્યું છે—“હવે સમ્યક્ત્વાભિયુજ્યાય ત્યારે અનિવૃત્તિકરણ હોય છે.” (૮૦) મુદરાંના જ મોક્ષનું કારણ છે એનું સમાર્પન—

इतो उ विमागाप्रो, अनादिमवदन्वलिगप्रो चैव ।

નિરૂણં નિરુવિવધ્વા, ણ્ના જહ મોક્ષજહેઉત્તિ । ૩૧॥

અર્થી બતાવેલા યથાપ્રવૃત્તિકરણ વગેરેના વિભાગથી તથા અનાદિ સંસારમાં બટકતાં હવે મદણ હરેલા (સાધુ-શાવ-હતા) દ્રવ્યવેશોગ્રી આ વંદનાનું સમ્યક્ નિરૂપણ કરવું. લેથી તે મોક્ષનું કારણ બને.

ગાથામાં— ૨૮ની ગાથામાં જણાવ્યું છે કે યથાપ્રવૃત્તિ કરણની ઉપર રહેલા અપુનર્જામક આદિ હવેાને જ શુદ્ધ વંદના હોય છે. એટલે અર્થોપસ્તિથી શિદ્ધ થાય છે કે યથા-પ્રવૃત્તિકરણની અંદર રહેલા હવેાને અશુદ્ધવંદના હોય છે. યથાપ્રવૃત્તિકરણમાં રહેલા હવેા ચૈત્યવંદન નથી પામતા એવું નથી. પ્રાયઃ હરેક હવેને યથાપ્રવૃત્તિકરણમાં અનંતીવાર ચૈત્ય-વંદનની પ્રાપ્તિ થઈ છે. કારણ કે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે સંસારમાં ચારે ગતિમાં પરિભ્રમણ કરતાં પ્રાયઃ હરેક હવે અનંતીવાર દ્રવ્યસાધુનો અને દ્રવ્યશ્રાવકનો વેશ ધારણ કર્યો છે. દ્રવ્યસાધુના અને દ્રવ્યશ્રાવકના વેશમાં રહીને અનંતીવાર ધર્મ ક્રિયાઓ પણ કરી છે. એટલે ચૈત્યવંદન પણ અનંતીવાર કયું છે. યથાપ્રવૃત્તિકરણથી અંધિદેશે આગ્યા વિના ચૈત્યવંદન આદિ ધર્મક્રિયાઓની પ્રાપ્તિ ન થાય એ નિયમ છે. યથાપ્રવૃત્તિ-કરણથી અંધીદેશે આવીને દ્રવ્યવેશ ધારણ કરીને અનંતીવાર

ચૈત્યવંદન કરું છતાં મોક્ષ ન મળે. કારણ કે એ ચૈત્ય-
મશબ્દ હતું. ઉપદેશકે આ વિષયને લક્ષ્યમાં રાખી
ચૈત્યવંદન મોક્ષનું કારણ બને તે રીતે ઉપદેશ આપે
જોઈએ. અર્થાત્ ઉપદેશકે આ જીવે આટલી બધી (દેશે
એક કોઠા સાં) કર્મલઘુતા પામીને અનંતીવાર ચૈત્યવં-
કરવા છતાં મોક્ષ કેમ ન થયો એ વાત શ્રોતાએને બરો-
બર સમજાવવા પૂર્વક શુદ્ધ ચૈત્યવંદન અને અશુદ્ધ ચૈત્યવંદનનો
ભેદ સમજાવીને શુદ્ધ ચૈત્યવંદન કરવાનો ઉપદેશ આપવે
જોઈએ કારણ કે શુદ્ધ ચૈત્યવંદન જ મોક્ષનું કારણ છે. (૩)

જીવને અનંતીવાર ચૈત્યવંદન પ્રાપ્ત થયું છે, અ-
યથાપ્રવૃત્તિકરણમાં જ પ્રાપ્ત થયું છે એ વાત બરોબર
પણ યથાપ્રવૃત્તિકરણમાં અનંતીવાર પ્રાપ્ત થયેલું ચૈત્યવ-
અશુદ્ધ જ હતું એમાં શું પ્રમાણ? એવા પ્રશ્નનું સમાધાન

જો ભાવો ઇમીએ, પગે વિ હુ અવહુદ્ધોગલા અહિંનો ।
સંસારો જીવાણં, હંદિ પસિદ્ધં જિણમયમ્મિ ॥ ૩૨ ॥

ભાવથી ચૈત્યવંદનની પ્રાપ્તિ થતાં જીવોનો સંસાર
વધારેમાં વધારે દેશોન અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્ત જેટલો રહે છે.
તેનાથી અધિક રહેતો નથી. આ હકીકત જિનોક્ત આગમમાં
પ્રસિદ્ધ છે. કહ્યું છે કે—

કાલમણંતં ચ સુએ, અદ્ધાપરિયદ્ધો ડ દેસુણો ।
આસાયણવહુલાણં, ઉકોસં અંતરં હોડ ॥

(આં નિં ૮૫૩૫)

“કુતમાં ઉત્કૃષ્ટ અંતરકાળ અનંત [અસંખ્ય પુદ્ગલ પરાવર્ત પ્રમાણ] છે. સમ્યક્ત્વ, દેશવિરતિ અને સર્વાવિરતિ એ ત્રણમાં ઉત્કૃષ્ટ અંતરકાળ દેશોન અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્ત પ્રમાણ છે. તીર્થોદર આદિની બહુ આશાતના કરનારને ઉત્કૃષ્ટ અંતર હોય છે.”

બાવાયો:— શુદ્ધ ચૈત્યવંદનની પ્રાપ્તિ થયા પછી સંસાર દેશોન અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્તથી અધિક રહેતો નથી. તેટલા કાળમાં અનંતીવાર ચૈત્યવંદનની પ્રાપ્તિ થાય નહિ. એનો અર્થ એ થયો કે શુદ્ધ ચૈત્યવંદનની અનંતીવાર પ્રાપ્તિ થાય નહિ. અનંતીવાર ચૈત્યવંદનની પ્રાપ્તિ થઈ છે એ વાત પણ નિશ્ચિત છે. એટલે માનવું પડે કે અનંતીવાર પ્રાપ્ત થયેલું ચૈત્યવંદન અશુદ્ધ હતું. (૩૨)

પ્રસ્તુત વિચારને વિચારવા વિદ્યાને બલ્યામણ—

इय तंतनुत्तिश्री खलु, णिरुवियच्चा बुहेहि एसत्ति ।

ण ह्यु सत्तामेत्तणं, इमीइ इह होइ णेच्चाणं ॥૩૩॥

આ પ્રમાણે આગમ અને યુક્તિથી મોક્ષાથી વિદ્યાને એ ચૈત્યવંદનનો વિચાર કરવો જોઈએ. કારણ કે ચૈત્યવંદનની સત્તા માત્રથી, અર્થોત્ ગમે તેવું પણ ચૈત્યવંદન છે ને? એમ માનીને ગમે તેમ ચૈત્યવંદન કરવાથી, મોક્ષ ન જ થાય. અર્થોત્ અશુદ્ધ ચૈત્યવંદનથી મોક્ષ ન થાય, કિંતુ શુદ્ધ ચૈત્યવંદનથી મોક્ષ થાય. માટે શુદ્ધ ચૈત્યવંદનમાં આદર કરવો જોઈએ. (૩૩)

ફળ મળતું નથી. આથી જે ફળ લૌકિક વંદનાથી મળે છે તે જ ફળ આ વંદનાથી મળે છે. જે આ વંદનાથી મોક્ષાદિ ફળ મળતું હોય તેા લૌકિકવંદનાના ફળથી અધિક ફળ મળે છે એમ કહેવાય. પણ તેમ તેા છે જ નહિ. માટે લૌકિક વંદનાના ફળથી આ વંદનાતું ફળ જરા પણ અધિક નથી. (૪૨)

ઉક્ત મતાંતરમાં ગ્રંથકારની સંમતિ:—

एयं वि जुञ्जइ चिय, तदणारंभाउ तत्फलं व जओ ।

तत्पचवायभावो, वि हंदि तत्तो ण जुत्तत्ति ॥ ४३ ॥

કેટલાક આચાર્યોનેા “ત્રીભ-ચોથા પ્રકારની વંદના જૈન-વંદના નથી” એવો મત પણ ઘટી શકે છે. કારણ કે તે જે વંદનામાં (અપુનર્જન્મક અવસ્થા વગેરે) જે ભાવ જોઈએ તે ભાવ જ ન હોવાથી જૈનવંદનાની શરૂઆત જ થઈ નથી. આથી જ તે જે વંદનાથી જેમ જૈનવંદનાની આરાધનાથી મળતું આ લોકમાં હુદ્ર ઉપદ્રવોનેા નાશ, ધન-ધાન્યાદિની વૃદ્ધિ, પરલોકમાં વિશિષ્ટ દેવલોકની પ્રાપ્તિ, અને પરિણામે મોક્ષરૂપ શુભ ફળ મળતું નથી; તેમ જૈનવંદનાની વિરાધનાથી મળતું ઉન્માદ, રોગ, ધર્મભ્રંશ વગેરે દુષ્ટફળ પણ મળતું નથી.

આ વિષયને જરા +વિસ્તારથી વિચારીએ. ઔપધિ જે જાતની હોય છે. સામાન્ય અને ઉચ્ચ. ગળેા વગેરે સામાન્ય ઔપધિતું વિધિપૂર્વક સેવન કરવામાં આવે તેા સામાન્ય

+ દીકામાં ન હોવા છતાં વિશેષ સ્પષ્ટતા કરવાના ઇરાદાથી આ વિવેચન લખ્યું છે.

કરતા હોય તો તેના આશ્રિત શિષ્યો શા માટે સીદાય અર્થાત્ ન સીદાય.” (૨૪૯) “જે સાધુઓ બહુશ્રુત અમૂલ્યુષ્ણ-ઉત્તરગુણોથી સુજ્ઞ છે તે સાધુઓ દુઃખમા આ કાળમાં અને બિક્ષા મુશ્કેલીથી મળતી હોય વગેરે અવસરે જે આચરણ કરે છે તે અતિશય શ્રદ્ધાસંપન્ન શિષ્યો વગેરે આલંબનભૂત બને છે.” (૧૨૦૧)

વિધિપૂર્વક વંદનામાં પ્રવૃત્ત બનેલા મુગ્ધ જીવો વંદના આરાધનાથી થતા હિતને પામે છે અને વંદનાની વિરાધના થતા અનથોથી બચી જાય છે.

સ્વયં ગમે તેમ ચૈત્યવંદન કરનારા અને અપુનર્બંધક નિરાસા આદિ લિંગોથી રહિત હોવાથી અપુનર્બંધક અસ્થાને નહિ પામેલા લોકોને (ત્રેરણા આદિથી) ચૈત્યવંદ કરાવનારા આચાર્યોને જોઈને શ્રી હરિભદ્રસૂરિ મહારાજ આ ઉપદેશ આપ્યો છે. અવિધિથી ગમે તેમ ચૈત્યવંદ કરવાથી તેમનું અને બીજાઓનું અહિત ન થાય તથા ગમે તેમ ક્રિયા કરવાથી શાસનની નિંદા ન થાય એ આશયથી આ ઉપદેશ આપ્યો છે. (૪૯)

ચૈત્યવંદનવિધિ યોગ્યને જ બતાવવાનો ઉપદેશ:—

તિવ્વગિલાણાદીણં, મેસજદાણાઝ્યાઈ ણાયાઈ ।

દઢ્ઢ્વાઈ રૂંદં સ્વલુ, કુમ્મહવિરહેણ ધીરેરિં :- ॥૫૦॥

ધીર પુરુષોએ આ વંદનામાં અવિધિથી પણ વંદન

÷ ધીરે: સત્ત્યાધિકૈરવિવેકિલોકાપયાદયાદાદમિમ્યદમિમ્યં
દિમદમિમ્યાં ।

રત્ન' એકજો, દુગ્ધમાદાનમાં વિધિ ફલેલ છે, અર્ધાત્ વિધિત્
 ॥લન દુધર છે, વિધિનો જ આશ્રય રાખવામાં આવે તો
 મર્મનો ઉત્કેષ થાય વગેરે કદાચદયો મુક્ત બનીને અતિશય
 જ્ઞાન આદિને ઔપચ પ્રદાન આદિનાં દન્તાંતો એવાં. જેમ
 પ્રદાને ઔપચ આદિ આપવા તેની જાલ, મુપાન, વૃદ્ધ આદિ
 બવરથા એવી પડે, અવરથા પ્રમાણે ઉચિતકાળે, ઉચિત-
 માત્રામાં, ઉચિત ઔપચ આપવામાં આવે તો લાભ થાય,
 અન્યથા અધિક મુકથાન થાય. તેમ સર્વ પ્રકારનો કદ્યામુને
 કરવાના સ્વભાવવાળી પણ વંદના તો યોગ્યને જ વિધિથી જ
 આપવામાં આવે અને લેનાર વિધિથી જ તેનું સેવન-આશ-
 ધન કરે તો જ લાભ કરે, અન્યથા મુકથાન કરે.

અહીં કેટલાક માને છે કે— આવકે (ચૈત્યવંદનમાં)
 માત્ર 'નમુત્યુજ્ઞ' સૂત્ર જોલવું મુક્ત છે. કારણ કે છવાભિગમ
 વગેરે આગમમાં વિજયદેવ વગેરેનો માત્ર નમુત્યુજ્ઞથી ચૈત્યવંદન
 કર્યું એમ જણાવવામાં આવ્યું છે છવાભિગમમાં વિજયદેવે
 રાધપન્નેજિયમાં સૂચાંકદેવે, જંબૂદીપપ્રસિમાં ઇન્દ્રે, જાતાધર્મ-
 કથામાં ક્રીપદીએ એકસો આઠ શ્લોકોની સ્તુતિ કરવા પૂર્વક
 માત્ર નમુત્યુજ્ઞ જોલીને ચૈત્યવંદન કર્યું એમ સંભળાય છે.
 વિજયદેવ વગેરેનું આચરણ પ્રમાણભૂત હોવાથી અને
 ગણધર ભાગવંત આદિના રચેલા સૂત્રોમાં નમુત્યુજ્ઞથી અધિક
 ચૈત્યવંદન કરેલું ન હોવાથી આવકને નમુત્યુજ્ઞથી અધિક
 ચૈત્યવંદન નથી.

આનો ઉત્તર આ પ્રમાણે છે:— (૧) વિજયદેવાદિતું
 આચરણ પ્રમાણભૂત છે એમ ને કહ્યું તે અચુક્ત છે. કારણ

કે જીવાભિગમ વગેરેમાં કહ્યું છે તે વિજયદેવ વગેરેના આચરણનો માત્ર અનુવાદ છે, અર્થાત્ એમણે જે કયું બતાવ્યું છે, પણ ચૈત્યવંદનનો વિધિ બતાવ્યો નથી. તેથી પ્રસ્તુત વંદનવિધિનો નિષેધ કરી શકાય નહિ. વિજયદેવ વગેરે અવિરતિ અને પ્રમાદી હોવાથી માત્ર નમુત્યુષ્થી ચૈત્યવંદન કરે તો તે તેમના માટે યુક્ત ગણાય, પણ સ્વભૂમિ કાને અનુરૂપ અપ્રમાદવાળા અને વિશેષભક્તિવાળા ખીલ જીવો અધિક સૂત્રો જોડીને ચૈત્યવંદન કરે તો તેમાં દોષ નથી.

(૨) જે ખીલજોના આચરણના આધારે પ્રવૃત્તિ કરવાની હોય તો ખીલું ઘણું જે કરવામાં આવતું નથી તે કરવું જોઈએ અને જે કરવામાં આવે છે તે નહિ કરવું જોઈએ. જેમ કે વિજયદેવ વગેરેએ ખારશાખ, પૂતળી, ઘરનો ઉમરો, સ્તાંભ, મંડપનાં મધ્યભાગમાં રહેલ શસ્ત્ર, વૃક્ષ, પીઠ, સિંહાસન, પુષ્કરિણી વાવડી વગેરેની પૂજા કરી, ભરત મહારાજે પરિમાજકવેષધારી મરીચિને વંદન કયું, લાઈના વધ માટે ચક્ર ફેંક્યું, બંહેનને ભોગ માટે હીક્ષા લેતી રોકી, દ્રૌપદીએ પાંચ પતિ કર્યા, પ્રદેશી રાજાએ દાનશાળાઓ કરાવી. એ પ્રમાણે ખીલએ પણ આ બધું કરાવવું જોઈએ.

પ્રશ્ન:- વિજયદેવ આદિએ જે ધાર્મિક કાર્ય કયું હોય તેનું આલંબન લેવું જોઈએ, ખીલ કાર્યનું નહિ.

ઉત્તર:- તો વિજયદેવ આદિએ પોતાની પુષ્કરિણી વાવડીના જલથી સિદ્ધપ્રતિમાનું પ્રક્ષાલન કયું હતું, આથી દેત્રોએ જિનેશ્વરોનો જન્મભાગ્યેક પુષ્કરિણી વાવડીના જ

પાર્શ્વમાં પાંચો ભોજને, છુદા છુદા વૈદ્યની સ્તોત્રિકા, માટી
વનેદેથી મિશ્રિત છુદા છુદા વૈદ્યના મનથી નહિ, જ્યારે
વિષયોદય આદિને છુદાવિષયો જલથી પ્રજાલન નહિ કાવું
જોઈએ, તેમજ દમોએ વિનેયદોનો જન્માભિષેક તે પાણીથી
નથી કરી, જ્યારે દમોએ વિવેચ પામેલા વિનેયદોના શરી-
રને લીંદાદમો (લીંદામુદ્રના પાણી થઈ) ન રવાન નહિ કાવવું
જોઈએ, કાવવું કે તેમણે જન્મ વખતે અને રોગ વખતે
છુદા છુદા વૈદ્યના પાણી આદિથી વિનેયદોને રવાન
કાવવું છે, નમુદ્રણનો પાટ કાળા લીંદાવને કહેવાયોને અને
તમણા પાને શ્રુતિ ઉપર સ્થાપીને ન રાખ્યો જોઈએ, કાવવું
કે દમોએ નમુદ્રણનો પાટ તે રીતે કર્યો છે, આથી મેષક્રમાર
જનમનનો શરીરકર કરી વખતે તે રીતે પર્વકામને બિચીને
નમુદ્રણનો પાટ કર્યો હતો તે રીતે નહિ કર્યો શકે, તથા
રોગોએ આખાથી આઠ મંત્રજ આદેષ્યા હતાં અને આખાનો
ભૂતિ કર્યો હતો, આથી બીજાઓએ પણ આખાથી ન આઠ
મંત્રજ આદેષ્યાં જોઈએ અને આખાનો ન ભૂતિ કર્યો
જોઈએ, છુદા છુદા બોલવનો નહિ, એ પ્રમાણે આદિતિ, હવે
ઉત્તરવું, જલ ઉત્તરવું વગેરે પણ નહિ કરી શકાય, કાવવું કે
એ કાચી દંદ વગેરેથી કર્યાં છે એવું છુપાણિગમ વગેરેમાં
કહ્યું નથી.

(૨) તમારું નિષ્પાદનમાં નમુનુબદ્ધી અધિક સૂચ જોતવાનું.
આગમમાં હતું નથી જોમ જે હતું તે પણ બદલાય નથી. કાનુક છે

તિન્નિ વા કઢ્ઢદ્ જાવ થુઈઓ તિસિલોદ્યાx="ત્રણ સ્ત્રીકો
ત્રણ સ્તુતિઓ કહે ત્યાં સુધી (મંદિરમાં રહે.)" વગેરે બંધ
હાર ભાષ્યનાં વચનો છે. આ વચનો સાધુને ઉદેશીને છે એમ કહે
બ્યાજખી નથી. કારણ કે સાધુ અને શ્રાવક એ બંનેને દર્શન
શુદ્ધિ કરવાની હોય છે. ચૈત્યવંદન દર્શનશુદ્ધિનું કારણ છે

ચૈત્યવંદનમાં નમુત્યુષ્થી અધિક બોલવું એ સંવે
વગેરેનું કારણ છે, અશક ગીતાથ* પુરુષોએ આચરેલું છે
એમાં જિતબ્યવહારનાં લક્ષણો ઘટે છે, ચૈત્યવંદનભાષ્ય
કર્તા આદિએ એનું સમર્થન કર્યું છે, આથી એ અમુક
નથી. ચૈત્યવંદન ભાષ્યકાર આદિનાં વચનો અપ્રમાણિક ન
માની શકાય. કારણ કે તેમ કરવાથી સર્વથા આગમનો બો
ન થઈ શકે. આવશ્યકસૂત્રને પ્રામાણિક માનવાથી ચૈત્યવંદ
પણ પ્રમાણભૂત બની જાય છે. કારણ કે ચૈત્યવંદનસૂત્ર આવ
શ્યકમાં છે. (૫૦)

* વ્યવહાર ભાષ્યના આ પાઠનો ભાવ સમજવા ત્રીજા પંચાશક
બીજી ગાથામાં વ્યવહાર ભાષ્યની ૭૩મી ગાથાનો અનુવાદ લુઓ.

૪ પૂજાવિધિ પંચાશક

અરિહંતના ચૈત્યવંદનનો વિધિ કહ્યો. વંદન પૂજાપૂર્વક
સું ભેદાયે. આથી હવે પૂજાવિધિ કહેવાની ઇચ્છાવાળા
યજ્ઞાર મંગલ વગેરેનો નિર્દેશ કરે છે:—

નમિઞ્જ મહાવીરં, જિણપૂજાણ વિહિં પવક્કામિ ।

સંઘેવઓ મહત્થં, ગુરુવણ્ણાણસારેણ ॥ ૧ ॥

શ્રી મહાવીર ભગવાનને પ્રણામ કરીને જિનપૂજનની મહાન
ત્રવાળી વિધિને સંક્ષેપથી શુરુના ઉપદેશ પ્રમાણે કહીશ. (૧)
જનમાં વિધિની મહત્તા:—

વિહિણા ઉ કીમમાણા, સઘ્વા ચિય ફલવતી ભવતિ વેદ્ધા ।

દ્ધલોદ્ધયા વિ કિં પુણ, જિણપૂયા ઉમયલોગહિયા ॥૨॥

માત્ર આલોકમાં જ ફલ આપનારી પણ એટલી વગેરે
વિધી જ ક્રિયા જે વિધિપૂર્વક કરવામાં આવે તે સફલ
જાય છે. તે જિનયલોકમાં હિતકારી જિનપૂજા તે અવશ્ય
વેધિપૂર્વક કરવામાં આવે તે જ સફલ જાય. (૨)

જનમાં સામાન્યથી વિધિનિર્દેશ:—

કાલે સુદ્ધભૂણં, વિસિદ્ધપુણ્ણાદ્દહિ વિહિણા ઉ ।

સારથુદ્ધયોત્તગરુદ્ધં, જિણપૂઆ દોદ્ધ કાયન્ના ॥૩ ॥

પવિત્ર જમીને હવે કહેવાશે તે સમયે વિશિષ્ટ પુષ્પ
આદિથી હવે કહેવાશે તે વિધિપૂર્વક ઉત્તમસ્તુતિ અને

અંતુદ્ધૂળ હોય ત્યારે તેટલો બે ઘડી વગેરે સમય પૂજા કરવી જોઈએ. (૫)

આલ્પવિકાના ઉપાયને ધક્કો ન પહોંચે તે રીતે પૂજા થા માટે ? —

પુરિસેનં બુદ્ધિમયા, સુદુર્બુદ્ધિં માવઝો ગણંતેનં ।

જત્તેનં હોયવ્વં, સુદ્ધાણુવંધવ્વદ્દાણેણ ॥ ૬ ॥

વિત્તીવોચ્છેયમ્મિ ય, ગિદ્ધિનો સીંચંતિ સવ્વકિરિયાઓ ।

ગિરવેવસ્સ ડ જુત્તો, સંપુણ્ણો સંજમો ચેવ ॥ ૭ ॥

પરમાર્થથી સુખવૃદ્ધિની ઈચ્છાવાળા બુદ્ધિમાન+ પુરુષે તેવો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, કે જેથી કલ્યાણની પરંપરાનો વિરોધ ન થાય, કિંતુ વૃદ્ધિ થાય. આલ્પવિકાના ઉપાયને ધક્કો લાગે તે કાળે પૂજા કરવામાં આવે તો કલ્યાણની પરંપરાનો વિરોધ થાય. (૬) કારણ કે તેમ કરવાથી આલ્પવિકાનો વિરોધ થાય. આલ્પવિકાનો વિરોધ થતાં ગૃહસ્થની ધર્મની અને વ્યવહારની ખૂબી કિંચાએ સીદાય. (=કેટલીક બિલકુલ ખંધ થાય, કેટલીક જે રીતે થવી જોઈએ તે રીતે ન થાય.)x

+ બુદ્ધિમાનેવ દિ ઔચિત્યેન વર્તતે इति बुद्धिमदग्रहणम् ।

x ગરીબ કે મધ્યમવર્ણના આરાધકો માટે આ અપવાદ છે. સ્થિતિ-સંપન્ન આરાધકોએ તો વેપારમાં થોડો ધક્કો પહોંચે તો પણ ત્રિકાળ જિનપૂજા કરવા પ્રયત્નશીલ બનવું જોઈએ. કારણ કે સ્થિતિસંપન્ન માણસોને કદાચ વેપારમાં થોડો ધક્કો પહોંચે તો પણ જીવનમાં તેની અસર થતી નથી. એથી એહી આલ્પવિકાના ઉપાયને ધક્કો પહોંચાડવાથી પરિણામે જે નુકશાનો બતાવ્યા છે તે થતાં નથી.

નિજ્જરા કજ્જહ”= “હે ભગવંત ! જેઓએ પાપકાર્યોનો યાગ કર્યો છે અને તેનાં પરચક્રખાણ કર્યાં છે તેવા શ્રવણ માહણને સચિત્ત અને દોષિત અશન, પાન, ખાદિમ અને સ્વાદિમ એ ચાર પ્રકારનો આહાર વહોરાવવાથી શું બને ?” ગીતમસ્વામીના આ પ્રશ્નોનો ઉત્તર આપતાં ભગવાન કહે છે કે—“હે ગીતમ ! એને અદ્ય પાપ કર્મ રંધાય અને ઘણી નિજ્જરા થાય.” તથા ગ્જાનસાધુની દોષિત માહાર આદિથી સેવા કર્યા પછી તે બદલ પંચકલ્યાણક પ્રાયશ્ચિત્ત પણ કેમ આવે ? ન્યારે આગમમાં તે બદલ રંચકલ્યાણક પ્રાયશ્ચિત્ત સ્વીકારવાનું કહ્યું છે. (૧૦)

સ્નાનાદિમાં યતના:—

ભૂમીપેદ્ધજલછાળણાઢ જયણા ઉ હોઈ પ્હાણાઓ ।

એત્તો વિસુદ્ધમાવો, અણુહવસિદ્ધો ચિય વુહાણં ॥૧૧॥

ન્યાં સ્નાન કરવાનું છે ત્યાં ભવરક્ષા માટે ભૂમિનું ખવલોઠન કરવું, પોરા વગેરેની રક્ષા માટે પાણી ગાળવું, પાણીમાં માખી વગેરે ભવ ન પડી જાય તેની કાળજી રાખવી વગેરે સ્નાન, વિલેપન, જિનપૂજા આદિમાં યતના છે.

અર્થ:— યતનાથી કરેલ સ્નાનાદિ શુભ ભાવનું કારણ છે એમ ૧૦ મી ગાથામાં કહ્યું છે. પણ એમાં પ્રમાણ શું છે ?

ઉત્તર:— આમાં અનુભવ પ્રમાણ છે. યતનાપૂર્વક સ્નાન આદિથી થતો શુભ અધ્યવસાય બુદ્ધિશાળીઓને અનુભવસિદ્ધ છે. (૧૧)

મદ્યમસ્ત્રવ વિમાનં, તુ વિગેષઃ ક્ષણેન રૂઢો ।

તા યં વિવ પૂના, મુમાળ કલેદિ કામયા ॥૨૩॥

ગોપાલ પશુ દેખાવ છે કે જે મનકો પાતાના કાલે
રાજાઆદિનું કામ આદરથી કરે છે તે સેવકોને (સ્વામી પ્રમુદ
મવાળી) ગોપાલ કૃપા મળે છે, જે પાતાના સ્વામીનું કામ
અનાદરથી કરે છે તેમને ગોપાલ કૃપા મળતું નથી પણ
શારીરિક-માનસિક કષ્ટનો જ અનુભવ થાય છે. સેવક સ્વામીની
સેવા કેવી રીતે કરે છે એ અંગે કહ્યું છે કે—

ત્રંધિતા કામવગ્રો, લયણં અદ્ભુગુણાદ પોત્તીષ ।

પત્થિવમુવાસણ સ્વલુ, વિત્તિનિમિત્તં મયા ચેવ ॥

શ્રા૦ ઠિ૦ ૧૪૩

“હજમ આજીવિકા માટે રાજાના કોપના ભયથી આઠ
ગુણા (=આઠ પડવાળા) વસથી મુખ બાંધીને રાજાની હજમત
વગેરે સેવા કરે છે.” x

જો નાના દેશના માલિક રાજા વગેરેની પશુ આ રીતે
આદરથી સેવા કરવામાં આવે તો જ કૃપા મળે તો ત્રણ
ભુવનના નાથ એવા જિનેશ્વર દેવની પૂજા તો સુતરાં આદર-
પૂર્વક કરવામાં આવે તો જ કૃપા મળે. આથી બુદ્ધિમાન
પુરુષોએ જિનેશ્વરની પૂજા આદરપૂર્વક જ કરવી જોઈએ (૨૧-૨૨)

અ૦ ઈ૦ ૯ ગા૦ ૭૧

૫ સ્તુતિ-સ્તોત્ર કાર.

ત ઉપર બહુમાન થવાનાં કારણે:—

વહુમાણો વિ હુ એવં, જાયઙ્ પરમપયસાહગો ણિયમા ।

સારથુદ્યોત્તસહિયા, તહ ય ચિતિયવંદનાઓ ય ॥૨૩॥

(પદ) ૧૯-૨૦મી ગાથામાં કહેલી વિધિ પ્રમાણે જિન-
જ કરવાથી જિન પ્રત્યે બહુમાન* પણ જાગે છે. જિન
ત્યે જાગેલા બહુમાનથી નિયમા મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે.
સારભૂત સ્તુતિ-સ્તોત્રોથી સહિત ચૈત્યવંદનથી પણ જિન
પર બહુમાન જાગે છે. એક શ્લોકને સ્તુતિ અને ઘણા
શ્લોકોને સ્તોત્ર કહેવામાં આવે છે. (૨૩)

સ્તુતિ-સ્તોત્રો કેવાં જોઈએ તેનું પ્રતિપાદન:—

સારા પુણં યુદ્યોત્તા, ગંભીરપયત્યચિરહયાં જે ૩ ।

સવ્ભૂયગુણક્લિત્તજરૂવા, સ્વલુ તે જિણાણં તુ ॥૨૪॥

સારભૂત સ્તુતિ-સ્તોત્રોથી પૂજા કરવી જોઈએ. જેમાં
ભીર અર્થો ભરેલા હોય અને સંદ્ભૂત (-સાચા) ગુણોનું
તેનું હોય તેવાં સ્તુતિ-સ્તોત્રો સારભૂત છે. જેમ કે—

પહિવણ્ણચરિમતણુણો, અહસયલેસંપિ જસ્સ દટ્ટટ્ઠણં ।

મંવહુત્તમણાં જાયંતિ, જોહ્ણો તં જિણં નમહ ॥

“અરમ શરીરને ધારણ કરનાર અને જેનાં અદ્ય પણ
તિશયને જોઈને સંસાર તરફ મુખવાળા પણ છવે યોગી
ની જાય છે તે જિનને નમસ્કાર કરે”.

* વિધિપૂર્વક પૂજાથી જેમ પૂજનું ફળ મળે છે તેમ જિન ઉપર
માન પણ થાય છે” એમ પણ શબ્દનો સંબંધ છે.

100

ચેત્યવંદનની મહત્તા:-

કસ્મવિસપરમમંતો, एवं एवं ति वेति सव्वण्णू ।

મુદા એત્યુપગ્ગો, અવલોમો હોઃ જિણચિણ્ણો ॥૨૮॥

પૂજાપૂર્વક કરાતું ચેત્યવંદન કર્મરૂપ વિષનો નાશ કરવા મંત્ર સમાન છે એમ સર્વજ્ઞો કહે છે. સર્વજ્ઞે કહ્યું હોવાથી ચેત્યવંદન અવશ્ય કર્મોનો નાશ કરે છે અને એથી જ કરવા યોગ્ય છે.

અર્થ:- વિષ હિતારવા મંત્રનો પ્રયોગ કરવામાં વિશિષ્ટ મુદ્રા કરવામાં આવે છે, તો ચેત્યવંદન રૂપ મંત્રમાં કઈ મુદ્રા છે ?

ઉત્તર:- ચેત્યવંદન રૂપ મંત્રમાં જિનોએ* આચરેલ સ્થિર રહેવા રૂપ કાયોત્સર્ગ મુદ્રા છે. (૨૮)

૬ પ્રણિધાન પ્રકરણ

પ્રણિધાનતું પ્રતિપાદન:-

एयस्स समत्तीए, कुसलं पणिहाणमो उ कायच्चं ।

तत्तो पविच्चिविग्घजयसिद्धि तह य त्थिरीकरणं ॥ २९ ॥

ચેત્યવંદન પુરું થયા પછી પ્રણિધાન* (=એકાગ્રતા પૂર્વક જિનેશ્વર સમક્ષ શુભ મનોરથ કે પ્રાર્થના) કરવું જોઈએ. કારણ કે પ્રણિધાનથી (અતુકમે) પ્રવૃત્તિ, વિઘ્નજય, સિદ્ધિ

* જિનાઃ શ્રુતાવધિમનઃપર્યાયકેવલજ્ઞાનવન્તો જિનકલ્પિકાશ્ચ ।
* પ્રણિધાનં પ્રાર્થનાગર્ભમિકાગ્રયમ્ । અહીં પ્રણિધાનનો “પ્રાર્થના-ગર્ભિત એકાગ્રતા” અર્થ જણાવ્યો છે. પણ આમાં પ્રાર્થનાની પ્રધાનતાની દૃષ્ટિએ પ્રણિધાનનો ફલિતાર્થ એકાગ્રતાપૂર્વક શુભ પ્રાર્થના, શુભ માંગણી, શુભ મનોરથ કે શુભ સંકલ્પ છે.

પ્રશ્ન:- નિદાનમાં માગણી કરવામાં આવે છે અને પ્રણિધાનમાં પણ માગણી કરવામાં આવે છે. આથી પ્રણિધાન નિદાન સ્વરૂપ છે. આથી જેમ નિદાન (-નિયાણું) નહિ કરવું જોઈએ તેમ પ્રણિધાન પણ નહિ કરવું જોઈએ.

ઉત્તર:- નિદાનમાં અશુભની (-સંસારસુખની) માગણી કરવામાં આવે છે. જ્યારે પ્રણિધાનમાં શુભની માગણી કરવામાં આવે છે. અશુભની માગણી નિદાન છે, નહિ કે શુભની માગણી. પ્રણિધાન શુભ મનોરથરૂપ હોવાથી નિદાનરૂપ નથી. પ્રણિધાન બોધિની પ્રાર્થના સુદૃઢ છે. લોગસ્સ વગેરે સૂત્રમાં આરુગ્ગયોદિલામં વગેરેથી પ્રભુ પાસે બોધિની+ (સત્ત્વગદ્ગર્જન વગેરેની) માગણી કરવામાં આવે છે. જેમ તે બોધિની માગણી શુભ ભાવનું કારણ હોવાથી નિદાનરૂપ નથી, તેમ પ્રસ્તુત પ્રણિધાન (=શુભ માગણી) પણ શુભ ભાવનું કારણ હોવાથી નિદાનરૂપ નથી. જો પ્રણિધાન નિદાનરૂપ હોય તો ચૈત્યવંદનના અંતે પ્રણિધાન ન થઈ શકે, કારણ કે શાસ્ત્રમાં નિદાનનો નિષેધ છે. (૩૦)

પ્રણિધાનની અનિવાર્યતા:-

एवं तु दृढसिद्धी ?, दृढपवित्रीउ अण्णहा णियमा ।

तम्हा अविरुद्धमिणं, णेयमवत्थंतरे उचिए ॥ ३१ ॥

પ્રશ્ન:- પ્રણિધાન ન કરે તો શું વાંધો છે ?

∴ जिनधर्मप्राप्तिर्योधिदामोऽभिधीयते । (लोगस्स उपर
वक्षित विस्तार टीका.)

ઉત્તર:—પ્રણિધાન ન કરવામાં આવે તો શું ઈષ્ટની સિદ્ધિ થાય ? અર્થાત્ ન થાય. જો ધર્મક્રિયામાં પ્રણિધાન (=નિશ્ચિત શુભ કથેય) ન કરવામાં આવે તો ધર્મનાં અનુષ્ઠાનો દ્રવ્યરૂપ જ બને, ભાવરૂપ ન બને. પ્રણિધાનથી ધર્મનાં અનુષ્ઠાનો ભાવરૂપ બને છે. પ્રણિધાન ઈષ્ટસિદ્ધિ (=ભાવધર્મનું) કારણ હોવાથી ઉચિત અવસ્થામાં (=વૈરાગ્ય આદિ જે શુભોની માગણી કરવાની છે તે શુભો પ્રાપ્ત ન થયા હોય કે પ્રાપ્ત થયા હોય પણ પૃથુપથે પ્રાપ્ત ન થયા હોય તે અવસ્થામાં) જરૂરી છે. (૩૧)

પ્રણિધાન કરવાની વિધિ:—

તં પુન સંવિગ્મેણં, ઉવઓગજુણ તિવ્વસદ્ધાણ ।
સિરણમિયકરયલંજલિ, ઇય કાયવ્વં પયત્તેણ ॥ ૩૨ ॥

મોક્ષાર્થી ÷ જીવે ઉપયોગપૂર્વક તીવ્રશ્રદ્ધાથી* (=સદનુષ્ઠાન કરવાની પ્રબળ રુચિથી) મસ્તકે અંજલિ નેડીને આદરપૂર્વક નીચે પ્રમાણે (૩૩-૩૪ ગાથામાં કહેવાશે તે પ્રમાણે) પ્રણિધાન કરવું x (૩૨)

÷ સંવિગ્મેન-મોક્ષાર્થિના ભવમીતેન વા ।

* તીવ્રશ્રદ્ધયા-આત્યન્તિકયા સદનુષ્ઠાનકરણરુચ્યા ।

x અહીં શ્લોકના પૂર્વાર્ધમાં ‘સંવિગ્મેણં’ વગેરે વિશેષજોડા પ્રણિધાનમાં માનસિક સ્થિતિ કેવી નેહએ તે જણાવ્યું છે, અને કિતાર્ધમાં “સિરણમિય” એ પદ્યો શારીરિક સ્થિતિ કેવી નેહએ તે જણાવ્યું છે.

જિતેશ્વર સમક્ષ પ્રણિયાનઃ—

જય વીયરાય ! જગગુરુ !, હોડ મમં તુહ પમાવઝો ભયવં !

ભવણિવેઝો મગ્ગાણુમારિયા ઇદ્દફલસિદ્ધી ॥ ૩૩ ॥

લોગવિરુદ્ધવાઝો, ગુરુજ્ઞપૂઝા પરત્યકરણં ચ ।

સુદ્ધગુરુજોગો તત્ત્વયજ્ઞસેવણા આમવમર્ચઢા ॥ ૩૪ ॥

હે વીતરાગ ! હે+ જગદ્ગુરુ ! આપ જય પામો. હે ભગવંત ! આપના પ્રભાવથી મને [૧] ભવનિવેદ, [૨] મોર્ગાનુમારિતા, [૩] ઇદ્દફલસિદ્ધિ, [૪] લોકવિરુદ્ધત્યાગ, [૫] ગુરુજ્ઞપૂજા, [૬] પરાધર્મકરણ, [૭] શુભગુરુયોગ, [૮] મોક્ષ ન મળે ત્યાં સુધી અખંડ શુભ ગુરુવચનસેવા— આ આઠ માવ પ્રાપ્ત થાઓ.

(૧)÷ ભવનિવેદઃ— સંસાર ઉપર કંટાળો— અણુગમો. ધર્મસાધનામાં આ શુદ્ધ પાયાનો છે. ભવનિવેદ વિનાનો ધર્મ જોટલે પાયા વિનાનું મકાન. ધર્મ મોક્ષ માટે છે. જેને સંસાર ઉપર કંટાળો નથી— રાગ છે તે મોક્ષ માટે પ્રયત્ન કેવી રીતે કરે ? કારણ કે સંસાર અને મોક્ષ બંને વિરુદ્ધ છે. જેને સંસાર ઉપર રાગ છે તેને મોક્ષ ઉપર

+ જગતઃ— સ્વરાચરભુવનસ્ય ગુણેર્ગુરુત્વાદ્, જગતાં વાં જહ્નમાનાં યથાવદ્ વસ્તુતત્ત્વોપદેશનાત્, તેષામેવ વા ગૌરવાદ્-ત્વાદ્-ગુરુઃ ।

÷ ભવનિવેદ પગેરે ગુણો અતિ મહત્ત્વના હોવાથી અહીં વિશેષ સ્પષ્ટતા થાય. જે માટે તેમનું કંઈક વિવેચન કર્યું છે.

છે. ત્યાં સુધી અદંદાર તીવ્ર હોય ત્યાં સુધી વાસ્તવિક ઠાટિનો ધર્મ આવતો નથી. તીવ્ર અદંદારી છવમાં વાસ્તવિક ધર્મ ન હોય એટલું જ નહિ પણ ધર્મ પામવાની લાચકાત પણ ન હોય. ધર્મનું મૂળ વિનય છે. અદંદાર ઘટયા વિના વિનય આવે નહિ. વિનય વિના શુરુજનપૂજા પણ ન થઈ શકે. આથી દિતથી શુરુજનની પૂજા કરનાર છવમાં અદંદાર ઘટયો હોવાથી ધર્મ પામવાની લાચકાત આવી છે એ સૂચિત થાય છે. ધર્મ પામવાની લાચકાત માટે કૃતજ્ઞતા શુભ પણ જરૂરી છે. શુરુજન પૂજાથી કૃતજ્ઞતા શુભ પણ સૂચિત થાય છે. શુરુજનની પૂજા કેવી રીતે કરવી તે અંગે યોગબિંદુ ગ્રંથ (ગા. ૧૧૧ વગેરે)માં નીચે પ્રમાણે જણાવ્યું છે—

(૧) માતા, પિતા આદિને સવાર, બપોર અને સાંજ એમ ત્રણ વખત નમસ્કાર કરવો. કારણકે સર સાક્ષાત્ નમસ્કાર ન થઈ શકે તો મનમાં માતા આદિની સ્પષ્ટ ધારણા કરીને મનથી નમસ્કાર કરવો. (૨) શુરુજન બદારથી આવે ત્યારે હિમા ચવું, બેસવા આસન આપવું, વગેરે વિનય કરવો. (૩) શુરુજન પાસે ઉદ્ધતાઈનો ત્યાગ કરી એમનાથી નીચા આસને બેસવું—બેઠક નીચી રાખવી. પગ ઉપર પગ ન ચઢાવવા વગેરે રીતે વિવેકથી બેસવું. (૪) ઝાટો—પેશાળ વગેરે કરતાં કે જે ઝાટો—પેશાળ વગેરેથી અપવિત્ર જગ્યામાં શુરુજનનો નામનો ઉચ્ચાર ન કરવો. (૫) કયાંકે પણ એમનો અવલોકન ન કરવો. (૬) પરાભવ વગેરે ન સંભળવો. (૬) સ્વશક્તિ પ્રમાણે વશ, ભોજન, અદંદાર વગેરે સારા આપવાં. (૭)

કારણોની પ્રાર્થના આગમસંમત ન હોય તો બોધિલાભની માગણી કરે નહિ. આથી સિદ્ધ થાય છે કે આ પ્રાર્થના આગમસંમત છે. (૩૬)

ઋદ્ધિની ઈચ્છાથી તીર્થંકરપણાની આશંસા પણ નિહાન છે—

एवं च दसार्द्धसु, तित्थयरंमि वि णियाणपडिसेहो ।

જુતા મવપડિવડે, સામિસ્સંગં સયં જેણ ॥૩૭॥

અર્થ:- મોક્ષનાં કારણોની પ્રાર્થના નિહાન નથી એ વાત સિદ્ધ થઈ ગઈ તીર્થંકરપણું મોક્ષનું કારણ છે. તીર્થંકર બનનાર છવ અનેક છવો ઉપર ઉપકાર કરવા સાથે સ્વકલ્યાણ કરે છે. આથી હું તીર્થંકર બનું એવી આશંસા નિહાન ન ગણાય. તો પછી દશાશ્રુતસ્કંધ વગેરેમાં તેનો નિષેધ કેમ કયો છે ?

ઉત્તર:- દશાશ્રુતસ્કંધ, ધ્યાનશતક વગેરે અંધોમાં તીર્થંકર બનવાની આશંસાનો નિષેધ કયો છે તે યોગ્ય છે. કારણ કે તેવી આશંસા અપ્રશસ્ત રાગયુક્ત હોવાથી સંસારનું કારણ છે.

બાવાર્થ:- તીર્થંકરની દેવોએ કરેલી સમવસરણ વગેરે ઋદ્ધિ ભેદને કે સાંભળીને હું તીર્થંકર બનું, જેથી મને પણ આવી ઋદ્ધિ મળે. આ પ્રમાણે તીર્થંકરની ઋદ્ધિની ઈચ્છાથી તીર્થંકર બનવાની આશંસામાં અપ્રશસ્ત રાગ કારણ છે. આમાં ઉપકારની ભાવના નથી, પણ ઋદ્ધિની પ્રાપ્તિરૂપ સ્વાર્થની ભાવના છે. આવી આશંસાથી તીર્થંકરપણું મળે જ નહિ, અને પાપકર્મનો બંધ થાય તે નક્કીમાં.

કારણોની પ્રાર્થના આગમસંમત ન હોય તો ભાધિલાભની માગણી કરે નહિ. આથી સિદ્ધ થાય છે કે આ પ્રાર્થના આગમસંમત છે. (૩૬)

ઋદ્ધિની ઇચ્છાથી તીર્થંકરપણની આશંસાં પણ નિદાન છે—

एवं च दसार्द्धसु, तित्थयरंमि वि णियाणपडिसेहो ।

जुत्ता भवपडिवहं, सामिस्संगं तयं जेण ॥૩૭॥

અનુવ્રત્ત:- ભોક્ષનાં કારણોની પ્રાર્થના નિદાન નથી એ વાત સિદ્ધ થઈ ગઈ તીર્થંકરપણું ભોક્ષનું કારણ છે. તીર્થંકર બનનાર છવ અનેક છવો ઉપર ઉપકાર કરવા સાથે સ્વકલ્યાણ કરે છે. આથી હું તીર્થંકર બનું એવી આશંસા નિદાન ન ગણાય. તો પછી દશાશ્રુતસ્કંધ વગેરેમાં તેનો નિયેધ કેમ કર્યો છે ?

ઉત્તર:- દશાશ્રુતસ્કંધ, ધ્યાનશતક વગેરે ગ્રંથોમાં તીર્થંકર બનવાની આશંસાનો નિયેધ કર્યો છે તે યોગ્ય છે. કારણ કે તેવી આશંસા અપ્રશસ્ત રાગયુક્ત હોવાથી સંસારનું કારણ છે.

ભાવાર્થ:- તીર્થંકરની દેવોએ કરેલી સમવસરણ વગેરે ઋદ્ધિ જોઈને કે સાંભળીને હું તીર્થંકર બનું, જેથી મને પણ આવી ઋદ્ધિ મળે. આ પ્રમાણે તીર્થંકરની ઋદ્ધિની ઇચ્છાથી તીર્થંકર બનવાની આશંસામાં અપ્રશસ્ત રાગ કારણ છે. આમાં ઉપકારની ભાવના નથી, પણ ઋદ્ધિની પ્રાપ્તિરૂપ સ્વાર્થની ભાવના છે. આવી આશંસાથી તીર્થંકરપણું મળે જ નહિ, અને પાપકર્મનો બંધ થાય તે નક્કીમાં.

આથી તીર્થ કરની ઋદ્ધિની ઇચ્છાથી તીર્થ કરપણી આશંસા નિદાનરૂપ છે. આથી દશાશ્રુતસ્કંધ વગેરેમાં તેનો જે નિષેધ કયો છે તે યોગ્ય જ છે. (૩૭)

પરોપકારની ભાવનાથી તીર્થ કરપણી આશંસા નિદાન નથી—

જં પુણ ગિરમિસ્સંગં, ધમ્મા एसो अणेगसत्तहिओ ।

गिरुवमसुहसंजणओ, अपुव्वचित्तमणीकप्पो ॥૩૮॥

તા ઇયાણુદ્ધાણં, હિયમણુવહયં પદાણભાવસસ ।

તમ્મિ પવિત્તિસરૂવં, અત્થાપત્તીઈ તમદુટ્ટં ॥૩૯॥

પ્રશ્ન:- તો પછી કેવળ પરોપકારની ભાવનાથી તીર્થ કર બનવાની આશંસા નિદાન ન ગણાય ને ?

ઉત્તર:- ના. ભૌતિક ઋદ્ધિની લેશ પણ ઇચ્છા વિના (-કેવળ પરોપકારબુદ્ધિથી) તીર્થ કર બનવાની આશંસા xદુષ્ટ (-નિદાન) નથી. કારણ કે કેવળ પરોપકારની ભાવનાથી તીર્થ કરપણી આશા રાખનાર જીવ જેનાથી તીર્થ કર નામ-કર્મ ખંધાય તેવા પ્રવચનવાત્સલ્ય વગેરે શુભઅનુદાનો સેવીને અનેક જીવોનું હિત કરનાર, નિરુપમ સુખજનક, +અપૂર્વ ચિંતામણિ સમાન તીર્થ કર બને છે. (૩૮)

(તા=) તીર્થ કર ઉપયુક્ત “અનેક જીવોનું હિત કરવું” વગેરે શુભોચી યુક્ત હોવાથી (ઇયાણુદ્ધાણં=) તીર્થ કરનાં ધર્મ-

x ગાથામાં અદુષ્ટ શબ્દ નથી, અધ્યાહારથી સમજવું એવા ભાવનું ટીકામાં જણાવ્યું છે.

+ ચિન્તાતિક્રાન્તસુખવિધાયિત્વાદ્ ।

તે વિચારવા લાગી કે - હું પણ ભગવાનની પૂજા કરું, પણ હું ગરીબ હોવાથી પૂજાના સાધનોથી સજ્જિત છું. આ લોકો ભગવાનની પૂજા માટે ધૂપ વગેરે ઉત્તમ સામગ્રી લઈને જાય છે. હું તેના વિના શી રીતે પૂજા કરું ? કંઈ નહિ, મને જંગલમાં ગમે ત્યાંથી પુષ્પો મળી જશે. એ પુષ્પોથી હું ભગવાનની પૂજા કરું. આમ વિચારી વૃદ્ધા જંગલમાંથી સિદ્ધવારનાં પુષ્પો લઈ આવી. પુષ્પો લઈને હાથેથી સમવસરણ તરફ જઈ રહી હતી. પણ વૃદ્ધાવસ્થાના કારણે રસ્તામાં જ આયુષ્યનો ક્ષય થતાં મૃત્યુ પામી. રસ્તા ઉપર તેનું મડકું જોઈને દયાળુ માણસોએ આ વૃદ્ધા મૂર્છા પામી છે એમ સમજીને તેના ઉપર પાણી છાંટ્યું. થોડો વખત મૂર્છાના ઉપચાર કરવા છતાં જરાપણ ચેતના આવી નહિ. એટલે લોકોએ ભગવાનને પુછ્યું કે - આ વૃદ્ધા મરી ગઈ છે કે જીવતી છે ? ભગવાને કહ્યું : તે મૃત્યુ પામી છે. તેનો જીવ દેવરૂપે ઉત્પન્ન થયો છે. દેવરૂપે ઉત્પન્ન થયેલો વૃદ્ધાનો જીવ દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થયા પછી તુરત અવધિજ્ઞાનથી પૂર્વભવ જાણીને મને વંદન કરવા આવ્યો છે. તે આ રહ્યો, એમ કહીને ભગવાને પોતાની પાસે ઊભેલા દેવને બતાવ્યો. ભગવાન પાસે આ વૃત્તાંત સાંભળીને સમવસરણમાં રહેલા બધા લોકો વિસ્મય પામીને વિચારવા લાગ્યા કે અહો ! ! પૂજાની ભાવનાથી પણ કેટલો બધો લાભ થાય છે. પછી ભગવાને થોડાપણ શુભ અધ્યવસાયથી બહુ લાભ થાય છે એમ કહીને જિનપૂજાનું મહત્ત્વ સમજાવ્યું. ત્યારબાદ ભગવાને વૃદ્ધાના જીવનો વૃત્તાંત જણાવતાં કહ્યું કે વૃદ્ધાનો જીવ દેવલોકમાંથી ચ્યવી વિશાળરાજ્યનો માલિક કનકધ્વજ નામનો રાજા થશે. એક વખત દેડકાને સ્પર્શ, એ

સર્પને કુરર, એ કુરરને અજગર, એ અજગરને મોટો સર્પ ખાઈ જવા મથે છે. એ બનાવ જોઈને તે વિચારશે કે- જેમ અહીં એક-બીજાને ખાવાને મથતા દેડકો વગેરે પ્રાણીઓ આખરે મહાસર્પના મુખમાં જ જવાના છે, તેમ સંસારમાં જીવે “મત્સ્યગલાગલ” ન્યાયથી પોતપોતાના બળ પ્રમાણે પોતાનાથી ઓછા બળવાળાને દુઃખી કરે છે-દબાવે છે, પણ આખરે બધા યમરાજના મુખમાં પ્રવેશ કરે છે. આથી આ સંસાર અસાર છે. એમ વિચારીને *પ્રત્યેકબુદ્ધ બનશે. દીક્ષાનું સુંદર પાલન કરીને દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થશે. પછી ક્રમે કરીને અયોધ્યા નગરીના શકાવતાર નામના મંદિરમાં કેવલજ્ઞાન પામી મોક્ષે જશે. (૪૯)

પ્રસ્તુત પ્રકરણનો ઉપસંહાર:—

સમ્મં જાઝ્ઞાં હમં, સુયાણુસારેણ ધીરપુરિસેહિં ।

एवं चिय कायव्वं, अविरहियं सिद्धिकामेहिं ॥૫૦॥

મુક્તિકામી ધીર પુરુષોએ આ પૂજાવિધિને આગમ પ્રમાણે ખરોખર જાણીને તે જ પ્રમાણે સતત-સદા કરવું જોઈએ. વિધિપૂર્વક પૂજા સદા કરવાથી શુભ અધ્યવસાયની વૃદ્ધિ થાય છે અને એનાથી ઇષ્ટકાર્યની સિદ્ધિ થાય છે. અહીં ધીરપુરુષ શબ્દનો અર્થ બુદ્ધિમાન પુરુષ છે. બુદ્ધિ રહિત પુરુષ ખરોખર સમજી શકે નહિ એથી ખરોખર કરી શકે પણ નહિ. અથવા ધીર પુરુષ એટલે ક્ષોભ ન પામનાર પુરુષ. કુનયોથી જેનું મન ક્ષોભ પામી જાય-ડગમગી જાય તે ખરોખર સમજવામાં અને ખરોખર કરવામાં અસમર્થ છે. (૫૦)

* બીજાના ઉપદેશ વિના કોઈ તેવા નિમિત્તથી વૈરાગ્ય પામી સ્વયં ચારિત્ર લે તે પ્રત્યેકબુદ્ધ કહેવાય.

૫ પ્રત્યાખ્યાન પંચાશક

શ્રાવકે જિનપૂજા કર્યા પછી પ્રત્યાખ્યાન કરવું જોઈએ. આથી જિનપૂજા પંચાશક પછી પ્રત્યાખ્યાન વિધિ કહેવાની ઇચ્છાવાળા ગ્રંથકાર મંગલ વગેરે જણાવે છે:—

નમિઋણ વદ્ધમાણં, સમાસઓ સુત્તજુત્તિઓ વોચ્છં ।

પચ્ચક્ષાણસ્સ વિહિં, મંદમઙ્ગિવોહણઢાણ ॥ ૧ ॥

ભગવાન શ્રી વર્ધમાન સ્વામીને નમસ્કાર કરીને મંદમતિ જીવેના બોધ માટે પ્રત્યાખ્યાનની વિધિને આગમ અને યુક્તિના આધારે સંક્ષેપથી કહીશ. (૧)

પ્રત્યાખ્યાનના અર્થો અને ભેદો:—

પચ્ચક્ષાણં નિયમો, ચરિત્તધર્મો ય હોંતિ એગઢા ।

મૂલુત્તરગુણવિસયં ચિત્તમિણં વણ્ણિયં સમણ ॥૨॥

પ્રત્યાખ્યાન, નિયમ અને ચારિત્રધર્મ એ ત્રણે એકાથક છે. આત્મહિતની દૃષ્ટિએ પ્રતિકૂળ પ્રવૃત્તિના ત્યાગની મર્યાદાથી પ્રતિજ્ઞા તે પ્રત્યાખ્યાન.*

ભાવાર્થ:—પ્રવૃત્તિથી પ્રતિકૂળપણે મર્યાદાથી કહેવું તે પ્રત્યાખ્યાન. પ્રવૃત્તિનો ત્યાગ=નિવૃત્તિ એ પ્રવૃત્તિથી પ્રતિકૂળ છે—પ્રવૃત્તિથી વિરુદ્ધ છે. કેાઈ અમુક પ્રવૃત્તિનો ત્યાગ કરવો, અમુક શરતે ત્યાગ કરવો, અમુક રીતે ત્યાગ કરવો વગેરે મર્યાદા છે. કહેવું એટલે પ્રતિજ્ઞા કરવી. આતું તાત્પર્ય એ આબ્યું કે—

* પ્રતિ-પ્રવૃત્તિપ્રતિકૂલતયા આ=મર્યાદયા રુયાનં-પ્રકર્તનં
પ્રધ્યાનમ્ ।

આત્મહિતની દૃષ્ટિએ પ્રતિકૂળ પ્રવૃત્તિના ત્યાગની મર્યાદાથી પ્રતિજ્ઞા તે પ્રત્યાખ્યાન. હેયવસ્તુથી વિરામ પ્રાપ્તિ=અટકવું તે નિયમ. જેનાથી છુવ મોક્ષ તરફ જાય તે ચારિત્ર.

પ્રત્યાખ્યાનના મૂલશુષ્ણ અને ઉત્તરશુષ્ણ એમ બે ભેદ છે. સાધુના પાંચ મહાવ્રત અને શ્રાવકના પાંચ અણુવ્રત મૂલશુષ્ણ પ્રત્યાખ્યાન છે. સાધુના પિંડવિશુદ્ધિ આદિ શુભો તથા શ્રાવકનાં દિગ્વિરતિ વગેરે વ્રતો ઉત્તરશુષ્ણ છે. અથવા સાધુ-શ્રાવક બંને માટે નવકારશી આદિ દશ પ્રત્યાખ્યાનો ઉત્તરશુષ્ણ છે. મૂલશુષ્ણ અને ઉત્તરશુષ્ણના આ સિવાય બીજા પણ અનેક ભેદો છે. આથી મૂલશુષ્ણ અને ઉત્તરશુષ્ણ પ્રત્યાખ્યાન શાસ્ત્રમાં (ચિત્ર) અનેક પ્રકારે વર્ણવવામાં આવ્યું છે. જેમ વૃક્ષનું મૂળ શાખા-પ્રશાખા વગેરેના આધારરૂપ છે, તેમ બીજાશુભોનો આધાર તે મૂલશુષ્ણ. મૂલશુભોનું રક્ષણ-પાલન કરવામાં સહાયભૂત થાય તે ઉત્તરશુષ્ણ x (૨) અર્થી કયા પ્રત્યાખ્યાનનું વર્ણન થશે તેનો નિર્દેશ:—

इह पुण अद्वारुवं, णवकारादि पतिदिणोवओगिति ।

आहारगोयरं जइगिहीण भणिमो इमं चेव ॥३॥

નવકારશી આદિ દશ પ્રકારનું કાલ પ્રત્યાખ્યાન આધાર સંબંધી હોવાથી સાધુ-શ્રાવકને પ્રાયઃ દરરોજ ઉપયોગમાં

x અથવા : નિત્ય કરવામાં આવે તે મૂલશુષ્ણ. કારણ ઉપસ્થિત થતાં કરવામાં આવે તે ઉત્તરશુષ્ણ. જેમકે, સાધુઓને મહાવ્રતોનું પાલન સદા જ કરવાનું હોય છે, વ્રતોનું પાલન ન હોય એવો કોઈ કાળ જ નથી. આથી તે મૂલશુષ્ણ છે. પિંડવિશુદ્ધિ વગેરે શુભો ક્રિયાદિ કારણો ઉપસ્થિત થતાં સેવવામાં આવે છે માટે ઉત્તરશુષ્ણ છે.

૧ પ્રહણ્વદાર

શુ કોની પાસે કોની રીતે પ્રત્યાખ્યાન લે તેનો નિર્દેશ—

ગિણ્હતિ સયંગહીયં, કાલે વિણણ સમ્મમુવત્તો ।

અણુમાસંતો પઢવત્થુ જાણમો જાણમસમાસે ॥૫॥

^૧પ્રત્યાખ્યાનના સ્વરૂપનો નણ્ણકાર જીવ, ^૨નતે લીધેલું ત્યાખ્યાન, ^૩પ્રત્યાખ્યાનના સ્વરૂપના નણ્ણકાર શુરુ પાસે, ^૪ચિત્તકાળે, ^૫વિનયથી, ^૬ઉપયોગપૂર્વક, ^૭શુરુ પ્રત્યાખ્યાનનો પાઠ બોલે તેને પોતે [મનમાં] બોલતાં બોલતાં, ^૮સમ્યક્ હણુ કરે.

પ્રત્યાખ્યાન દર્શન, જ્ઞાન, વિનય, અનુભાવણ, પાલના ને ભાવ— એ છ શુદ્ધિથી શુદ્ધ હોય તો શુદ્ધ કહેવાય.

છ શુદ્ધિઓનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે—

પચ્ચક્ખાણં સવ્વણ્ણ—દેસિઅં જં જહિં જહા કાલે ।

તં જો સદ્દહ્દ નરો, તં જાણસુ સદ્દહ્ણસુદ્ધં ॥૨૪૬॥

પચ્ચક્ખાણં જાણઙ્, કપ્પે જં જંમિ હોઙ્ કાયવ્વં ।

મૂલગુણ ઉત્તરગુણે, તં જાણસુ જાણણાસુદ્ધં ॥૨૪૭॥

કિંઙ્કમ્મસ્સ વિસુદ્ધિં, પઞ્ઞં જો અહીંમહરિત્તિં ।

મળવયણકાયગુત્તો, તં જાણસુ વિણયઓ સુદ્ધં ॥૨૪૮॥

અણુમાસઙ્ ગુરુવયણં, અક્ખરપયવંજણેહિ પરિસુદ્ધં ।

પંજલિઉઢો અમિમુહો, તં જાણઙ્ણુમાસણાસુદ્ધં ॥૨૪૯॥

કંતારે દુવ્વિમક્ખે, આયંકે વા મહ્દ સમુપ્પન્ને ।

જં પાલિઅં ન ભગ્ગં, તં જાણસુ પાલણાસુદ્ધં ॥૨૫૦॥

રાગેણ વ દોસેણ વ, પરિણામેણ વ ન દૂસિઝં જં તુ ।
તં સ્વલુ પચ્ચક્ષાણં, માવવિસુદ્ધં મુણેયન્ત્વં ॥૨૫૧॥

(આવશ્યકસાધ્ય)

“સર્વજ્ઞોએ જે પરચક્ષાણુ જ્યાં =જ્ઞાનકલ્પઆદિમાં।
અને જે કાળે કરવાનું કહ્યું છે તે પરચક્ષાણુની તે રીતે
જે શ્રદ્ધા કરે-માને તેનું પરચક્ષાણુ દર્શનશુદ્ધ છે.” [૨૪૬]
“જ્ઞાનકલ્પ આદિ જે કલ્પમાં મૂલગુણ અને ઉત્તરગુણ
સંબંધી જે પરચક્ષાણુ કરવા જેવું હોય તેનું જેને જ્ઞાન હોય
તેનું પરચક્ષાણુ જ્ઞાનશુદ્ધ છે.” [૨૪૭] “જે આત્મા પરચ-
ક્ષાણુ કરતી વખતે મન-વચન-કાયાથી ગુપ્ત બનીને ગુરુ-
વંદનની વિધિમાં ન્યૂનાધિકતા કર્યા વિના વિશુદ્ધ રીતે ગુરુ-
વંદન કરે છે તેનું પરચક્ષાણુ વિનયશુદ્ધ છે.” [૨૪૮]
“ગુરુ પરચક્ષાણુનું સૂત્ર બોલે ત્યારે જે આત્મા બે હાથ
જોડી ગુરુ સન્મુખ બિભા રહીને ગુરુ પાઠ બોલે તેની સાથે
પોતે પણ અક્ષરો, પદો અને વ્યંજનો ધીમે ધીમે બોલે
તેનું પરચક્ષાણુ અનુભાવશુદ્ધ શુદ્ધ છે. [૨૪૯ “અટવીમાં,
દુષ્કાળમાં કે મહારોગ ઉત્પન્ન થવા છતાં જે પરચક્ષાણુ ભાગ્યા
વિના બરોબર પાઠ્યું હોય તે પરચક્ષાણુ પાલનાશુદ્ધ છે.”
[૨૫૦] “રાગથી, દેવથી કે ભૌતિકસુખની આશંસા આદિ
રૂપ પરિણામથી જે પરચક્ષાણુ દૂષિત ન કર્યું હોય તે
પરચક્ષાણુ ભાવશુદ્ધ છે.” [૨૫૧]

પ્રસ્તુત ગાથામાં દર્શન આદિ છ શુદ્ધિનું સૂચન કર્યું
છે. કયા પદથી કઈ શુદ્ધિનું સૂચન કર્યું છે તેને તથા

શુરુ પાસે લેવું જોઈએ. આનાથી પ્રત્યાખ્યાન આપનારમાં ઠેવી યોગ્યતા હોવી જોઈએ તેનું સૂચન કયું છે. આવશ્યક નિયુક્તિ (ગા. ૧૬૦૮) માં કયું છે કે મૂલગુણ-ઉત્તરગુણાદિમાં પ્રત્યાખ્યાનની વિધિ જાણનાર પ્રત્યાખ્યાન આપવાને યોગ્ય છે.

(૪) કાલ્પે=કલ્પિતકાળે. નવકારથી આદિ પ્રત્યાખ્યાન સૂર્યોદય પહેલાં લઈ લેવું જોઈએ. સૂર્યોદય પહેલાં ન લેવાય તો તેનો સમય ધયા પહેલાં તો લઈ જ લેવું જોઈએ. [હા. ત. પોશ્ચિન્નીનું પ્રત્યાખ્યાન દશ વાગે થતું હોય તો દશ વાગ્યા પહેલાં લઈ લેવું જોઈએ.]

(૫) વિષ્ણવળ=વિનયથી. શુરુ પાસે વિનયપૂર્વક પ્રત્યાખ્યાન લેવું જોઈએ. આનાથી વિનયશુદ્ધિનું સૂચન કયું છે. શુરુને વિધિથી વંદન કરીને પ્રત્યાખ્યાન લેવું તે વિનયશુદ્ધિ છે.

(૬) વચરત્તો=પ્રત્યાખ્યાનમાં ઉપયોગવાળો. સ્વયં કે શુરુ પાસે પ્રત્યાખ્યાન કરતી વખતે પ્રત્યાખ્યાનમાં ઉપયોગ હોવો જોઈએ ઉપયોગ વિના કરેલું પ્રત્યાખ્યાન ફળ્ય પ્રત્યાખ્યાન બને.

(૭) અણુમાતંતો= સાથે જોડતો. આનાથી અનુભાવણુ શુદ્ધિનું સૂચન કયું છે. શુરુ પ્રત્યાખ્યાનનો પાઠ જોડે તેની સાથે પોતે પણ તે પ્રમાણે (મનમાં કે મંદસ્વરે) જોડે તે અનુભાવણુ શુદ્ધિ છે. શુરુ પ્રત્યાખ્યાનનો જો પાઠ જોડે તેને લેનારે પણ તેની સાથે (મનમાં કે મંદસ્વરે)

છાંટે। પેશી જાય તો તે સહસા જન્યું કહેવાય. આનાથી પ્રત્યાખ્યાનનો ભંગ ન થાય.]

પ્રશ્ન:- નવકારશીમાં જે આગારો છે, વર્તમાનમાં ચાર આગારો બોલાય છે. તેનું શું કારણ ?

ઉત્તર:- નવકારશી વગેરે પ્રત્યાખ્યાન સાથે મુદ્ધિસદ્ધિયંત્રું પણ પ્રત્યાખ્યાન કરવામાં આવે છે. દશપ્રકારના પ્રત્યાખ્યાનમાં મુદ્ધિસદ્ધિઅને અભિગ્રહ પ્રત્યાખ્યાનમાં સમાવેશ થાય છે. અભિગ્રહના પ્રત્યાખ્યાનમાં ચાર આગાર છે. આથી વર્તમાનમાં નવકારશીના પ્રત્યાખ્યાનમાં ચાર આગારો બોલાય છે. એ પ્રમાણે પોરિસિ વગેરે પ્રત્યાખ્યાનમાં પણ અધિક આગારો માટે સમજી લેવું.

(૨) પોરિસી-સાઈપોરિસી:- પોરિસી શબ્દમાં મૂળ-શબ્દ પૌરુષી છે. પુરુષ પ્રમાણ છાયા (અર્થાત્ કાયાપ્રમાણ છાયા) જે કાળમાં થાય તે કાળ પૌરુષી કહેવાય. સૂર્યોદયથી દિવસનો ચોથો ભાગ પસાર થાય ત્યારે છાયા પુરુષ (-સ્વકાયા) પ્રમાણ થાય છે માટે દિવસનો ચોથો ભાગ પૌરુષી કહેવાય. દિવસના ચોથા ભાગને જેમ પૌરુષી કહેવામાં આવે છે તેમ પ્રહર પણ કહેવામાં આવે છે. એટલે સૂર્યોદયથી એક પ્રહર (દિવસના ચોથા ભાગ) સુધી આહારનો ત્યાગ તે પોરિસી, તથા દોઢ પ્રહર સુધી આહારનો ત્યાગ તે સાઈપોરિસી.

પોરિસી અને સાઈપોરિસીના પ્રત્યાખ્યાનમાં નવકારશીના જે તથા પચ્છન્નકાલેણં, દિસામોહેણં, સાહુવયણેણં, સવ્વસ-માહિવત્તિયાગારેણં એ ચાર જેમ છ આગારો છે.

(૩) જુદિગત્તવિગેગેજઃ— આમાં ઉત્તિષ્ઠ અને વિવેક એ બે ગ્રખંદો છે. ઉત્તિષ્ઠ એટલે મૂઠેલું વિવેક એટલે જુદું કરવું. સુદા રોટલા, ભાત વગેરે ઠેરી વસ્તુ ઉપર અંપૂર્ણ લઈ શકાય તેવી આયંજિતમાં અકલ્પ્ય પિંડવિગર્ધ (પટ્ટગોળ સુખાલી) વગેરે વસ્તુ પડી હોય તો એને જુદી કર્યા પછી— ઉપાડી લીધા પછી તે સુદા રોટલા, ભાત વગેરે વાપરવામાં વાંધો નહિ. અર્થાત્ તેમ કરવાથી કદાચ અકલ્પ્ય વસ્તુનો અંશ વાપરવામાં આવી જાય તો નિયમભંગ ન થાય. પણ જો નરમ ગોળ વગેરે દ્રવ (=દીલી) વસ્તુ પડી હોય તો ન કલ્પે. કારણ કે દ્રવ હોવાથી જેના ઉપર મૂઠેલી છે તેમાં ચોંટી જાય. આથી ઉપાડી લેવા છતાં અધિક રહી જાય.

(૭) અભક્તાર્થઃ— આમાં અ, ભક્ત અને અર્થ એ ત્રણ ગ્રખંદો છે. અ નો નિયેધ અર્થ છે. ભક્ત એટલે ભોજન, અર્થ એટલે પ્રયોજન, જેમાં ભોજનનું પ્રયોજન નથી (=ખાવાનું જ નથી) તે પ્રત્યાખ્યાન અભક્તાર્થઃ, અર્થાત્ ઉપવાસ.

ઉપવાસના પાઠમાં સૂર્યોદયથી પ્રત્યાખ્યાન કરું છું એવો નિયમ હોવાથી એકવાર થોડું પણ ભોજન કર્યા પછી “હવેથી ખાઈના દિવસનો ઉપવાસ” એમ ઉપવાસ ન થાય.

[પ્રશ્નઃ— સૂર્યોદયથી ઉપવાસ શરૂ થાય છે. એટલે સૂર્યોદય પછી એકવાર થોડું પણ ખાધા પછી ઉપવાસ ન થાય એ બરોબર છે. પણ સૂર્યોદય પહેલાં ભોજન કરીને સૂર્યોદયથી ઉપવાસ કરવામાં શો વાંધો ?

જે જોમ રમતિ થાય છે. નિયમના પાલન માટે નિયમની રમતિ આવશ્યક છે x સનિતોજનના ત્યાગનું રમણ મનું તોવાળી સાધુઓને અને ગૃહસ્થોને સાંજનું દિવસગમિ પ્રત્યાખ્યાન લેવાળી લાગ જ છે (જોમને સનિતોજનનો નિયમ નથી, કે ઘણા આગાર સહિત નિયમ છે તેમને તો આનાળી લાગ છે જ એટલે તેમના માટે કોઈ પ્રશ્ન જ ઊભો થતો નથી)

પ્રશ્ન:- તિવિહાર એકાસણાનું પ્રત્યાખ્યાન કયું હોય તેને એકાસણું કયાં પછી આગો દિવસ ખિલકુલ પાણી વાપરવું નથી એવી ભાવના થાય તો તે ઊઠતી વખતે દિવસ-ચરિમ ચોવિહારનું પ્રત્યાખ્યાન લે કે પાણુહારનું ?

ઉત્તર:- દિવસ ચરિમ ચોવિહારનું પ્રત્યાખ્યાન લેવું ઠીક લાગે છે. જો કે પાણુહારનું પ્રત્યાખ્યાન લે તો પણ ચારે આહારનો ત્યાગ થઈ જાય છે. પણ પાણુહારનું પ્રત્યાખ્યાન લેવાથી પાણીમાં ચાર આગારો સિવાય કોઈ આગારો ન રહ્યા, પણ બાકી ત્રણ આહારમાં એકાસણામાં આવતા બધા આગારો રહે છે. જ્યારે ચોવિહાર લે તો ચારે આહારમાં ચાર આગારો રહે છે. એટલે આગાર ઓછા રહે એ દૃષ્ટિએ ચોવિહારનું પ્રત્યાખ્યાન લેવું ઠીક છે. એજ રીતે બિયાસણના પ્રત્યાખ્યાન વાળાઓને ણીનું બિયાસણું કયાં પછી પાણી ખિલકુલ ન પીવું હોય તો ઊઠતાં ચોવિહારનું પ્રત્યાખ્યાન લેવું ઠીક છે. અર્થાત્ એકા-

xઆથી જ સાધુઓને દીક્ષા લેતી વખતે અને ગૃહસ્થોને સામાયિક લેતી વખતે “કરેમિલંતે” સૂત્રથી સાવધ યોગોનો ત્યાગ થઈ જવા છતાં “ઓ અને ગૃહસ્થો પ્રતિકમણુમાં અનેકવાર ‘કરેમિલંતે’ સૂત્ર બોલે છે.

સહુ વગેરે કયાં પછી જો પહેલાં તિવિહારનું પ્રત્યાખ્યાન લીધું હોય તો જ્યારથી પાણી ન વાપરવું હોય ત્યારથી પાણીહારનું પ્રત્યાખ્યાન કરવું, અને જો પહેલાં તિવિહાર ન કર્યો હોય તો જ્યારથી પાણી ન વાપરવું હોય ત્યારથી ચોવિહારનું પ્રત્યાખ્યાન લેવું ઠીક છે. છતાં આ વિશે ગીતાયોં કહે તેમ કરવું.]

દિવસચરિમ અને ભવચરિમમાં અન્નત્યજાભોગેનં, સહસાગારેનં, મહત્તરાગારેનં અને સંવસમાદિવત્તિયાગારેનં એ ચાર આગારો છે આ આગારોનું વર્ણન થઈ ગયું છે. [ભવચરિમમાં એટલું વિશેષ છે કે—પ્રત્યાખ્યાન કરનારને મને સમાધિમાં જરાય વાંધો નહિ આવે એમ દૃઢ વિશ્વાસ હોય વગેરે કારણોથી મહત્તરાગારેણું અને સંવસમાદિવત્તિયાગારેણું એ બે આગારોની જરૂર ન હોય તો અન્નત્યજાભોગેણું અને સહસાગારેણું એ બે આગારો હોય છે. આ બે આગારો તો જરૂરી છે. કારણ કે અનુપયોગથી કે સહસા આંગળી વગેરે મુખમાં નખાઈ જવાનો સંભવ છે.]

(૧૦) અભિગ્રહ:-અમુક વસ્તુનો ત્યાગ વગેરે અભિગ્રહમાં ચરિમમાં કહેલા ચાર આગાર છે. આમાં આટલું વિશેષ છે કે સાધુને વસ્ત્રના (વસ્ત્રના ત્યાગરૂપ) અભિગ્રહમાં ચોલપટ્ટાગારેનં સહિત પાંચ આગારો હોય છે. આમાં ચોલપટ્ટ અને આગાર એ બે શબ્દો છે. ચોલપટ્ટો પહેરવાની છૂટ તે ચોલપટ્ટાગાર. જે સાધુને તદ્દન વસ્ત્રરહિત

રહેવાનોય નિયમ ને તે સાપુને 'અગ્નિ' કોઈ જનરેશન' આમ
મન થાય ત્યારે મચોડા માટે જો પાવડો પહેરવાની જરૂર પડે.

(૧૧) વિગર્ધ: ગી આદિ વિગર્ધનો ત્યાગ તે વિગર્ધ
પ્રત્યાગ્માન. વિષાર કરનાર ગી આદિ દિનગ્ધ પદાર્થો વિગર્ધ
કહેવાય છે. વિગર્ધના દશ ભેદ છે. તે આ પ્રમાણે-(૧) દૂધ,
(૨) દહીં, (૩) ગી, (૪) તેલ, (૫) ગોળ, (૬) પદ્માન્ન
-કડાલ (નળેડુ), (૭) માખણ, (૮) મધ, (૯) માંસ, (૧૦)
મહિરા. આમાં છેલ્લી ચાર વિગર્ધને મહાવિગર્ધ કહેવામાં
આવે છે અને તે અગદ્ય છે.

વિગર્ધના દ્રવ (દીલી) અને પિંડ (= ઘટ્ટ) એમ બે
ભેદ છે. તેમાં માખણ, પદ્માન્ન, માંસ, ઘટ્ટદહીં, ઘી, ગોળ એ
છ પિંડ વિગર્ધના ત્યાગમાં આયંબિલના આઠ અને પદુચ્છમ-
વિસ્તરણ એ નવ આગારો છે. દૂધ વગેરે ચાર દ્રવ વિગર્ધના
ત્યાગમાં ઉચ્ચત્તવિવેગેણ વિના પિંડ વિગર્ધમાં આવતા આઠ
આગારો છે.

પ્રશ્ન:- દ્રવવિગર્ધના ત્યાગમાં ઉચ્ચત્તવિવેગેણ આગાર
કેમ નથી ?

ઉત્તર:- દ્રવવિગર્ધ ઉપાડી લેવા છતાં જેના ઉપર પડી
હોય તેની સાથે ઘણી મિશ્ર થઈ જવાથી તે વસ્તુ ખાતા
તેનો સ્વાદ આવે છે. જ્યારે પિંડવિગર્ધ સંપૂર્ણ ઉપાડી

*પૂર્વ મુનિઓદ્દેશ્યેષુ મવાડઢા એ (દશવૈકલિકના) વચનાનુ-
સાર ઠંડીમાં શીતપરિપાક સહન કરવા વગેરેના ઉદ્દેશથી સર્વ વસ્તુના
ત્યાગનો અભિપ્રાય કરતા હતા.

શકાય છે. કદાચ રહી જાય તો પણ અંશમાત્ર જ રહે. તેથી તેનો સ્વાદ ન આવે. આથી ઉદ્દિષ્ણતવિવેકેષુ આગાર પિંડ-વિગઢમાં છે અને દ્રવવિગઢમાં નથી.

પ્રશ્ન:—જેને બધી વિગઢઓનો ત્યાગ છે તેને નીવીનું પ્રત્યાખ્યાન હોય છે. પણ જેને અમુક વિગઢની છૂટ રાખી બાકીની વિગઢઓનો ત્યાગ કયો હોય તેને કયું પ્રત્યાખ્યાન હોય ?

ઉત્તર—તેને પણ નિવિનું પ્રત્યાખ્યાન હોય. જે સાધુ કે શ્રાવક દારુ, દૂધ, તેલ વગેરે દ્રવ વિગઢનો ત્યાગ કરે તેને ‘ઉદ્દિષ્ણતવિવેકેષુ’ આગાર ણિનજરૂરી છે. ઘટ્ટ હઠ્ઠી આદિ પિંડ વિગઢનો ત્યાગ કરનારને જરૂરી છે. કારણ કે તે જેના ઉપર લાગી હોય તેના ઉપરથી જુદી કરી શકાય છે. જરૂરી ણિનજરૂરીની દૃષ્ટિએ આ વિચારણા છે. બાકી દૂધ આદિનો ત્યાગ કરનારે પણ પરચક્ષુબાણના સૂત્રમાં ‘ઉદ્દિષ્ણત વિવેકેષુ’ એ પાઠ બોલવો જોઈએ, ભગવતી સૂત્રના ભેગ કરનારને ગિહત્યસંસટૂકેષુ વગેરે આગારોની જરૂર ન હોવા છતાં તેનો પાઠ બોલવામાં આવે છે તેમ. કેટલાક કહે છે દ્રવવિગઢમાં આઠ આગારો હોય છે એ શાસ્ત્ર વચનના આધારે દ્રવવિગઢના ત્યાગમાં ઉદ્દિષ્ણતવિવેકેષુ પાઠ ન બોલવો જોઈએ. [અહીં પ્રસ્તુત ગ્રંથની ટીકામાં બધી વિગઢઓનો અને અમુક વિગઢઓનો ત્યાગ એ બંને નિવિ કહેવાય છે એમ કહ્યું છે. અને નિવિના પ્રત્યાખ્યાનના સૂત્રમાં નિવિ-ગદ્યં પચ્ચક્ષાદ એવો પાઠ છે. ત્યારે યોગશાસ્ત્રમાં બંને

પ્રકારના ત્યાગને નિનિ કહેવા છે, પણ પ્રત્યાખ્યાનના રૂપ
નિગદ્યો પદ્મમાદ... એવો પાઠ છે. શ્રી માણેશ્વરસ્વા
કૃત આવશ્યક ક્ષીપિકામાં સર્વ વિગદના ત્યાગના પ્રત્યાખ્યા
માટે નિનિગદ્ય પદ્મમાદ એવો પાઠ છે અને અમુક
વિગદના ત્યાગમાં નિગદ્યો પદ્મમાદ એવો પાઠ છે.]

વિગદ પરચક્ષાણુના નવ આગારોમાંથી પદ્મમચ્છિષ્ણ
વિના આઠ આગારોનું વર્ણન થઈ ગયું છે.

પદ્મમચ્છિષ્ણઆગારનો અર્થ આ પ્રમાણે છે :-
પદ્મમચ્છિષ્ણ શબ્દમાં પ્રતીત્ય અને અક્ષિત એમ બે શબ્દો
છે. પ્રતીત્ય એટલે અપેક્ષાએ, અક્ષિત એટલે ચોપડેલું, તદ્દન
રક્ષની (=લૂખાની) અપેક્ષાએ જે નહિવત્ ચોપડેલું હોય તે
પ્રતીત્યઅક્ષિત. [અર્થાત્ તેલ આદિ વિગદનું નહિવત્ (તેનો
સ્વાદ ન આવે એ રીતે) મોણ નાખીને બનાવેલી રાટલી આદિ
વિગદના નિયમવાળાના ખાવામાં આવે તો પણ નિયમ ભંગ ન
થાય.] આંગળીથી તેલ આદિ લઈને ખાખરો વગેરે (નહિવત્)
ચોપડવામાં આવે તો તે વિગદના ત્યાગવાળાને (નીવીમાં) X
ખપે. પણ ધારથી ચોપડવામાં આવે તો ન ખપે.

જેમ પરચક્ષાણુના સૂત્રોમાં વિગદપરિમાણુનું (=અમુક
વિગદના ત્યાગનું) પ્રત્યાખ્યાન ન હોવા છતાં તેનું પ્રત્યા-
ખ્યાન કરવામાં હોય નથી, તેમ સાર્દૂપોરિસી, અવઠું, બિયા-
સણું, તિવિહાર અને હુવિહારના પરચક્ષાણુનો પરચક્ષ-
સ્વર્તમાનમાં આવી વસ્તુ વિગદના ત્યાગમાં વાપરવાની પ્રથા ન
ન ખપે.

આવૃત્ત સૂત્રોમાં પાક ન દોવા છતાં દ્રવ્યમાં દોષ નથી, જલદે
લાગ છે. કારણ કે તેનાથી અપ્રમાદની વૃદ્ધિ થાય છે.

નિદ્રાગમનસમયે આગારમાં નિમિત્તા પચ્યદ્રવ્યો
માટે વિશેષતા આ પ્રમાણે છે— ગૃદસ્થે પોતાના માટે દ્વય
સાથે જાત બેળવેલ દોષ, તે દ્વય જાતની ઉપર ચાર આંગળ
એટલું તરફ દોષ તો દ્વય વિગઈ ન કહેવાય. (અર્થાત્
નિદ્રાસ્થાનું ગણાય.) પણ તેનાથી વધારે તરફ દોષ તો
દ્વય વિગઈ ગણાય. આ રીતે બીજી વિગઈઓ માટે પણ
અમરણું. આ વિશે કહ્યું છે કે—

સ્વીદ્રહીવિયટાણં, જનારિ ડ અંગુલાદ સંસદ્દં ।

કાનિયતેહવયાણં, અંગુલમં તુ સંસદ્દં ॥ ૨૨૨ ॥

મદ્દરોગલમયાણં, અદ્વંગુલયં તુ હોઃ સંસદ્દં ।

ગુરુરોગલમવર્ણયં, અદામલયં તુ સંસદ્દં ॥ ૨૨૩ ॥

(પ્ર. સા.)

“જાત આદિ વસ્તુ સાથે બેળવેલ દ્વય, હર્દી, કે મધ તે
વસ્તુ ઉપર ચાર આંગળ સુધી તરે તો તે વિગઈ ન કહે-
વાય. ચાર આંગળથી વધારે તરે તો તે વિગઈ કહેવાય.
(ક્ષણિત એટલે પ્રવાહી ગોળ.) જાત આદિ વસ્તુ સાથે
બેળવેલ પ્રવાહી ગોળ, તેલ કે ગી તેના ઉપર એક આંગળ
સુધી તરે તો વિગઈ ન કહેવાય, પણ તેનાથી વધારે તરે તો
વિગઈ કહેવાય (૨૨૨). ” “જાત આદિ વસ્તુ સાથે બેળવેલ મધ
કે માંસરસ તેના ઉપર અડધી આંગળી સુધી તરે વિગઈ
ન કહેવાય અને તેનાથી વધારે તરે વગઈ

અશ્વ:-પ્રત્યાખ્યાનથી થતા અપ્રમાદથી શો. થાય છે ?

ઉત્તર:-એનાથી બે લાભ થાય છે. એક આંતર લ અને બીજો બાહ્ય લાભ. (૧) અપ્રમાદ વિરતિનું સ્થાપન કરાવે છે. આ આંતર લાભ છે. [કોઈપણ નિયમના શુભ પાલન માટે તેનું સ્મરણ આવશ્યક છે. x આથી આવકના સામાયિક-પૌષ્ઠ તત્ત્વોમાં વિસ્મૃતિ (=સામાયિક પૌષ્ઠનું વિસ્મરણ થવું એ.) અતિચાર છે.] (૨) અપ્રમાદથી સંપૂર્ણપણે શુદ્ધ પ્રવૃત્તિ (નિષ્પાપ પ્રવૃત્તિ) થાય છે. આ બાહ્યલભ છે. [યદ્યપિ સામાયિકમાં રહેલા સાધુઓ અશુદ્ધ પ્રવૃત્તિનો (પાપ વ્યાપારોનો) ત્યાગ કરી દીધો છે. છતાં પ્રમાદ, રોગ, સત્ત્વની ખામી આદિ કારણોથી દોષિત આકારનું સેવન આદિ અશુદ્ધ પ્રવૃત્તિ (પાપવ્યાપાર) થઈ જવાનો સંભવ છે. પ્રત્યાખ્યાનથી પ્રમાદ ભાગી જાય છે. પ્રત્યાખ્યાનના પ્રભાવથી રોગો નાશ પામે છે. પ્રત્યાખ્યાનનું સેવન કરતાં કરતાં સત્ત્વ વધે છે. પ્રમાદ આદિ કારણો ન રહે એટલે અશુદ્ધ પ્રવૃત્તિ પણ ન થાય. જેમ જેમ પ્રત્યાખ્યાન વધે તેમ તેમ શુદ્ધ પ્રવૃત્તિ વધે છે. વર્ણિતોમાં સાધુ સંપૂર્ણ શુદ્ધ પ્રવૃત્તિવાળો બની જાય છે.]

તિવિહાર આદિ પ્રત્યાખ્યાનથી સમભાવનો ભાગ થતો નથી:-

જ ય સામાદ્યમેયં, ગ્રાહ્ય મેયગદ્ધને વિ સચ્ચત્ય ।

સમભાવપરિવિત્તિણિવિત્તિમાવઓ ઠાણગમણં ચ ॥ ૧૫ ॥

અર્થ:-પ્રત્યાખ્યાન કરનાર ચારે આહારનો ત્યાગ કરી દે તો તો બરાબર છે. પણ તિવિહાર આદિથી અમુક જ પ્રકારના આહારનો ત્યાગ કરે તો તેમાં સામાયિકનો ભાગ થાય છે. કારણ કે જેનો ત્યાગ નથી કર્યો તેમાં રાગ છે, અને જેનો ત્યાગ કર્યો છે તેમાં દ્વેષ છે. નહીં તો અમુકનો જ ત્યાગ અને અમુકનો ત્યાગ નહિ એમ બેદ શા માટે ? જેના ઉપર રાગ છે તેનો રાગના કારણે ત્યાગ નથી કર્યો, અને જેના ઉપર દ્વેષ છે તેનો દ્વેષના કારણે ત્યાગ કર્યો છે. રાગદ્વેષથી સામાયિકનો ભાગ થાય છે.

ઉત્તર:-પ્રત્યાખ્યાન તિવિહાર આદિ બેદથી લેવામાં આવે તો પણ સામાયિકને બાધા પહોંચાડતું નથી જ, અર્થાત્ તેવા પ્રત્યાખ્યાનથી સામાયિકનો=સમભાવનો ભાગ થતો નથી. કારણ કે તિવિહાર આદિ પ્રત્યાખ્યાન કરનાર ત્યાગ નહિ કરેલા આહારમાં પ્રવૃત્તિ અને ત્યાગ કરેલા આહારથી નિવૃત્તિ સમભાવ પૂર્વક કરે છે. અર્થાત્ જેનો ત્યાગ નથી કર્યો તેમાં રાગ છે માટે ત્યાગ નથી કર્યો એવું નથી, કિંતુ શાસ્ત્રમાં કહેલા આહાર લેવાના કુધાદિ કારણોથી ત્યાગ નથી કર્યો. તથા જેનો ત્યાગ કર્યો છે તેના ઉપર દ્વેષ છે, માટે ત્યાગ કર્યો છે એવું નથી, પણ શાસ્ત્રમાં જે (રાગ વગેરે) કારણોથી આહાર લેવાનો નિષેધ કર્યો છે

શુદ્ધ કરવાની ઇચ્છા હોય તે સાધુને તે (-સાડપી) સોંપે અને જેને સોંપે તેના તે (સાડપીએ દીક્ષા માટે સોંપેલા મુમુક્ષુઓ) શિષ્ય ગણાય. ગૃહસ્થ મુંડિત અને સશિષ્ય એમ બે પ્રકારના છે. સંપૂર્ણ મુંડન કરાવે તે મુંડિત, અને ચોટલી રાખે તે સશિષ્ય. જાને પ્રકારના (ઉત્પ્રવ્રજિત) ગૃહસ્થ પૂર્વાચાર્યના જ શિષ્ય ગણાય. તથા દીક્ષા છોડ્યા પછી ત્રણ વર્ષ સુધી જેમને પ્રતિજ્ઞાપ પમાડીને દીક્ષા આપી હોય તે પછુ પૂર્વાચાર્યના ગણાય.” ÷ (૪૨)

ગરીબ શ્રાવક સંજ્ઞાથી દાનનો વિધિ:-

સંતેઞ્ચરલદ્વિજુણગ્રાહમાવેસુ હોદ્દ તુલેસુ ।

દાણં દિસાદમેણ, તીર્ણદિતસ્સ આણાદી ॥ ૪૩ ॥

શ્રાવકે લેદલાવ વિના બધા સાધુઓને દાન કરવું નોંધ્યે. પણ જે શ્રાવક બધા સાધુઓને આપવા અસમર્થ હોય, તેણે જે સાધુની પાસે વસ્ત્રાદિ ન હોય તેને આપવું નોંધ્યે. ને બધા સાધુઓ પાસે વસ્ત્રાદિ ન હોય તેા જે લખિધહીન (વસ્ત્રાદિ મેળવવાની શક્તિ વિનાના હોય) તેમને આપવું નોંધ્યે.

હવે નો બધા પાસે વસ્ત્રાદિ હોય અને તે બધા જ લખિધવાળા હોય કે બધા જ લખિધ વિનાના હોય, અથવા બધા સાધુ પાસે વસ્ત્રાદિ ન હોય અને તે બધા જ લખિધવાળા હોય કે લખિધ વિનાના હોય-આ રીતે બધા સાધુ

પ્રશ્ન:- ગુરુની આજ્ઞા ન માનવાથી અનંત સંસારી શી રીતે થાય ?

ઉત્તર:- ગુરુ સંવિગ્ન અને ગીતાર્થ હોય છે. તે જિનેશ્વરની આજ્ઞા મુજબ જ આજ્ઞા કરે. આથી ગુરુની આજ્ઞાનું ઉદ્ધંધન એટલે જિનેશ્વરની આજ્ઞાનું ઉદ્ધંધન. જિનેશ્વરની આજ્ઞાનું ઉદ્ધંધન મિથ્યાત્વના ઉદયથી થતાર કદાચક રૂપ છે. મિથ્યાત્વના ઉદયથી થતો કદાચક અનંત સંસારનું કારણ છે. ઉત્કૃષ્ટતપ અને ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્રનું પાલન કરનાર પણ મિથ્યાત્વના ઉદયથી થતા કદાચકતા કારણે અનંતસંસારી થાય છે. (૪૬)

અવિદ્યમાન વસ્તુના પશુ પ્રત્યાખ્યાનથી લાભ :-

વજ્રાભાવે વિ હમં, પચ્ચસ્વંતસ્સ ગુણકરં ચેવ ।

આસવનિરોદ્ધમાવા, આણાઆરાહ્ણાઓ ય ॥ ૪૭ ॥

જે વસ્તુ પોતાની પાસે ન હોય (અને અવિદ્યમાં મળવાની સંભાવના પણ ન હોય) તે વસ્તુનું પણ પ્રત્યાખ્યાન લાભ જ કરે છે. કારણ કે તેનાથી આત્મવનો નિરોધ થાય છે= વિરતિ થાય છે, અને સર્વજ્ઞની આજ્ઞાનું પાલન થાય છે.

ભાવાર્થ:- વસ્તુ ન હોય-વસ્તુનો ઉપયોગ ન થતો હોય તો પણ તેનો નિયમ ન કયો હોય તો ત્યાગનો લાભ મળતો નથી. કારણ કે અંતરમાં તેની અપેક્ષા રહેલી છે. તેવી રીતે અમુક પાપ ન કરવા છતાં નિયમ ન કયો હોય પાપ લાગે છે. કારણ કે પાપની અપેક્ષા રહેલી છે. ૧ નિયમ ન કરનારને યાદથી પાપ ન કરવા છતાં અપેક્ષા

હોવાથી પાપ લાગે છે. તેવી રીતે વસ્તુ ન હોય—તેનો ઉપયોગ ન કરે અને લવિષ્યમાં તે વસ્તુ મળવાની સંભાવના ન હોય તો પણ જો ત્યાગનો નિયમ ન લેવામાં આવે તો ત્યાગનો લાભ મળતો નથી. આથી અવિદ્યમાન વસ્તુનું પણ પ્રત્યાખ્યાન સફળ છે એમ જ્ઞાનથી જોનારા સર્વજ્ઞ ભગવંતોએ તેનું પ્રત્યાખ્યાન કરવાનું કહ્યું છે. શ્રી આચં સુહસ્તિ મહારાજે રંકને આપેલી દીક્ષા આ વિષયનું સમર્થન કરે છે. (૪૭)

અવિદ્યમાન વસ્તુના નિયમથી લાભનું દૃષ્ટાંતથી સમર્થન:-

ન ય એત્યં એંગતો, સગઢાહરણાદિ એત્ય દિઢ્વંતો ।

સંતં પિ ણાસદ્ લઢ્ઢું, હોદ્ અસંતં પિ એમેવ ॥ ૪૮ ॥

અવિદ્યમાન વસ્તુ લવિષ્યમાં ન જ મળે એવો એકાંત નથી. કારણકે (તેવા કમોદય આદિથી) વિદ્યમાન પણ વસ્તુ અચાનક નાશ પામી જાય, અને અવિદ્યમાન પણ વસ્તુ તુરત અચાનક મળી જાય એવું બને છે. ક્યારેક જેની સંભાવના પણ ન હોય તેવી વસ્તુની પ્રાપ્તિ થઈ જાય. આ વિષે ગાડાનું દ્રષ્ટાંત છે. એક મુનિ મહાત્મા પાસે અનેક લબ્ધ જીવોએ વિવિધ પ્રકારના નિયમો લીધા. તેમાં કેટલાકે જે વસ્તુ વર્તમાનમાં પોતાની પાસે નથી અને લવિષ્યમાં મળવાની પણ સંભાવના નથી તેવી વસ્તુના ત્યાગનો પણ નિયમ કર્યો હતો. એક બ્રાહ્મણે આ જાણ્યું. તેણે વિચાર્યું કે—આવા (જે વસ્તુ ન હોય અને લવિષ્યમાં મળવાની સંભાવના પણ ન હોય તેવી વસ્તુના ત્યાગના) નિયમો

પણ આપણે જોવાના મારણે વિહિત ક્રિયારૂપ હોવાથી સાધુના યોગી જેમ જ છે. અર્થાત્ જેમ સાધુના યોગી આપણે જોવાના મારણે વિહિત ક્રિયારૂપ હોવાથી શુભ છે, તેમ જિનભવનાદિ અનુષ્ઠાનો પણ આપણે કયિત હોવાના મારણે વિહિતક્રિયારૂપ હોવાથી શુભ છે. સાધુના યોગીની જેમ જિનભવનાદિ અનુષ્ઠાનો શુભ હોવાથી દ્રવ્યસ્તવ કેની થીતે? અર્થાત્ બાવસ્તવ જ છે.

ઉત્તર :- સાધુના યોગીની મતા શુભાધ્યવસાયની અપેક્ષાએ જિનભવનાદિ અનુષ્ઠાનોથી શુભાધ્યવસાય અધ્યયતો હોવાથી તેમ દ્રવ્યસ્તવ છે. (૧૧)

બાવસ્તવની અપેક્ષાએ દ્રવ્યસ્તવની અસારતા :-

जिणभवणादिविहाणदारेणं एमं हेति सुहजोगो ।
उचियाणुद्वाणंपि य, तुच्छो जहजोगतो णवरं ॥ १७ ॥

યદ્યપિ દ્રવ્યસ્તવ જિનભવનનિર્માણ આદિ દ્વારા સાધુના યોગીની જેમ શુભ વ્યાપાર છે, અને આપણે કયિત હોવાના કારણે વિહિત ક્રિયારૂપ પણ છે, તો પણ સાધુના યોગીની અપેક્ષાએ તુચ્છ-અસાર છે.

પ્રશ્ન :- સાધુના યોગીની અપેક્ષાએ દ્રવ્યસ્તવ તુચ્છ છે એટલું શું કારણ ?

* ઔચિત્યમ્બુત્તિરુપત્થેડ્વ્યલ્પમાવત્યાદ્ દ્રવ્યસ્તવઃ
(લલિતવિસ્તરા અરિહંત ચેધ્યાણું સૂત્રની વૃત્તિ.)

ઉત્તર :- સાધુના યોગોથી થતા શુભાશ્ચર્યસામ્યની અપેક્ષાએ દ્રવ્યસ્તવથી શુભાશ્ચર્યસામ્ય અલ્પ થતો હોવાથી દ્રવ્યસ્તવ અસાર છે.

મથ્ન :- સાધુના યોગોની અપેક્ષાએ દ્રવ્યસ્તવમાં શુભાશ્ચર્યસામ્ય અલ્પ થવાનું શું કારણ ?

ઉત્તર :- સાધુના યોગો સ્વરૂપથી જ શુભ છે, જ્યારે દ્રવ્યસ્તવ, લિંગભવન નિર્માણાદિ દ્વારા જ શુભ છે, સ્વરૂપથી નહિ. કારણ કે તેમાં દિશિત પાપ થાય છે. (૧૭)

ભાવસ્તવની અપેક્ષાએ દ્રવ્યસ્તવની અસારતાનું કારણ :-

સઘ્વત્ય નિરમિસંગસત્ત્વેણ જહ્નુજોગમો મહં હોહ ।

એસો ઠ અમિસ્સંગા, કત્યહ્ તુચ્છેવિ તુચ્છો ઠ ॥ ૧૮ ॥

સાધુ દ્રવ્ય-દોષ આદિ બધામાં સંગરહિત હોવાથી તેના યોગો દ્રવ્યસ્તવની અપેક્ષાએ મહાન-ઉત્તમ છે. દ્રવ્યસ્તવ કરનારાઓ અસાર પદ્ય શરીર, ઓ, સંતાન, ઘર, મિત્ર આદિ ઉપર આસક્તિવાળા હોવાથી દ્રવ્યસ્તવ સાધુના યોગોની અપેક્ષાએ અસાર છે.

પણ આપ્તકથિત હોવાના કારણે વિહિત ક્રિયારૂપ હોવાથી સાધુના યોગો જેવા જ છે. અર્થાત્ જેમ સાધુના યોગો આપ્ત કથિત હોવાના કારણે વિહિત ક્રિયારૂપ હોવાથી શુભ છે, તેમ જિનભવનાદિ અનુષ્ઠાનો પણ આપ્ત કથિત હોવાના કારણે વિહિતક્રિયારૂપ હોવાથી શુભ છે. સાધુના યોગોની જેમ જિનભવનાદિ અનુષ્ઠાનો શુભ હોવાથી દ્રવ્ય-સ્તવ કેવી રીતે ? અર્થાત્ ભાવસ્તવ જ છે.

ઉત્તર :- સાધુના યોગોથી થતા શુભાધ્યવસાયની અપેક્ષાએ જિનભવનાદિ અનુષ્ઠાનોથી શુભાધ્યવસાય અદ્ય થતો હોવાથી તેમ દ્રવ્યસ્તવ છે. (૧૧)

ભાવસ્તવની અપેક્ષાએ દ્રવ્યસ્તવની અસારતા :-

જિનભવણાદિવિહાણદારેણં એસ હેતિ સુહજોગો ।

ઉચિયાણુદ્ઘાણંપિ ય, તુચ્છો જહજોગતો નવરં ॥ ૧૭ ॥

યદપિ દ્રવ્યસ્તવ જિનભવનંનિર્માણુ આદિ દ્વારા સાધુના યોગોની જેમ શુભ વ્યાપાર છે, અને આપ્ત કથિત હોવાના કારણે વિહિત ક્રિયારૂપ પણ છે, તો પણ સાધુના યોગોની અપેક્ષાએ તુચ્છ-અસાર છે.

પ્રશ્ન :- સાધુના યોગોની અપેક્ષાએ દ્રવ્યસ્તવ તુચ્છ છે એનું શું કારણ ?

+ ઔચિત્યપ્રવૃત્તિરૂપત્વેડપ્યલ્પભાવત્વાદ્ દ્રવ્યસ્તવઃ

(લક્ષિતવિસ્તર અગિયંત ચેમ્યાણં સુત્રની વૃત્તિ.)

ઉત્તર :- સાધુના યોગોથી થતા શુભાધ્યવસાયની અપેક્ષાએ, દ્રવ્યસ્તવથી શુભાધ્યવસાય અલ્પ થતો હોવાથી દ્રવ્યસ્તવ અસાર છે.

પ્રશ્ન :- સાધુના યોગોની અપેક્ષાએ દ્રવ્યસ્તવમાં શુભાધ્યવસાય અલ્પ થવાનું શું કારણ ?

ઉત્તર :- સાધુના યોગો સ્વરૂપથી જ શુભ છે, જ્યારે દ્રવ્યસ્તવ જિનભવન નિર્મોણાદિ દ્વારા જ શુભ છે, સ્વરૂપથી નહિ. કારણ કે તેમાં ક્ષિયિત પાપ થાય છે. (૧૭)

ભાવસ્તવની અપેક્ષાએ દ્રવ્યસ્તવની અસારતાનું કારણ :-

સર્વથ નિરમિસંગત્તણેણ જહ્જોગમો મહં હોઈ ।

एसो उ अमिस्संगा, कथंइ तुच्छेवि तुच्छो उ ॥ ૧૮ ॥

સાધુ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર આદિ બધામાં સંગરહિત હોવાથી તેના યોગો દ્રવ્યસ્તવની અપેક્ષાએ મહાન-ઉત્તમ છે. દ્રવ્યસ્તવ કરનારાઓ અસાર પણુ શરીર, સ્ત્રી, સંતાન, ઘર, મિત્ર આદિ ઉપર આસક્તિવાળા હોવાથી દ્રવ્યસ્તવ સાધુના યોગોની અપેક્ષાએ અસાર છે.

પ્રશ્ન :- શરીર, સ્ત્રી, સંતાન, ઘર, મિત્ર વગેરે અસાર કેમ છે ?

ઉત્તર :- શરીર વગેરેથી પરલોકનો કોઈ લાભ થતો નથી. [ખલ્લે તેની ખાતર પાપ કરવાથી પરલોકનું શુકશાન થાય છે.] માટે તે અસાર છે. તુચ્છ વસ્તુનો સંગ કરવો એ ઉચિત નથી. (૧૮)

આસક્તિના કારણે દ્રવ્યસ્તવ અસાર કેમ છે તેનું સ્પષ્ટીકરણ:-
જમ્હાં ઉ અભિસ્સંગો, જીવં દૂસેહ્ નિયમતો ચેવ ।
તદ્દસિયસ્સ જોગો, ત્રિસધારિયજોગતુહોત્તિ ॥ ૧૯ ॥

કારણ કે આસક્તિ સ્ફટિક જેવા નિર્મલ પણ જીવને
અવશ્ય મલિન બનાવે છે. સંગરૂપ મલથી મલિન બનેલા
જીવનો વ્યાપાર એરથી વ્યાપ્ત પુરુષના વ્યાપાર સમાન
હોય છે. અર્થાત્ જેમ એરથી વ્યાપ્ત પુરુષમાં ચેતના (-શુદ્ધિ)
અસ્પષ્ટ હોવાથી વ્યાપાર અદ્ય હોય છે, તેમ આસક્તિ-
વાળા જીવનો શુભ વ્યાપાર અદ્ય શુભ હોય છે. (૧૯)

સર્વથા શુદ્ધ વ્યાપાર સાધુનો જ હોય :-

જહ્ણો અદ્સિયસ્સા, હેયાઓ સવ્વહા નિયત્તસ્સ ।
સુદ્ધો ઉ ઉવાદેણ, અકલંકો સવ્વહા સો ઉ ॥ ૨૦ ॥

આસક્તિથી અકલુષિત અને હિંસાદિ પાપથી સર્વથા
(=જનનજીવ ત્રિવિધ ત્રિવિધે) નિવૃત્ત સાધુનો મહાવ્રતાદિમાં
નિતાણાપૂર્વક થતો વ્યાપાર શુદ્ધ જ છે. આથી સાધુનો
વ્યાપાર જ સર્વથા નિદોષ છે.* (૨૦)

ભાવસ્તવ અને દ્રવ્યસ્તવમાં તદ્વાવત :-

અસુહતરંદુત્તરણપ્પાઓ દવ્વત્થઓ સમત્તો ય ।

ળદિમાદિસુ હયરો પુળ, સમત્તગ્રાહુત્તરણકપ્પો ॥ ૨૧ ॥

જાણનાથી આસક્તિ અને હિંસાદિ પાપ એ બે અશુદ્ધિનાં કારણો
છે એમ ગર્ભિત રીતે સૂચન કર્યું છે. દ્રવ્યસ્તવમાં આસક્તિ અને
દ્વિવિત્ત હિંસા હોય છે. માટે તે સર્વથા શુદ્ધ નથી.

કઙ્ગુગોસહાદિજોગા, મંધરરોગસમસણ્ણિહો વાવિ ।

પદમો વિણોસહેણં, તવચયતુછો ય ચિત્તિઓ ડ ॥ ૨૨ ॥

પદમાડ કુમલચંધો, તસ્સ વિવાગેણ સુગદમાદીયા ।

તત્તો પરંપરાણ, ચિત્તિઓવિ દુ દોદ કાલેણ ॥ ૨૩ ॥

દ્રવ્યસ્તવ ક્રિયિત સાવધ હોવાથી નહી આદિમાં કાંટા-
વાળા ખરાબ કાષ્ટ વગેરેથી તરવા સમાન છે, અને ભાવસ્તવ
દ્વારા ઋમોક્ષત્વ કારણ હોવાથી અપૂર્ણ છે. જ્યારે ભાવસ્તવ
આત્મ પરિણામ રૂપ હોવાના કારણે બાહ્યદ્રવ્યોની અપેક્ષા-
રહિત હોવાથી નહી આદિમાં બાહ્યથી તરવા સમાન છે,
અને દ્રવ્યસ્તવ વિના મોક્ષત્વ કારણ હોવાથી પૂર્ણ છે. (૨૧)
તથા દ્રવ્યસ્તવ બાહ્યદ્રવ્યોની અપેક્ષાવાળું હોવાથી શુદ્ધ
આદિ ઔપધના યોગથી લાંબા કાળે ધનાર રોગના ઉપશમ
(હબાઇ જવા) સમાન છે. જ્યારે ભાવસ્તવ બાહ્યદ્રવ્યોની
અપેક્ષા વિના આત્મપરિણામ રૂપ હોવાથી ઔપધ વિના
નિમૂલ રોગક્ષય સમાન છે. અહીં દ્રવ્યસ્તવ ઔપધ
તુલ્ય છે. કર્મશમ રોગશમ તુલ્ય છે. છતાં દ્રવ્યસ્તવને
રોગશમ તુલ્ય કહ્યો તે કાર્યમાં કારણના ઉપચારથી સમજવું.
એ પ્રમાણે ભાવસ્તવ ઔપધાભાવ તુલ્ય છે, કર્મક્ષય રોગ-
ક્ષય તુલ્ય છે. છતાં અહીં ભાવસ્તવને કર્મક્ષયતુલ્ય કહ્યો
તે કાર્યમાં કારણના ઉપચારથી સમજવું. (૨૨) દ્રવ્યસ્તવથી

ઋમોક્ષો દ્રવ્યસ્તવથી જ મોક્ષ થતો નથી. અર્થાત્ દ્રવ્યસ્તવથી
સીધો મોક્ષ થતો નથી, કિંતુ ભાવસ્તવ દ્વારા પરંપરાએ આપે છે,

પણ સમજી લેવી. સ્તુતિ એટલે શુભોત્સીર્તન. પ્રતિપત્તિ એટલે આશ્વિનો સ્વીકાર. (૨૬)

જાને સ્તવ પરસ્પર સંકળાયેલા છે.—

દન્વત્યયભાવત્યયરૂઢં એયમિય હોતિ દદ્ધવં ।

અણોણસમણુવિદ્ધં, ણિચ્છયતો મણિયવિસયં તુ ॥ ૨૭ ॥

જિનભવનનિર્માણાદિ દ્રવ્યસ્તવ અને આશ્વિસ્વીકારરૂપ ભાવસ્તવ ભિન્ન હોવા છતાં પરમાર્થથી પરસ્પર સંકળાયેલા (=સાપેક્ષ) છે. દ્રવ્યસ્તવ અને ભાવસ્તવનો વિષય પહેલાં કહેવાઈ ગયો છે. તે આ પ્રમાણે :- દ્રવ્યસ્તવનો વિષય (=અધિકારી) ગૃહસ્થ છે અને ભાવસ્તવનો વિષય (=અધિકારી) સાધુ છે.

[ગૃહસ્થને મુખ્યરૂપે દ્રવ્યસ્તવ અને સાધુને મુખ્યરૂપે ભાવસ્તવ છે. ગૌણ રૂપે તો ગૃહસ્થને પણ ભાવસ્તવ છે અને સાધુને પણ દ્રવ્યસ્તવ છે. ગૃહસ્થને પણ આશ્વિની ભાવના અનુમોદના આદિથી અને સામાયિક આદિથી ગૌણ રૂપે ભાવસ્તવ છે. સાધુને પણ દ્રવ્યસ્તવની અનુમોદના-પ્રશંસાદિથી દ્રવ્યસ્તવ છે. આથી જ અહીં જાને સ્તવ પરસ્પર સંકળાયેલા (=સાપેક્ષ) છે એમ કહ્યું છે.] (૨૭)

સાધુને દ્રવ્યસ્તવ હોય છે તેમાં પ્રમાણ :-

જહ્નોવિ હુ દન્વત્યયમેદો અણુમોયણેણ અત્થિત્તિ ।

એયં ચ એત્થ ણેયં, હ્ય સુદ્ધં તંતજુત્તીએ ॥ ૨૮ ॥

તંતમ્મિ વંદનાએ, પૂયણસકારહેઊ ઉસ્સગ્ગો ।

તેને હુ ણિદિદ્ધો, તે પુણ દન્વત્યયસરૂપે ॥ ૨૯ ॥

સાધુને પણ જિનપૂજનાદિના દશનથી થયેલ હપ-પ્રશંસા આદિ ૩૫ અનુભોદનથી દ્રવ્યસ્તવ છે.

પ્રશ્ન :- સર્વ સાવધનો ત્યાગ કરનાર સાધુની કંઈક સાવધ દ્રવ્યસ્તવની અનુભોદના પ્રમાણ રહિત હોવાથી દોષિત છે.

ઉત્તર :- સાધુની દ્રવ્યસ્તવની અનુભોદના નીચે કહેવાશે તે શાસ્ત્રયુક્તિથી શુદ્ધ છે. (૨૮) ચૈત્યવંદન નામના શાસ્ત્રમાં ‘અરિહંત ચેદિઆણુ’ સૂત્રમાં સાધુને પણ પૂજન-સત્કાર નિમિત્તે કાઉસ્સગ્ગ કહ્યો છે. પૂજન અને સત્કાર દ્રવ્યસ્તવ છે. અર્થાત્ શાસ્ત્રમાં સાધુને દ્રવ્યસ્તવ ૩૫ પૂજન-સત્કાર નિમિત્તે કાઉસ્સગ્ગ કરવાનું કહ્યું હોવાથી સાધુની દ્રવ્યસ્તવની અનુભોદના શાસ્ત્રસંમત છે. (૨૯)

પૂજન-સત્કારનું સ્વરૂપ :-

મલ્લાદ્દહિ પૂજા, સકારો પવરવત્થમાદીહિ ।

અણ્ણો વિવજ્જઓ હ્હ, દુહાવિ દ્વવત્થઓ એત્થ ॥ ૩૦ ॥

પુષ્પમાલા આદિથી થતી પૂજા પૂજન છે અને શ્રેષ્ઠ વસ્ત્ર આદિથી થતી પૂજા સત્કાર છે. કેટલાક આચાર્યો

✠ સહિતવિસ્તરા વગેરેમાં ઉપદેશ દ્વારા કરાવવાથી પણ સાધુને દ્રવ્યસ્તવ છે એમ કહ્યું છે.

✠ જેના ઉપર આચાર્ય શ્રીહરિભદ્રચરિત્રની સહિતવિસ્તરા નામની ટીકા છે, તે ચૈત્યવંદન શાસ્ત્ર છે.

કલે દુઃખેભ્યં, ગણેભ્યં કામ્યંચિ રદ્ધે નૃ ૧

જહ માદામવચિનિ, દુઃખેભ્યેન આદાયે ॥ ૩૩ ॥

દ્રવ્યસ્તવથી ભગવદનુમાન રૂપ જે થાયે ભાવ થાય તે જ મુખ્યતામાં ભગવાનને અનુમત ન મના છે, અને તે ભાવલેશ દ્રવ્યસ્તવ વિના ખીજા ભોગથી મના ન હોવાથી અથોગનિથી ઘોણ રૂપે દ્રવ્યસ્તવ પણ ભાવલેશની જેમ અનુમત છે. (૩૩) કામ્યની ઇચ્છાવાળાને અનંતર (જેનાથી મીઠું કામ્ય થાય) કારણની ઇચ્છા થાય જ છે. જેમ કે, બૂખ શમાવવાની ઇચ્છાવાળાને આદારની ઇચ્છા થાય જ છે. અર્થાત્ કામ્યની ઇચ્છામાં-અનુમતિમાં તેના અનંતર કારણની ઇચ્છા-અનુમતિ રહેલી જ હોય છે. આથી દ્રવ્યસ્તવ ભાવલેશનું અનંતર કારણ હોવાથી ભાવલેશની અનુમતિમાં દ્રવ્યસ્તવની અનુમતિ રહેલી જ છે, એટલે ભગવાનને ભાવલેશ અનુમત હોવાથી દ્રવ્યસ્તવ પણ અનુમત જ છે એ સિદ્ધ થાય છે. (૩૪)

ભગવાનને દ્રવ્યસ્તવ અનુમત છે એ વિષે ૩૧મી ગાથામાં કહેલી યુક્તિનું વિશેષ સમર્થન :-

જિણમવળકારણાઙ્ગિ, મરહાદીણં ણ વારિતં તેણ ૧

જહ તેસિં ચિય કામા, સહ્ણવિસાદીહિ ણાણહિ ॥ ૩૫ ॥

તા તંપિ અણુમયં ચિય, અપ્પહિસેહાઠ તંતજુત્તીણ ૧

હય સેસાણવિ ઇત્થં, અણુમોયણમાદિ અવિરુદ્ધં ॥ ૩૬ ॥

શ્રી આદિનાથ ભગવાને ભરત આદિને જેમ શબ્દ, વિષ ઇત્યાદિ દષ્ટાંતોથી વિષયભોગનો નિષેધ કર્યો, તેમ

જિનભવનનિર્મોણ આદિનો અને સમવસરણુમાં ખલિ વગેરેનો નિષેધ કયો નથી, ભો આદિનાથ ભગવાનને જિન-ભવનનિર્મોણ આદિ અનુમત ન હોત તો તેનો વિષયભોગની જેમ નિષેધ કયો હોત. (૩૫)

શલ્ય વગેરે દર્શાવેલા આ પ્રમાણે છે :-

સલ્લં કામા ચિલં કામા, કામા આસીચિસોષમા ।
કામે પત્યમાણા, અકામા ભંતિ દુર્ગદ ॥
(ઉત્તરો ૬-૫૩)

“વિષયો શલ્ય સમાન છે, વિષયો ઝેર સમાન છે, વિષયો આશીવિષ સખં સમાન છે, વિષયોની ઈચ્છા પૂરી ન થવાથી વિષયો ભોગવ્યા વિના પણ વિષયોની ઈચ્છા માત્રથી જીવો દુર્ગતિમાં જાય છે.” (૩૫)

ભગવાને જિનભવન નિર્મોણ આદિનો અને સમવસરણુમાં ખલિ વગેરેનો નિષેધ ન કયો હોવાથી ભગવાનને તે અનુમત જ છે એમ (ભો અનુમત ન હોત તો વિષયભોગની જેમ તેનો નિષેધ કરત એવી) શાસ્ત્રયુક્તિથી સિદ્ધ થાય છે. એ પ્રમાણે સાધુઓને પણ જિનખિખનાં દર્શનથી થતા પ્રમોદથી અને જિનખિખાદિ કરાવનારની પ્રશંસાથી દ્રવ્યસ્તવ સંબંધી અનુમોદના સંગત છે. તથા જિનખિખાદિ કરાવનારની પ્રશંસા દ્વારા અને જિનખિખાદિ કરાવવાથી થતા લાભનું વર્ણન કરીને ખિખાદિ કરાવવાનો ઉત્સાહ કરાવવા દ્વારા સાધુઓને દ્રવ્યસ્તવનું કરાવવું પણ સંગત છે. કારણ કે દ્રવ્યસ્તવમાં મુખ્યપણે મોક્ષનું સાધન બને તેવો જ ભાવલેશ (=થોડો

“તીર્થંકર, સિદ્ધ, કુલ, ગણ, સંઘ, ક્રિયા, ધર્મ, જ્ઞાન, જ્ઞાની, આચાર્ય, સ્થવિર, ઉપાધ્યાય, ગણી એ ૧૩ પદોની આશાતના ત્યાગ, લક્ષિત (ખાલ્ય લક્ષિત), ખડુમાન (આંતરિક માન) અને પ્રશંસા એ ચાર પ્રકારે વિનય કરવો એ વિનયના $13 \times 4 = 52$ લેહ છે. કુલ એટલે અનેક ગણોનો (ગરબોનો) સમુદાય. ગણ એટલે એક આચાર્યનો ગરબ (સમુદાય). સ્થવિર એટલે સીદ્ધતા સાધુઓને સ્થિર કરનાર. ગણી એટલે સાધુસમુદાયનો અધિપતિ=આગેવાન. ખાકીના પદોનો અર્થ મુગમ છે.” (૩૭)

કાયોત્સર્ગથી દ્રવ્યસ્તવ રૂપ ઔપચારિક વિનય કરવા માટે જ “અરિહંત એઇઆણ” એ વંદનાસૂત્રમાં ‘પૂજણવત્તિયાપ’ ઇત્યાદિ પદોથી પૂજા આદિનો ઉલ્લેખ છે. આથી સાધુને પણ (અનુમોદના આદિથી) દ્રવ્યસ્તવ સંગત છે. (૩૮) “પૂજણવત્તિયાપ” વગેરે પદોથી પૂજન આદિનું ઉચ્ચારણ જો દ્રવ્યસ્તવ માટે ન હોય તો તે ઉચ્ચારણ નિરર્થક બને.

× સમક્ષિતના સડસઠ ખોલમાં વિનયનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે :— અરિહંત, સિદ્ધ, ચૈત્ય (મંદિર-મૂર્તિ), જ્ઞાત, ધર્મ (યતિ ધર્મ), સાધુ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, પ્રવચન (= સંઘ) અને દર્શન (સમ્યક્ત્વ) એ દશનો લક્ષિત, પૂજા, પ્રશંસા, નિદાત્યાગ આશાતનાત્યાગ એમ પાંચ પ્રકારનો વિનય કરવો તે દર્શન વિનય છે. (પ્ર૦ સાં ૯૩૦-૩૧) સમક્ષિતના સડસઠ ખોલનો સંજ્ઞાવમાં પૂજનો લક્ષિતમાં સમીપેશ કરી ચાર પ્રકારે અરિહંતાદિ દશનો વિનય જણાવ્યો છે.

મુનિજોષી બીજા છવે, કે જે ધાર્મિક-ધર્મવૃત્તિવાળા છે, તેમને જ શ્રુભભાવનું (કે ભાવપૂજનનું) કારણ હોવાથી સાદાત્ પશુ દ્રવ્યસ્તવ કરવાનું વિધાન છે કારણ કે આવશ્યક નિયુક્તિમાં કહ્યું છે કે- (૪૧) અપૂર્ણ સંયમવાળા દેશવિરતિ આવકેને સંસાર ઘટાડનાર દ્રવ્ય પૂજન કરવા યોગ્ય ન છે.

પ્રશ્ન :— દ્રવ્યસ્તવ કંઈક સાવધ હોવાથી આવકેને પણ કરવા યોગ્ય કેમ ગણાય ?

ઉત્તર :— દોષિત પણ પ્રવૃત્તિ જો પરિણામે અધિક લાભનું કારણ બને તો તે કરણીય બને છે. આ વિષયના બોધ માટે દ્રવ્યસ્તવમાં કૃપનું દર્શાવેલ છે. ત્રીજા પંચાશકની ૧૦મી ગાથામાં કૃપદર્શાવતું વર્ણન થઈ ગયું છે. (૪૨)

આવશ્યકમાં જિનભવનાદિનું પણ વિધાન:-

સો સ્વલુ પુષ્પાર્દ્રો, તત્ત્યુત્તો ન જિનમવળમાર્દ્રિ ।

આર્દ્રસદા ત્યુત્તો, તયમાવે કંસસ પુષ્પાર્દ્ર ॥ ૪૩ ॥

પ્રશ્ન :— +આવશ્યક સૂત્રમાં “દ્રવ્યત્વજો પુષ્પાર્દ્ર” પુષ્પ, ધૂપ વગેરે દ્રવ્યસ્તવ છે એમ પુષ્પાદિને દ્રવ્યસ્તવ કહેલ છે, જિનભવન વગેરેને નહિ. ત્યારે અહીં તો જિનભવન, જિનમૂર્તિ વગેરેને પણ દ્રવ્યસ્તવ કહેલ છે. આનું શું કારણ ?

* આં સામાયિક અં ભાષ્યગાથા ૧૯૬

+ આં સામાયિક અં ભાષ્યગાથા ૧૯૩-૧૯૫.

ઉત્તર :- ત્યાં “પુષ્પાદિ” ગદમાં રહેલા આદિ શબ્દથી જિનભવન વગેરેનું પણ સૂચન છે. જો ત્યાં આદિ શબ્દથી જિનભવન વગેરેનું સૂચન ન હોય તો તે દ્રવ્યસ્તવ ન હોવાથી તેના અધિકારીઓ જિનભવનાદિ ન કરે. હવે જો જિનભવન, જિનમૂર્તિ વગેરે ન હોય તો પુષ્પાદિથી પૂજા કેની? અર્થાત્ પુષ્પાદિ પૂજાનું વિધાન નિર્ધારક બને. આથી ત્યાં આદિ શબ્દથી જિનભવન વગેરેનું પણ સૂચન કયું છે. (૪૩)

આ૦ માં મુનિઓને અનુમોદનાદિથી દ્રવ્ય પૂજનો નિષેધ નથી :-
 ણણુ તત્થેવ ય મુણિણો, પુષ્પાદિનિવારણં ફુડં અત્થિ ।
 અત્થિ તયં સયકરણં, પહુચ્ચ નડણુમોયણાદિવિ ॥ ૪૪ ॥

અર્થ :- આવશ્યકમાં મુનિઓને પુષ્પાદિ પૂજનો સ્પષ્ટ નિષેધ કર્યો છે. ત્યાં કહ્યું છે કે—

છઙ્ગીવકાયસંજમુ, દબ્બથપ સો વિરુજ્જપ કસિણો ।
 તો કસિણસંજમચિઠ્ઠ, પુષ્પાદિયં ન ઇચ્છંતિ ॥ (ભા૦ ૧૯૫)

“છ જીવનિકાયના સંઘટ્ટનાદિના ત્યાગ રૂપ સંયમમાં છ જીવનિકાયના જીવોનું હિત છે. દ્રવ્યસ્તવમાં પુષ્પાદિને ચુંટવા આદિથી સંયમનું પૂર્ણ પાલન થતું નથી. આથી સંપૂર્ણ સંયમને પ્રધાન સમજનારા સાધુઓને પુષ્પાદિક દ્રવ્યસ્તવ ઇષ્ટ નથી.” આ પ્રમાણે આવશ્યકમાં સાધુઓને દ્રવ્યસ્તવનો નિષેધ હોવાથી તેમને દ્રવ્યસ્તવ ન હોય.

ઉત્તર :- ત્યાં સ્વયં કરવાનો નિષેધ છે, નહિ કે અનુ-
 મોદનાદિનો પણ. જો કે અહીં (પંચાશકના કર્તા) આચાર્ય

તથા શ્રી ઉમાસ્વાતિ મહારાજે દ્રવ્યસ્તવ સંબંધી ફલ વગેરે જણાવવા માટે જ દ્રવ્યસ્તવની દેશના આપી છે, નહિ કે સાક્ષાત્ જીજ્ઞાસે કરાવવા. દ્રવ્યસ્તવના ફલનું વર્ણન કરવાથી ફળની ઈચ્છાવાળા જીવો સ્વયં પૂજમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે. જો તે દેશના સાક્ષાત્ જીજ્ઞાસે પૂજમાં પ્રવૃત્તિ કરાવવા માટે હોય તો સાધુએ પૂજમાં સાક્ષાત્ જાતે પ્રવૃત્તિ કરવી એ પણ વિધેય જની જાય. અને એમ જાને તો આર્યવંશસ્વામીના આચરણનું આલંબન પુષ્ટ ગણાય. પણ તે આલંબનને શાસ્ત્રમાં પુષ્ટ કહ્યું નથી. જો સાધુધર્મ માટે અસમર્થ છે તેને જ દ્રવ્યસ્તવ આદિ શ્રાવકધર્મનો ઉપદેશ આપવો જોઈએ. જો સાધુધર્મ માટે સમર્થને શ્રાવકધર્મનો ઉપદેશ આપે તો આરંભમાં પ્રવર્તાવવાનો દોષ લાગે છે. કહ્યું છે કે-

જદ્ધર્મમ્મિદસમત્યે, જુજ્ઞાત્તદેસજંપિ સાદૃશં ।
તદદિગદોસનિવિત્તીકલં તિ કાયાણકંપટ્ટા ॥

“સાધુધર્મ માટે અસમર્થ જીવને શ્રાવકધર્મથી અધિક દોષની નિવૃત્તિ થતી હોવાથી છ કાયના જીવોની રક્ષા માટે સાધુ શ્રાવકધર્મનો પણ ઉપદેશ આપે એ ચોગ્ય છે.”

શ્રી આર્યવંશસ્વામીના દ્રવ્યસ્તવનો પ્રસંગ આ પ્રમાણે છે-એક વખત ભગવાન શ્રી વંશસ્વામી પુરિકા નામની નગરીમાં વિચરી રહ્યા હતા. તે વખતે ત્યાં શ્રાવકો અને જોદ્ધર્મીઓ પરસ્પર સ્પર્ધાથી પોતપોતાના દેવની પુષ્પપૂજ

કરતા હતા. પણ બધા સ્થળે ખીદ્ર ધર્મીઓ પાછળ પડી જતા હતા. રાજા (ખીદ્ર સાધુઓનો ભક્ત હોવાથી) તેમને અનુકૂળ હતો. આથી તેમણે રાજાને પ્રાર્થના કરી. રાજાએ શ્રાવકોને મંદિરમાં પુષ્પો ચઢાવવાનો નિર્દેશ કરી દીધો. પરંતુ પછીના દિવસે પુષ્પપૂજા ન થવાથી શ્રાવકો દુઃખી બની ગયા. આથી આબાલવૃદ્ધ બધા શ્રાવકો આર્યવંશસ્વામી પાસે આવ્યા અને કહ્યું:—આપના જેવા તીર્થના નાથ વિદ્યમાન હોવા છતાં શાસનની અપભ્રાજના થાય છે. આ અપભ્રાજનાથી શું થાય છે તે આપ જાણો જ છો. આથી આર્યવંશસ્વામી આકાશમાં ઉડીને માહેશ્વરીનગરી ગયા. ત્યાં હુતાશન નામનું વ્યંતરમંદિર હતું. એ મંદિરના બગીચામાં દરરોજ એક +કુંભ જેટલાં પુષ્પો ઉત્પન્ન થતાં હતાં. ત્યાં આર્યવંશસ્વામી પિતાનો મિત્રદેવ તે બગીચાની સાર-સંભાળ વગેરે વ્યવસ્થા કરતો હતો, અર્થાત્ બગીચાનો માળી હતો. આર્યવંશસ્વામીને આવેલા જોઈને તેણે સંબ્રમ સહિત પૂછ્યું—આપને અહીં આવવાનું શું પ્રયોજન છે ? આથી આર્યવંશસ્વામીએ કહ્યું: મારે પુષ્પોની જરૂર છે. માળીએ કહ્યું: ‘ આપે મારા ઉપર ઉપકાર કર્યો. આ પુષ્પો સ્વીકારો. ’ વંશસ્વામીએ કહ્યું: ‘ હું જીજ્ઞાસુ જોઈને આવું છું ત્યાં સુધીમાં તું આ પુષ્પો એકઠાં કરી રાખ. ’ પછી આર્યવંશસ્વામી ત્યાંથી ઉડીને (લઘુ) હિમવાન નામના મોટા

+ ૬૦, ૮૦, ૧૦૦ આઠકતો અનુક્રમે જઘન્ય, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ કુંભ થાય છે. (ઉપદેશપદ)

પ્રશ્ન :— કયા કારણથી સંકળાયેલો છે ?

ઉત્તર :— આજ્ઞાપારતંત્ર્યયુક્ત દ્રવ્યસ્તવથી થયેલ ભગ-
વાનબદ્ધમાન રૂપ ભાવલેશથી, અર્થાત્ દ્રવ્યસ્તવથી થતો ભાવ-
લેશ (અદ્યપ્ય શુભભાવ) ભાવસ્તવલેશ (અદ્યપ્ય ભાવસ્તવ)
રૂપ છે. આથી દ્રવ્યસ્તવ ભાવલેશ વડે (અદ્યપ્ય ભાવ વડે)
ભાવસ્તવ સાથે સંકળાયેલો છે. ભાવલેશ (અદ્યપ્ય શુભ ભાવ)
આજ્ઞાપારતંત્ર્યયુક્ત હોવો જોઈએ. આજ્ઞાપારતંત્ર્ય સહિત
ભાવલેશ માત્ર પૂરતો રૂપ છે, ભાવસ્તવરૂપ નથી. કારણ કે
આજ્ઞાપારતંત્ર્યથી સહિત ભાવલેશથી ભગવાનના ચારિ-
ત્રાદિ શુભો ઉપર બદ્ધમાન વગેરે જે કૃણ મળવું જોઈએ તે
કૃણ મળતું નથી.

પ્રશ્ન :— દ્રવ્યસ્તવથી થતો આજ્ઞાપારતંત્ર્ય યુક્ત ભગ-
વાનબદ્ધમાન રૂપ ભાવલેશ ભાવસ્તવલેશ કેમ છે ?

ઉત્તર :— જિનેશ્વર ભગવાન ઉપર બદ્ધમાન જોઈએ
તેમનામાં રહેલા ચારિત્ર વગેરે શુભો ઉપર બદ્ધમાન ચારિત્ર
વગેરે શુભો ઉપર બદ્ધમાન એ ચારિત્રની અનુમોદનારૂપ છે.
ચારિત્ર ભાવસ્તવ છે. આથી આજ્ઞાપારતંત્ર્ય યુક્ત ભગવાન-
બદ્ધમાન ભાવસ્તવ છે. શ્રાવકોને આ રીતે દ્રવ્યસ્તવથી
અનુમોદના આદિ દ્વારા ભાવસ્તવ હોય છે. તે સાધુની
અપેક્ષાએ અદ્યપ્ય હોવાથી ભાવસ્તવલેશ (= અદ્યપ્ય ભાવસ્તવ) છે.
આ રીતે દ્રવ્યસ્તવ ભાવલેશથી ભાવસ્તવ સાથે સંક-
ળાયેલો છે. (૪૬)

૪૩૮ માટેનાં અનુચિતિ નિર્માણ માટેનાં ૪૩૮ માટેનાં
તેને માટેનાં અનુચિતિ નિર્માણ માટેનાં

તોમે સલાહનિજો, વિગેય જોમાડ અળગનિમિત્તે ।
જો સાસનસ જાગડ, મો મોજો સુખમિસુદોતિ ॥ ૪૭ ॥

(નિઃ) જેનેતર મર્ગમાં ન હોય તેવી ઉદારતા અને
ઓગિત્ય રૂપ વિશેષનાના મારણે મંજ્યારનિત અને બુદ્ધિશાળી
લોકોમાં પ્રશંસનીય બને અને એથી જ જિનશાસનની
પ્રભાવનાનું કારણ બને તે દ્રવ્યસ્તવ સુપરિશુદ્ધ બાબુલો. (૪૭)

દ્રવ્યસ્તવમાં થતા બાવલેશમાં પ્રમાણ :-

તત્ય પુણ વંદનાદંમિ ઉચિતસંવેગજોગઝો નિયમા ।
અત્યિ સ્વલુ માવલેસો, અણુહવસિદ્ધો વિહિપરાણં ॥ ૪૮ ॥

દ્રવ્યસ્તવમાં (વંદનાદો =) ચૈત્યવંદન, સ્તુતિ, પ્રશ્નિધાન,
ચંદનાદિથી પૂજા વગેરેમાં સ્વભૂમિકા આદિને અનુરૂપ
ઉદ્ધાસથી* બાવલેશ (અત્ય શુભભાવ) અવશ્ય હોય છે.

*અહીં ટીકામાં ઉચિતસંવેગયોગત :- વંદનાદિજનિતશક્ય-
માવવિશેષસંબન્ધાત્ આવો અર્થ કર્યો છે. તેનો ભાવાર્થ
" સ્વભૂમિકા આદિને અનુરૂપ ઉદ્ધાસ " એવો જણાય છે. કારણ કે
દ્રવ્યસ્તવ કરનારા જીવો દેશવિરતિ, સમ્યગ્દષ્ટિ, માર્ગાભિમુખ વગેરે
અનેક પ્રકારના હોય છે. તે દરેકને ચૈત્યવંદનાદિમાં સરખો ઉદ્ધાસ
નથી હોતો. ભૂમિકા, પૂજનની સામગ્રી, સંયોગો વગેરે અનેક કારણોથી
ઉદ્ધાસમાં તારતમ્ય હોય છે. એટલે જેને જેટલો ઉદ્ધાસ આવે તેને
તેટલા અંશે ભાવ હોય છે.

પ્રશ્ન :- ચંદનાદિથી પૂજા દ્રવ્યસ્તવ છે, પણ “સંતયુણ્ણિક્ષણા+ માયે” (વિદ્યમાનશુણ્ણોનું પરમભક્તિથી કીર્તન કરવું એ ભાવસ્તવ છે.) એ વચનથી ચૈત્યવંદન વગેરે ભાવસ્તવ છે. તો અહીં ચૈત્યવંદનાદિને દ્રવ્યસ્તવ કેમ કહ્યાં ?

ઉત્તર :- ચંદનાદિની પૂજા રૂપ દ્રવ્યસ્તવ પછી કરવાનાં હોવાથી અહીં અપેક્ષાએ ચૈત્યવંદનાદિને દ્રવ્યસ્તવ કહ્યાં છે.

પ્રશ્ન :- અહીં ગાથામાં ‘ચંદનાદિમ્મિ’ એમ ચૈત્યવંદનનો સાક્ષાત્ ઉલ્લેખ કયો અને ચંદનાદિપૂજનો આદિ શબ્દથી નિર્દેશ કયો તેનું શુ કારણ ?

ઉત્તર :- ભાવલેશનો (અલ્પ શુભભાવનો) ચૈત્યવંદનાદિમાં ખડુ વ્યક્ત અનુભવ થાય છે. જ્યારે ચંદનાદિપૂજમાં શુભભાવલેશ હોવા છતાં તેનો એટલો વ્યક્ત અનુભવ થતો નથી. આ લેહ હર્ષાવવા અહીં ચૈત્યવંદનનો સાક્ષાત્ ઉલ્લેખ કરીને ચંદનાદિપૂજનો આદિ શબ્દથી નિર્દેશ કયો છે.

પ્રશ્ન :- ચૈત્યવંદનમાં તથા ચંદનાદિની પૂજામાં ભાવલેશ (અલ્પ શુભભાવ) થાય છે તેમાં પ્રમાણ શું ?

ઉત્તર :- આગમોક્ત વિધિપૂર્વક ચૈત્યવંદનાદિ કરનારાઓને તેનાથી થતો ભાવલેશ અનુભવસિદ્ધ છે. (૪૮)

દ્રવ્યસ્તવથી ભાવલેશ થવામાં હેતુ :-

દન્વત્યયારિહત્તં, સમ્મં ણાઙ્ગ મયવઓ તંમિ
તહ ઉ પયટ્ટંતાણં, તવ્માવાણુમહઓ સો ય ॥ ૪૯ ॥

+ આ ૦ સામોયિક અ. લાઘ્યગાથા ૧૬૩.

૭ જિનભવનવિધિ પંચાશક

હકા પંચાશકમાં સ્તવવિધિ હતો. તેમાં દ્રવ્યસ્તવ અને ભાવસ્તવ અંગે પણ ન હતું. દ્રવ્યસ્તવ જિનભવન નિર્માણ આદિ રૂપ છે. આથી સાતમા પંચાશકમાં જિનભવનવિધિ બતાવવાની ઇચ્છાવાળા અંધકાર મંગલ વગેરે જણાવે છે :-

નમિઝ્ઞ વદ્દમાણં, ચોચ્છં જિનભવનકારણવિદ્ધાણં ।

સંસેવઓ મહત્ત્યં, ગુરુવાણાણુસારેણ ॥ ૧ ॥

શ્રીવર્ધમાનસ્વામીને નમસ્કાર કરીને શુરુના ઉપદેશ અનુસાર જિનભવન કરાવવાનો વિધિ કહીશ. આ વિધિ અંદોષથી (= ઘોડા ચાલેમાં) કહીશ, પણ તેનો અર્થ વિસ્તૃત થશે. (૧)

અધિકારીએ જ જિનભવન કરાવવું, જોઈએ :-

અદિમારિણા હમં સલ્લ, કારેયવ્વં વિવજ્જણ દોસો ।

આણામંગાઠ ચિય, ધમ્મો આણાહ પઢિવદ્ધો ॥ ૨ ॥

જિનમંદિર કરાવવાની યોગ્યતાવાળા છવે જ જિનભવન કરાવવું જોઈએ. જો જિનભવન કરાવવાની યોગ્યતા રહિત છવ જિનભવન કરાવે તો અશુભ કર્મ બંધાયેલો હોય લાગે છે.

પ્રશ્ન :- સંસાર રૂપ નદી તરવા માટે નાવસમાન દ્રવ્યસ્તવ કરવામાં પણ દોષ કેમ લાગે ?

આથી પરલોક સંબંધી વિધિમાં આમવચનથી જ પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ થાય છે. દર્શુ છે કે :-

યસ્માત્ પ્રવર્તકં ભુવિ, નિવર્તકં પાંતરાત્મનો યવનમ્ ।
ધર્મકૌતસ્તંસ્પો, મૌર્ત્યિં વૈતદિદ્ પરમમ્ ॥ યો ૨-૧૩ ॥

“(આગમની આરાધનાથી જ ધર્મ થાય છે,) કારણ કે લોકોને સ્વાધ્યાય, ધ્યાન આદિ ધર્મકાર્યમાં પ્રવર્તાવનાર અને દિસાદિ પાપ કાયોથી અટકાવનાર આગમ છે. આથી ધર્મ આગમમાં જ છે અને સર્વજ્ઞે દેહેલાં આગમો જ શુભ છે.” (૩)

જિનમવન દર્શાવવાને યોગ્ય જીવનું સ્વરૂપ :-

અદિગારી ઇ ગિહત્યો, સુહસયજો વિત્તપંજુઓ કુલજો ।
અક્ષુદ્ધો ધિદ્વલિઓ, મદ્મં તદ્ધ ધમ્મરાગી અ ॥ ૪ ॥

ગુરુપૂજાકરણર્થ, સુસ્ત્રમાદ્ગુણસંગઓ ચેવ ।

જાયાદિગયવિદ્યાણસ્ત ધણિયમાણપ્પહાણો ય ॥ ૫ ॥

શુભસ્વજન, ધનવાન, દુલીન, અશુદ્ધ, ધર્મબલવાન, બુદ્ધિ-
શાળી, ધર્મરાગી, ગુરુપૂજાકરણરતિ, શુશ્રૂષાદિશુભયુક્ત,
વિધિજ્ઞાતા અને અતિજિનાજ્ઞાપ્રધાન ગૃહસ્થ જિનમંદિર
બંધાવવાને યોગ્ય છે.

(૧) શુભસ્વજન એટલે સારા સ્વજન-પરિવારવાળો.
પરાભ સ્વજન-પરિવાર લોકવિરુદ્ધ અને ધર્મવિરુદ્ધ
કાયો કરે. આથી જિનમંદિર બંધાવવામાં શુભ ભાવની
વૃદ્ધિ ન થાય અને શાસન પ્રભાવના માય. વિવેકી

જીવ પોતાની શુભ લાવની વૃદ્ધિ અને શાસનની પ્રભાવતા એ જો માટે મંદિર કરાવે છે. સ્વજન-પરિવાર ખરાબ હોય તો જિનમંદિર કરાવવામાં આ જો લાલ ન થાય. માટે સ્વજન-પરિવાર સારો હોવો જોઈએ.

(૨) ધનવાન:-મંદિર ખંધાવનાર ધનવાન ન હોય તો શરૂ કરેલું મંદિર નિર્માણનું કાર્ય પૂરું કરી શકે નહિ. આથી તેને ખેદ થાય. જીભની પાસેથી ધન માગીને કાર્ય પૂરું કરે તો લોકમાં હાંસીપાત્ર બને, અજ્ઞાન લોક જિનમંદિર ખંધાવવાના બહાને પૈસા લઈને પોતાના કુટુંબનું પોષણ કરે છે એવી અનેક કુશંકાઓ કરે.

(૩) કુલીન:-મંદિર ખંધાવનાર ઉત્તમ કુળમાં જન્મેલો હોવો જોઈએ. તેવા વિશિષ્ટ ઉત્તમ કુળમાં ઉત્પન્ન ન થયે હોય તો પણ નિંદકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલો ન હોવો જોઈએ. કારણ કે નિંદકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલ જીવે ખંધાવેલું મંદિર લોકમાં આદર્ય બનતું નથી.

(૪) અક્ષુદ્ર:-અક્ષુદ્ર એટલે કૃપણતારહિત. કૃપણ જીવ ઉચિત દ્રવ્યવ્યય ન કરી શકવાથી મંદિર ખંધાવે નહિ, અને ખંધાવે તો પણ શાસનપ્રભાવતા ન કરી શકે. અથવા અક્ષુદ્ર એટલે કૂરતા રહિત. કૂર જીવ જીભને સંતાપ પેદા કરનારો હોવાથી લોકો તેના પ્રત્યે દેવવાળા બની નાંચ. આથી તેના ખંધાવેલા મંદિર ઉપર પણ દેવ કરે.

(૫) દૈર્ઘ્યબળવાન એટલે ધીરજ રૂપ બળથી સુક્ત, અર્થાત્ ચિત્તની સમાધિ રૂપ બળથી સુક્ત. આવો જીવ

ધાર્યા કરતાં અધિક ધનવ્યય થઈ જાય તો પણ પશ્ચાત્તાપ ન કરે. આનાથી વિપરીત જીવ ધાર્યા કરતાં અધિક ધનવ્યય થઈ જાય તો પશ્ચાત્તાપ કરે. પરિણામે જે લાભ મળે તે જોઈએ તે લાભ ન મળે.

(૬) બુદ્ધિશાળી:-બુદ્ધિ રહિત જીવ અયોગ્ય પ્રવૃત્તિ કરનારો હોવાથી આલોક અને પરલોકનું ફળ મેળવી શકતો નથી. આથી અહીં “બુદ્ધિશાળી” એમ કહ્યું છે.

(૭) ધર્મરાગી એટલે શ્રુત અને ચારિત્રરૂપ ધર્મમાં અનુરાગવાળો. ધર્મરાગ રહિત જીવ મંદિર બંધાવવાની યોગ્યતાના સૂચક બીજા અનેક ગુણોથી યુક્ત હોય તો પણ જિનમંદિર બંધાવે નહિ, કદાચ બંધાવે તો પણ ઈષ્ટ (શુભભાવ, વૃદ્ધિ, શાસન પ્રભાવનાદિ) ફળ મેળવી શકે નહિ.

(૮) ગુરુજનપૂજકરણુરતિ એટલે માતા-પિતા વગેરે લૌકિક ગુરુ અને ધર્મોચાર્ય વગેરે લોકોત્તર ગુરુની ઉચિત વિનયાર્થિ રૂપ પૂજા કરવાના દ્વિતવાળો. આવો જીવ લોકોના પ્રેમનું સંપાદન કરી શકે છે. આથી આરંભેલું કાર્ય લોકોના સહકારથી પૂરું કરી શકે છે. લોકોની સહાયથી રહિતનું કાર્ય અધૂરું રહે એ સુસંભવિત છે.

(૯) શુશ્રૂષાદિગુણયુક્તા:-બુદ્ધિના શુશ્રૂષા વગેરે આઠ ગુણો છે. તે આ પ્રમાણે-

શુશ્રૂષા શ્રવણં ચૈવ, ગ્રહણં ધારણં તથા ।

ઋહોડપોહોડર્થવિજ્ઞાનં, તત્ત્વજ્ઞાનં ચ ધીગુણાઃ ॥ ૧ ॥

૪૨૮ : જિનભવનની વિધિ-પંચાશય-આચાર-છન્દ-

કરે છે. આથી સ્વ-પરના સિવા માટે જિનમંદિર બંધાવનારમાં ઉચ્ચ શ્રેણી હોવા જરૂરી છે. (૨)

યોગ્ય જગ્યા જિનમંદિર નિર્માણ થાય ત્યાં જિનનાં સ્વપ્ન:-

તં તદ્દ પવત્તમાણં, દદૃઢં કેદઃ શુભમામિણો મર્મમં ।

અળ્લો ડ તસ્યા વીયં, સુદ્ધમાનાઓ પવજંતિ ॥ ૭ ॥

જિનભવન કરાવવાની યોગ્યતાવાળા જીવને જિનમંદિર નિર્માણમાં ઉક્તશુભોને અતુરૂપ પ્રવૃત્તિ કરતો જોઈને કેઈ શુભરાગી જીવો સમ્યગ્દર્શનાદિ મોક્ષમાર્ગને પામી છે. બીજા કેટલાક શુભાનુરાગરૂપ શુભ પરિણામથી સમ્યગ્દર્શનાદિ માર્ગના બીજને (પ્રવચન પ્રશંસા વગેરેને) પામી છે. શુભ રાગ વિનાના જીવો સમ્યગ્દર્શનાદિ મોક્ષમાર્ગને ન પામી શકે. માટે અહીં 'શુભરાગી' એમ કહ્યું છે. (૭)

જિનશાસન સંબંધી શુભભાવ સમ્યગ્દર્શનનું બીજ છે:-

જો ચિય સુદ્ધમાવો સ્વલુ, સવ્વન્નુમયમ્મિ હોઈ પરિસુદ્ધો ॥

સો ચિય જાયઈ વીયં, વોહીઈ તેજનાણ ॥ ૮ ॥

જિનશાસન સંબંધી પ્રશંસાદિરૂપ જે જંઘન્ય, મધ્યમ કે ઉત્કૃષ્ટ પરિશુદ્ધ* (=ગતાનુગતિકપણે પ્રશંસાદિ કરવું વગેરે દ્રવ્યોથી રહિત) શુભભાવ થાય છે તે પરિશુદ્ધ શુભભાવ જ સમ્યગ્દર્શનનું બીજ-કારણ બને છે. આ વિષયમાં ચોરડું દર્શાવે છે.

* પરિશુદ્ધ:-શુદ્ધો, ન પુનઃ પરાનુવૃત્ત્યાદિદૂષણોપેતત્ત્વે-નાપરિશુદ્ધઃ ।

“રસ્તા વગેરેમાં પાણી અને લીલું ઘાસ ઘણું હોવાથી આત્મવિરાધના થતી હોવાથી સાધુઓ ચોમાસાનાં વિહાર કરતા નથી.”

અહીં મૂળગાથામાં અપિ શબ્દ સાધુઓ ચોમાસા સિવાય શેષ કાળમાં જ વિહાર કરે છે એ અર્થનો સૂચક છે.

શ્રી મહાવીર ભગવાનનો આ વૃત્તાંત આ પ્રમાણે છે:- શ્રી મહાવીર ભગવાને આંતરશત્રુઓને દૂર કરીને અને વિશાળ રાજ્યનો ત્યાગ કરીને પ્રવ્રજ્યાનો સ્વીકાર કર્યો. પછી સંગરહિત અતિશયપ્રબલસત્ત્વવંત અને જીવોત્ત્ત્વ રક્ષક કરવામાં તત્પર શ્રી મહાવીર ભગવાન આમ-નગર આદિથી ભરેલી પૃથ્વી ઉપર વિહાર કરતા કરતા ‘મથૂરાક’ નામના ગામમાં પધાયો. ત્યાં ‘દ્વિમાન’ સંજ્ઞાથી ઓળખાતા તાપસ ગૃહસ્થોનો* આશ્રમ હતો. તાપસોનો કુલપતિ ભગવાનના પિતાનો મિત્ર હતો. તે શ્રી મહાવીર ભગવાનને જોઈને સંભ્રમપૂર્વક ઉઠ્યો અને રનેહથી ભેટી પડ્યો. તેથી શ્રી મહાવીર ભગવાને પણ પૂર્વના અભ્યાસના કારણે કુલપતિને ભેટવા સહસા હાથ લાંબા કર્યા. પછી કુલપતિએ ભગવાનને કહ્યું : કુમાર ! આ આશ્રમમાં તમારે રહેવા લાયક ઘરો છે, માટે તમે અહીં રહો. ભગવાન ત્યાં એક રાત રહીને બીજા સ્થળે ચાલ્યા ગયા. બીજા સ્થળે જતા ભગવાનને કુલપતિએ પ્રેમથી કહ્યું : હે મુનિ ! તમને ઠીક લાગે તો તાપ

* અમુક પ્રકારના તાપસો પત્ની, પુત્ર વગેરે પરિવારવાળા ગૃહસ્થ માં હોય છે. આથી અહીં દીકરામાં ‘પાશ્વંદીગૃહીણાં’ એવો પ્રયોગ છે

કેતા ઉપર ઉપકાર કરવા માટે તમે પાપ આવીને યોગાસુ' સર્જી દરો. બગવાન આદ મદિતા લુદા લુદા રથજો વિચરીને યોગાસુ' આવતાં તે ગામમાં પધાયો.

આસમના એક મઠમાં યોગાસુ' રહ્યા, યોગાસાના પ્રારં-
ભમાં નરુ પાસ નહિ મળવાના કારણે ગાયો મઠોતું રુતું
પાસ ખાઈ જવી હતી. તાપસો દાયમાં તાદટી તથને ગાયોને
દાંટી કાઢતા હતા. પણ બગવાન નિઃસંજ દોવાથી ગાયોની
ઉપેક્ષા કરતા હતા આથી તે તાપસોએ કુલપતિને કહિયાદ
કરી કે, આપને પ્રિય આ ગુનિ ગાયોથી આપણા મઠતું
રક્ષણ કરતા નથી. તેથી કુલપતિએ બગવાન પાસે જઈને
હજુઃ કુમાર! આ રીતે મઠની ઉપેક્ષા કરવી તમારા માટે
યોગ્ય નથી. કારણ કે પદ્મી પણ શક્તિ ગુજળ પોતાના
માળાતું રક્ષણ કરે છે આથી મઠને વિનાશ કરવી ગાયોને
તમારે કાંટી કાઢવી જોઈએ. આ પ્રમાણે કુલપતિએ
બગવાનને શિખામણ આપી. તેથી મારા નિમિત્તે તેમને
અપ્રીતિ થાય છે, જોમ જાણીને બગવાન ત્યાંથી નીકળી ગયા
અને અસ્થિર ગામમાં પધાયો. આ વળતે યોગાસાના
(અપાદ મુદ ૧૫ થી) ૧૫ દિવસ પસાર થયા હતા. જેમ

॥ અહીં હૃત્યેયં શિક્ષયામાસ, સપિપાસમસૌ જિનમ્ ।

તતઃ સ્યામી તદપ્રીતિ કાત્વા નિર્ગતયાંસ્તતઃ ॥ ૧ ॥

આ પ્રમાણે પાઠ છે આમાં 'સપિપાસમ્' એ પાઠ અશુદ્ધ હોય તેમ
જણાય છે. આના સ્થાને 'સોપવાસમ્' એ પાઠ કે તેના બીજા કોઈ
પાઠ હોયો જોઈએ જોમ મને લાગે છે.

હોને ય સાહુત્રાઓ, અનુચ્છન્નાનેણ સોઝાનો મમ્મો ।
પુરિયુત્તમણ્ણીનો, પમાણા નેા તિત્થમ્મ ॥ ૨૪ ॥

અધિક ધન આપવાથી થયેલા સંતોષથી જિનશાસનની પ્રશંસા થાય છે. જિનશાસનની પ્રશંસા કરીને ઠેટલાક નોકરો, અથવા નોકરોને અધિક દાન આપ્યું છે એ જોઈને કે સાંભળીને જિનશાસન પ્રત્યે આકર્ષાયેલા જીવો, જોધિ-ખીજને (સમ્યગ્દર્શનનાં કારણોને) પામે છે, ખીજ ઠેટલાક લઘુકર્મી નોકરો કે અધિકદાન જોવા આદિથી જિનશાસન પ્રત્યે આકર્ષાયેલા જીવો પ્રતિબોધ (=સમ્યગ્દર્શન) પામે છે. તથા જિનભવન કરાવનારની ઉદારતાથી શિષ્યલોકમાં જેનો ઉદાર હોવાથી જૈનધર્મ શ્રેષ્ઠ છે, ઉત્તમ પુરુષે કહેલો છે ઇત્યાદિ પ્રશંસા થાય છે, અને એ રીતે જૈનશાસનની પ્રભાવના થાય છે. (૨૩-૨૪)

(૪) સ્વાશયવૃદ્ધિ દ્વાર

સ્વાશયવૃદ્ધિનું નિમિત્ત:-

સાસયવુહ્લીવિ રૂઢં, ધુવણ્ણગુરુજિણિંદગુણપરિણાપ ।
તત્ત્વિવઠાવળત્થં, સુદ્ધપવિત્તીરૂ ણિયમેણ ॥ ૨૫ ॥

સ્વાશયવૃદ્ધિ એટલે શુભપરિણામની વૃદ્ધિ. જિનભવન-નિર્મોણમાં ત્રણે લોકમાં બહુ માનનીય શ્રી જિનેશ્વર ભગવાનના સર્વજ્ઞતા, સંસાર રૂપ જંગલમાંથી જીવોનો ઉદ્ધાર કરવાનું સામર્થ્ય વગેરે શુણેના યથાર્થજ્ઞાનથી જિનર્ષિબની તિષ્ઠા નિમિત્તે થતી (જિનભવનનિર્મોણ સંબંધી) શુદ્ધ

પ્રવૃત્તિધી=નિરવધક્રિયાથી શુભ પરિણામની વૃદ્ધિ પણ *
અવશ્ય થાય છે. અહીં શુભપરિણામની વૃદ્ધિમાં શુદ્ધપ્રવૃત્તિ
અને જિનતા ગુણોત્તુ* યથાર્થજ્ઞાન એ જ કારણ જણાવ્યા
છે. તેમાં જિનતા ગુણોત્તુ* યથાર્થજ્ઞાન મુખ્ય કારણ છે. (૨૫)

સ્વાશયશ્ચદિનું સ્વરૂપ :-

પેચ્છિસ્સં હત્યમહં, વંદણગણિમિત્તમાગણ સાહુ ।

કયપ્પુણે ભગવંતે, ગુણરયણિહી મહાસત્તે ॥ ૨૬ ॥

પડિયુજ્ઞિસ્સંતિ હં, દટ્ટૂણ જિણિદવિવમકલંકં ।

અણોવિ ભવ્વસત્તા, કાહિતિ તતો પરં ધમ્મં ॥ ૨૭ ॥

તા એયં મે વિત્તં, જમેત્થમ્મુવઓગમેતિ અણવરયં ।

હ્ય ચિંતાઽપ્પિહિયા, સાસયવુડ્ઢી ઉ મોક્કલ્લફલા ॥ ૨૮ ॥

જિનમંદિરમાં ચેત્યવંદન માટે આવેલા કૃતપુણ્ય, જ્ઞાનાદિ
ગુણો રૂપ રત્નોના નિધાન, મહાસત્ત્વવંત સાધુભગવંતોનાં
દર્શન હું કરીશ. (૨૬) જિનમંદિરમાં શસ્ત્ર, શ્રી આદિ કલંક-
રહિત જિનગિબનાં દર્શન કરીને બીજા પણ ભવ્ય જીવો
પ્રતિબોધ (=સમ્યગ્દર્શન) પામશે અને પછી કુશલ અનુષ્ઠાન
રૂપ ધર્મ કરશે. (૨૭) જિનમંદિર તૈયાર થતાં જિનગિબ-
સ્થાપના, સાધુદર્શન અને ભવ્યજીવપ્રતિબોધ થશે. તેથી જ
ધન જિનમંદિરમાં વપરાય છે એ જ ધન મારું છે, તે
સિવાયનું ધન પારકું છે. આવી (૨૫થી૨૮ એ ચાર
ગાથામાં કહેલી) સતત અવિચ્છિન્ન શુભ વિચારણા એ શુભ

આરંભનો વિચાર કરતાં પરમાર્થથી અકુશલથી (—આરંભથી) નિવૃત્તિ રૂપ છે.

હાવાથી:— જિનભાવન સંબંધી ચતનમાં ક્રિયિત આરંભ થાય છે, યજ્ઞ સાથે સાથે એતી વગેરે મોટા આરંભો બંધ થાય છે. એટલે આરંભ અલ્પ થાય છે અને આરંભથી નિવૃત્તિ અધિક થાય છે, આરંભ કરતાં આરંભથી નિવૃત્તિ અધિક હોવાથી પ્રસ્તુત ચતના પ્રવૃત્તિસ્વરૂપ હોવા છતાં પરમાર્થથી નિવૃત્તિસ્વરૂપ છે. (૩૪)

દિક્તવિપયનું શ્રી આદિજિનના દર્શનથી સમર્થન—

एत्तो चिय जिहोसं, सिप्पादिविहाणमो जिणिदस्स ।

लेसेण सदोसंपि हु, बहुदोसनिवारणत्तेण ॥ ३५ ॥

આથી જ (=અધિક દોષનું નિવારણ કરનારી થોડા દોષવાળી પ્રવૃત્તિ નિદોષ હોવાથી) શ્રી આદિનાથ ભગવાને શિષ્યકલા, રાજનીતિ વગેરેનું જે શિક્ષણ આપ્યું તે કંઈક દોષિત (=સાવધ) હોવા છતાં નિદોષ (નિરવધ) છે. કારણ કે તેનાથી ઘણા દોષો દૂર થાય છે.

પ્રશ્ન:— શિષ્યકલા આદિના શિક્ષણથી ઘણા દોષો દૂરી રીતે દૂર થાય છે ?

ઉત્તર:— જો ભગવાન શિષ્યકલા, રાજનીતિ આદિનું શિક્ષણ ન આપે તો લોકો ધન આદિ માટે એક-બીજાને મારી નાખે, એક-બીજાનું ધન લઈ લે, પરસ્પરીગમન આદિ દોષોનું સેવન કરે, આવા અનેક મોટા મોટા ગુનાઓ હોય, લોકમાં ભારે અંધાધૂંધી ચાલે. આથી લોક

જ્ઞાનાદિની આરાધનાવાળો જીવસાત-આઠ ભવોથી અવશ્ય જન્મ-મરણાદિ દોષોનો વિયોગ થવાથી નિત્યસુખવાળા મોક્ષ પામે છે. અહીં સાત આઠ ભવો જઘન્ય આરાધનાની અપેક્ષા છે. ઉત્કૃષ્ટ આરાધનાથી કેઈ તે જ ભવમાં મોક્ષમાં જાય છે.

પ્રશ્ન :- સાત આઠ ભવોની ગણતરી કેવી રીતે કરવી ? મનુષ્યભવમાંથી દેવલોકમાં, દેવલોકમાંથી મનુષ્ય ભવમાં એમ મનુષ્ય-દેવલોકના સાત આઠ ભવો ગણવા કે આરાધનાના, એટલે કે જે ભવોમાં (જ્ઞાનાદિની) આરાધના થઈ હોય તે ગણવા ?

ઉત્તર :- જે ભવોમાં (જ્ઞાનાદિની) આરાધના થઈ હોય તેવા ભવો ગણવા. કારણ કે મનુષ્ય-દેવલોકના ભવો ગણવામાં સાત જ ભવ થાય. સાતમા ભવ મનુષ્યનો છે. ચારિત્રનો આરાધક મનુષ્યલોકમાં ઉત્પન્ન ન થાય, વૈમાનિક દેવલોકમાં જ ઉત્પન્ન થાય. એટલે આઠમા ભવમાં મોક્ષમાં ન જઈ શકે. આથી સાત જ ભવ થાય, આઠ ભવ ન થાય. (જે આઠમા ભવે દેવલોકમાં જઈને પછી મનુષ્યભવમાં મોક્ષ પામે તો ૯ ભવ થાય.) આથી આરાધનાના સાત આઠ ભવો ગણવા. કેઈ જીવ સાત ભવોમાં આરાધના કરીને મોક્ષે જાય, તો કેઈ જીવx આઠ ભવોમાં આરાધના કરીને મોક્ષમાં જાય. (૫૦)

xઅટ્ટમવા ડ ચરિત્તે= ચારિત્ર સ્વીકારના આકલવો છે, અર્થાત્ આઠ ભવોમાં ચારિત્રનો સ્વીકાર કર્યા પછી અવશ્ય મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય. ને ૮૫૬)

૮ જિનજિખ પ્રતિષ્ઠાવિધિ પંચાશક

સાતમા પંચાશકમાં જિનભવન બંધાવવાનો વિધિ
કહ્યો. જિનભવન જિનજિખથી અધિષ્ઠિત હોય છે. આથી
આઠમા પંચાશકમાં જિનજિખની પ્રતિષ્ઠાનો વિધિ કહેવાની
ઈચ્છાવાળા અંધકાર મંગલ વગેરે જણાવે છે :-

નમિઝ્જણ દેવદેવં, વીરં સમ્મં સમાસઓ વોચ્છં ।

જિણવિંવપદ્ધાણ, વિહિમાગમલોયણીતીણ ॥ ૧ ॥

દેવોના પણ દેવ શ્રી મહાવીર સગવાનને ભાવશુદ્ધિ
પૂર્વક પ્રણામ કરીને આગમ અને લોક એ બંનેની નીતિ
અનુસાર (=આગમ અને લોકશાસ્ત્રમાં બતાવ્યા પ્રમાણે)
જિનજિખની પ્રતિષ્ઠાની વિધિ સંક્ષેપથી કહીશ.

અહીં લોક શબ્દનો ઉદ્ભવ કરીને એ જણાવ્યું છે કે
કોઈ વખત જિનમતથી અવિરુદ્ધ લોકનીતિનું પણ અનુસરણ
કરવું જોઈએ. (૧)

જિનજિખ કરાવવા સંબંધી વિધિના વર્ણનની પ્રતિષ્ઠા :-

જિણવિંવસ્સ પદ્ધા, પાયં કાગવિયસ્સ જં તેણ ।

તત્કારવણંમિ વિહિં, પદમં ચિય વણિમો તાવ ॥ ૨ ॥

પ્રાયઃ બીજા પાસે કરાવેલા જિનજિખની પ્રતિષ્ઠા
ધાય છે. આથી પ્રતિષ્ઠાવિધિની પહેલાં જિનજિખ કરાવવાની
વિધિ કહીએ છીએ. (૨)

દુકડે આપવામાં તેટલા પૈસા પોતાની જીવનજરૂરિયાતમાં વપરાઈ જવાથી વ્યસનમાં ઉપયોગ ન કરી શકે. તથા વ્યસનવાળા કારીગરોને પહેલેથી પૈસા આપી દેવાથી પછી કામ ન કરે અથવા અમુક સમયમાં જેટલું થવું જોઈએ તેટલું કામ ન કરે એટલે કામ ક્યાં વિના પૈસા દેવાથી દેવદ્રવ્યના લક્ષણનો દોષ લાગે.] (૮)

સદોષ શિલ્પીને નિર્દોષ શિલ્પી પ્રમાણે મૂલ્ય આપવામાં, થતો દોષ:-
 દેવસ્સપરીભોગો, અણેગજન્મેસુ દારુણવિવાગો ।
 તંમિ સ હોઈ ગિત્તો, પાવો જો કારઓ હ્રરા ॥ ૯ ॥

દોષિત શિલ્પી સાથે ખિંબ ઘડવાનું મૂલ્ય નક્કી કરવામાં ન આવે તો તે શિલ્પીને દેવદ્રવ્યનું લક્ષણ કરાવવાનું થાય છે. દેવદ્રવ્યનું લક્ષણ અશુભ કર્મ ખંધાદ્વારા અનંત ભવોમાં નરકાદિના દુઃખરૂપ ભયાનક ફળ આપે છે. ખીંબને લયંકર અશુભ ફળવાળા કાર્યમાં જોડવો એ પરોપકાર કરવાના સ્વભાવવાળા સજ્જન પુરુષોને ઉચિત નથી. (૯)

દેવદ્રવ્યના લક્ષણથી શિલ્પીને લયંકર ફળ આવશે, એમાં અમારે શું ? એવો વિચાર કરનારને ઉપદેશ:-

જં જાયઈ પરિણમે, અસુહં સન્વસ્સ તં ન કાયવ્વં ।

સમ્મં ણિરુવિઝ્ઞં, ગાદગિલાણસ્સ વાડપત્થં ॥ ૧૦ ॥

આ કાર્યથી ભવિષ્યમાં લાભ થશે કે નુકશાન એમ ખરોખર વિચાર કરીને જે કાર્ય અતિશય ગ્તાનને અપથ્ય આપવાની જેમ પરિણામે પોતાને કે પરને અશુભ ફળ

અસંખ્ય દેવોની પૂજા આ માટે જોઈ શકાય છે :
 જમદિગયચિવગામી, સન્નેસિં નેા ચન્નદગદેક ।
 તા તસ્મ પદ્મણ, તેસિ પૂયાદિ અવિરુદ્ધ ॥ ૧૯ ॥
 સાહમ્મિયા ય ણ, મહિહિદયા સમ્માદિદ્વિજો જેણ ।
 ણ્તો જિય ઉચિયં સલુ, ણ્તેસિં ણ્ત્ય પૂજાદી ॥ ૨૦ ॥

પ્રસ્તુત જિનના સ્વામી તીર્થંકર પરમાત્મા ઈદ્રિ વગેરે
 બધા જ દેવોના અભ્યુદયનું કારણ છે. આથી તીર્થંકરની
 પ્રતિષ્ઠામાં દેવોનું પૂજન, સત્કાર વગેરે વિરુદ્ધ નથી-યોગ્ય
 છે. (૧૯) દિક્પાલ વગેરે દેવો જિનના ભક્ત હોવાથી
સાધ્ધર્મિક છે, મહાન ઋદ્ધિસંપન્ન છે, સમ્યગ્દર્શનને ધારણ
 કરનાર છે, આ ત્રણ કારણોથી જ પ્રતિષ્ઠામાં તેમનું પૂજન,
 સત્કાર વગેરે યોગ્ય જ છે. (૨૦)

અધિવાસનનું પ્રતિપાદન:-

તત્તો સુહજોણં, સત્થાણે મંગલેહિ ઠવણા ઉ ।
 અહિવાસણમુચિણં, ગંધોદગમાદિણા ણ્ત્ય ॥ ૨૧ ॥

પછી સારા સુહૃતે અધિવાસન કરવાના સ્થાને ચંદનાદિ
 (આઠ) વસ્તુઓનું વિલેપન કરીને તે સ્થાન ઉપર જિનજિનની
 સ્થાપના મંગલ ગીતો ગાવા પૂર્વક કરવી. પછી સુગંધી
 દ્રવ્યોના મિશ્રણવાળું સુંદર જલ, કપાયચૂણું, (આઠ ભતની)
 માટી વગેરેથી અધિવાસન કરવું. અધિવાસન એટલે તેવા
 પ્રકારની શુદ્ધિ કરવા વડે જિનપ્રતિષ્ઠાની યોગ્યતા કરવી,
 અર્થાત્ જિનને પ્રતિષ્ઠાને યોગ્ય બનાવવું. અધિવાસનની
 પ્રતિષ્ઠાકલ્પમાં કહી છે. (૨૧)

જિન પાસે કળશોની સ્થાપના -

વત્તારિ પુષ્પકલસા, પહાણમુદાવિચિત્તકુસુમજુયા ।

સુહૃપ્પજચત્તચત્તંતુગોચ્છયા હોંતિ પાસેસુ ॥ ૨૨ ॥

જે જિનની પ્રતિષ્ઠા કરવાની છે તે જિનની પાસે ચારે દિશામાં અખંડ, પાણીથી પૂર્ણ બરેલા, અંદર સોનામહોર, રૂપિયા કે રત્ન નાળેલ હોય તેવા, વિવિધ પુષ્પોથી શુદ્ધ અને ચરખાથી કાંતેલા કાચા સૂતરની ઠાકડીથી બરેલી ત્રાકના ચાર તાંતણાથી બાંધેલા કાંઠાવાળા ચાર કળશો મૂકવા. (૨૨)

જિન સમક્ષ મંગળદીવા વગેરેની સ્થાપના :-

મંગલદીવા ય તદ્વા, ઘયગુલપૂળ્લા સુભિક્ષુમ્બલા ય ।

જવવારયવળ્લયસત્થિગાદિ સન્નં મહારંભં ॥ ૨૩ ॥

જિન સમક્ષ ધી ગોળથી પૂર્ણ મંગળદીવા કરવા, સુંદર શેરડીના સાંઠાના ટુકડા, મીઠાઈ વગેરે ખાવા લાયક વસ્તુ મૂકવી, શરાવમાં રોપેલા જવના અંકુરો-જવારિયા, અંદનનો સ્વસ્તિક, નંદાવત વગેરે અતિશય સુંદર બધું કરવું. (૨૩)

મંગલપડિસરણાહં, ચિત્તાહં રિદ્ધિવિદ્ધિજુત્તાહં ।

પદમદિયહંમિ ચંદણવિલેવણં ચેવ ગંધદૂહં ॥ ૨૪ ॥

પહેલા દિવસે=અધિવાસન કરવાના દિવસે અદ્ધિ-વૃદ્ધિ (ડાલ-ધરો)એ બે ઔષધિ સહિત વિચિત્ર મંગલ કંકણો (મંગલ દોરા) પ્રતિમાજીના હાથે બાંધવા તથા પ્રતિમાજીને

લાયક છે એમ ઠસાવવાનો છે. જિનયાત્રા કરવા લાયક છે એમ ફિલમાં જચી ગયા પછી જીવહિંસા નિવારવાની વાત જલદી જચી જાય.] (૧૯)

જિનના જન્મ આદિ પ્રસંગે બધા જીવો સુખી જ હતા -આનંદમાં જ હતા. તેથી હે મહારાજ! હમણાં પણ જિનયાત્રામાં અમારીનું પ્રવર્તન કરાવીને બધા જીવોને અભયદાન આપવા દ્વારા સુખી કરો. (૨૦)

આચાર્ય ન હોય તો શું કરવું તે જણાવે છે:-
તમ્મિ અસંતે રાયા, દદ્ધન્વો સાવગેહિવિ કમેણં ।
કારેયન્વો ય ત્થા, દાણેણવિ આમધાઝ્ઞત્તિ ॥ ૨૧ ॥

આચાર્ય ન હોય, અથવા આચાર્ય હોય પણ રાજાને મળવા આદિ માટે સમર્થ ન હોય, તો શ્રાવકોએ પણ રાજકુલમાં પ્રસિદ્ધ રીત-રિવાજ મુજબ રાજાને મળવું અને (સમજાવીને) તેની પાસે જીવહિંસા બંધ કરાવવી. જો (સમજાવવાથી) રાજા આ કાર્ય કરવા ન ઇચ્છે તો તેને ધન આપીને પણ આ કાર્ય કરાવવું. (૨૧)

હિંસા બંધ કરનાર હિંસકોને દાન આપવાનો વિધિ:-
તેસિપિ ધાયગાણં, દાયન્વં સામપૂન્નવગં દાણં ।
તત્તિયદિણાણ ઉચિયં, કાયન્વા દેસણા ય સુહા ॥ ૨૨ ॥

જીવહિંસાથી જીવનારા માચ્છીમાર આદિને પણ જેટલા દિવસ મહોત્સવ હોય. તેટલા દિવસ પ્રેમ ઉત્પન્ન કરે તેવાં ગ્રીષ્માં વચને શ્રેયો પૂર્વક ઉચિત અન્નાદિનું દાન આપવું

શ્રાવકો પથ્ય રાજને મળવા સમર્થ ન હોય તો શુ' કરવું તે જાણાવે છે-
 इय सामत्यामावे, दोदिवि वग्गेहि पुव्वपुरिसाणं ।

इयसामत्यजुयाणं, बहुमाणो होति कायव्वो ॥ २५ ॥

તે ઘણા સપ્પુરિસા, જે એવં એવમેવ ગિસ્સેસં ।

पुव्वि करिंसु किच्च, जिणजत्ताए विहाणेणं ॥ २६ ॥

અમ્હે ઉ તહ અઘણા, ઘણા ઉળ એત્તિણ જં તેસિં ।

बहु मण्णामो चरियं, सुहावहं घम्मपुरिसाणं ॥ २७ ॥

આચાર્ય અને શ્રાવક બંને રાજને મળીને હિસા બંધ કરાવવા સમર્થ ન હોય તો તે બંનેએ રાજને મળીને હિસા બંધ કરાવવાના સામર્થ્યવાળા પૂર્વના મહાપુરુષો ઉપર (આતરિક) બહુમાન કરવું. (૨૫) જેમ કે-પૂર્વના તે મહાપુરુષો ધન્ય છે-પ્રશંસનીય છે, કે જેમણે જિનયાત્રામાં રાજ આદિને ઉપદેશ આપીને હિસા બંધ કરનારાઓને દાન આપવા પૂર્વક હિસા બંધ કરાવી હતી. (૨૬) અમે તો જિનયાત્રાદિ કાર્યો શાસ્ત્રોક્ત વિધિ મુજબ કરવા અસમર્થ હોવાથી અધન્ય છીએ-પ્રશંસનીય નથી. હા, હજી અમારા માટે એટલું સારું છે કે, અમે ધર્મપ્રધાન તે મહાપુરુષોના સુખ આપનાર આચરણતું બહુમાન (પક્ષપાત) કરીએ છીએ, અને એથી એટલા પૂરતા ધન્ય છીએ. (૨૭)

પૂર્વમહાપુરુષો ઉપરના બહુમાનનું ક્ષત:-

इय बहुमाणा तेसिं, गुणाणमणुमोयणा णिओगेणं ।

तत्तो तत्तुल्लं चिय, होइ फलं आसयविसेसा ॥ २८ ॥

હલ્યાણુક દિવસોમાં જિનયાત્રા દેવેન્દ્ર વગેરેએ કરી છે, અને ભદુરુક્તવાળી છે. માટે હુલંભ મનુષ્યબલ અને જૈન-શાસ્ત્રના પાત્રીને સાત્ત્વિક છવોનાં છાતોમાં પક્ષપાત કરવો જોઈએ, નહિ કે પામર છવોનાં છાતોમાં. અર્થાત્ સાત્ત્વિક છવોએ જે કયું હોય તે કરવા યોગ્ય છે જોમ માનવું જોઈએ. જેમ કે- દેવેન્દ્ર વગેરેએ હલ્યાણુકયાત્રા કરી છે માટે હલ્યાણુકયાત્રા કરવી જોઈએ, પણ પામર છવોએ જે કયું હોય તે કરવા યોગ્ય નહિ માનવું જોઈએ. જેમ કે- મારા પિતાએ કે દાદા વગેરેએ અમુક કયું હતું માટે તે કરવા યોગ્ય છે જોમ નહિ માનવું જોઈએ. (૪૪)

મયા મહોત્સવો સંબંધી સર્વસાધારણ ઉપદેશ :-

एसा उत्तमज्ज्ञा, उत्तमसुयवणिग्या सदि बुहेहि ।
सेसा य उत्तमा खलु, उत्तमरिद्धीह कायव्वा ॥ ४५ ॥

इयसाज्जव्वहुमाणोज्जवणा य इमीइ जिउणवुद्धीए ।
एयं विचित्तियव्वं, गुणदोसविहावणं परमं ॥ ४६ ॥

અહીં જેવું વણું ન કયું છે તે હલ્યાણુકસંબંધી મહોત્સવ ઉત્તમ છે, અને શાસ્ત્રોમાં કહેલા જીન મહોત્સવો પણ ઉત્તમ છે. (લોકરૂઢિથી કરવામાં આવતા મહોત્સવો ઉત્તમ નથી.) આથી ઠાઠા માણસોએ મહોત્સવ સદા ઉત્તમ ઋદ્ધિથી કરવો જોઈએ, નહિ કે ગમે તેમ. (૪૫)

સર્વસાધારણ જિનાજ્ઞાનું સ્વરૂપ :-

इय अण्णत्थवि सम्मं, णाउं गुरुलाघवं विसेसेण ।
इहे पयद्वियच्चं, एसा खलु भगवतो आणा ॥ ४९ ॥

મહોત્સવ સિવાય બીજા અનુષ્ઠાનોમાં પણ આ પ્રમાણે
સારાસારને બરોબર જાણીને જે અનુષ્ઠાન વધારે ઇષ્ટ-પ્રિય
હોય તેમાં પ્રયત્ન કરવો એવી જિનાજ્ઞા છે. (૪૯)

ઉપસંહાર :-

जत्ताविद्वाणमेयं, णाऊणं गुरुमुहाउ धीरेहिं ।
एवं चिय कायच्चं, अविरहियं भत्तिमंतेहिं ॥ ५० ॥

બહુમાનવાળા બુદ્ધિશાળી મનુષ્યોએ શુરુમુખે જિનમહો-
ત્સવવિધિ જાણીને તે જ પ્રમાણે સદા કરવું જોઈએ (૫૦)

૧૦ ઉપાસકપ્રતિમાવિધિ પંચાશક

મહોત્સવનો વિધિ કહ્યો. અહીં સુધી દ્રવ્યસ્તવનું વિસ્તૃત વર્ણન કર્યું. હવે ભાવસ્તવનું વર્ણન કરવું જોઈએ. તેમાં પણ અહીં શ્રાવકધર્મનો અધિકાર હોવાથી શ્રાવકને યોગ્ય ભાવસ્તવનું વર્ણન કરવું જોઈએ. શ્રાવકની અગિયાર પ્રતિમા ભાવસ્તવ છે. આથી હવે શ્રાવકની અગિયાર પ્રતિમાનું વર્ણન કરવાની ઇચ્છાવાળા અંથકાર મંગલ વગેરે જણાવે છે:-

નમિરૂળ મહાવીરં, મન્વહિયદ્વાઈ લેસઝો કિંપિ ।

વોચ્છં સમણોવાસગપહિમાણં સુત્તમગ્ગેણં ॥ ૧ ॥

શ્રી મહાવીરસ્વામીને નમસ્કાર કરીને લબ્યજીવેના ઉપકારક માટે શ્રાવકની અભિશ્રદ્ધવિશેષરૂપ પ્રતિમાઓ સંખ્યાથી કંઈક દશાશ્રુતસ્કંધ ÷ આગમના અનુસારે સંક્ષેપથી કહીશ. (૧)

શ્રાવકની પ્રતિમાઓની સંખ્યા :-

જિનેશ્વરોએ શ્રાવકની દર્શનપ્રતિમા વગેરે અગિયાર પ્રતિમાઓ કહી છે. કારણ કે શ્રુતકેવલી શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીએ (નીચે મુજબ) પ્રતિમાઓ કહી છે.

ભાવાર્થ :- જિનેશ્વરોએ જે કહ્યું હોય તે જ શ્રુતકેવલી કહે. એટલે શ્રુતકેવલીએ જે કહ્યું તે જિનેશ્વરોનું જ કહેલું છે એની ખાતરી માટે આ પ્રતિમાઓ શ્રુતકેવલી શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીએ કહી છે એમ કહ્યું. (૨)

શ્રુતકેવલીએ કહેલી પ્રતિમાઓનાં નામો :-

દંસણ-વય-સામાદ્ય-પોસહ-પહિમા-અવંમ-સચ્ચિત્તે ।

આરંમ-પેસ-ઉદ્દિઢ્ઠવજ્જણ સમણભૂણ ય ॥ ૩ ॥

દર્શન, વ્રત, સામાયિક, પીપઘ, કાયોત્સર્ગ, અપ્રહ્લવર્જન, સચ્ચિત્તવર્જન, આરંભવર્જન, ગ્રેભ્યવર્જન, ઉદ્દિઢ્ઠવર્જન, શ્રમણભૂત-એમ શ્રાવકની અગિયાર પ્રતિમાઓ છે *

[x એક મહિના સુધી ભય, લોભ, લજ્જા વગેરેથી અતિચાર લગાડ્યા વિના સમ્યક્દર્શનનું પાલન તે પહેલી દર્શનપ્રતિમા. બે મહિના સુધી પહેલી પ્રતિમાના પાલન સાથે નિરતિચાર પછે બાર વ્રતોનું પાલન તે બીજી વ્રતપ્રતિમા. ત્રણ મહિના

* દશાશ્રુત અધ્ય૦ ૬ નિં ૦ ગાં ૧૧.

x અહીં દરેક પ્રતિમાનું સ્પષ્ટ વર્ણન કરશે. પણ હુંકમાં જલદી ભાવ ખ્યાલમાં આવી જાય એ માટે પ્ર ૦ સાં આદિના આધારે અહીં [] આવા કાવિસમાં સામાન્ય અર્થ જણાવ્યો છે. આ સામાન્ય અર્થ ખ્યાલમાં આવી ગયા પછી આશ્રુતનું વર્ણન જલદી ખ્યાલમાં આવી જશે.

સુધી પહેલી-બીજી પ્રતિમાના પાલન સાથે દરદોજ નિરતિચાર-
પણે સામાયિક કરવું તે ત્રીજી સામાયિક પ્રતિમા. ચાર માસ
સુધી પૂર્વની ત્રણ પ્રતિમાનાં પાલન સાથે દરેક ચતુષ્પર્વીમાં
(=આઠમ, ઔદશ, પૂર્ણિમા અને અમાવાસ્યા) નિરતિચારપણે
આઠ પ્રહરનો પૌષધ કરવો તે ચોથી પૌષધપ્રતિમા. પાંચ
મહિના સુધી પૂર્વની ચાર પ્રતિમાના પાલન સાથે ઉપસગો
આવે તો પણ ચલાયમાન થયા વિના સંપૂર્ણ રાત્રિ સુધી
કાચોત્સર્ગમાં રહેવું તે પાંચમી કાચોત્સર્ગપ્રતિમા. છમાસ
સુધી પૂર્વની પાંચ પ્રતિમાના પાલન સાથે નિર્મળ બ્રહ્મચર્યનું
પાલન તે છઠ્ઠી અબ્રહ્મવર્જનપ્રતિમા. સાત મહિના સુધી
પૂર્વની છ પ્રતિમાના પાલન સાથે સચિત્તઆહારનો ત્યાગ
તે સાતમી સચિત્તવર્જનપ્રતિમા. આઠ મહિના સુધી પૂર્વની
સાત પ્રતિમાના પાલન સાથે સ્વયં આરંભ ન કરવો તે આઠમી
આરંભવર્જનપ્રતિમા. નવ મહિના સુધી પૂર્વની આઠ
પ્રતિમાના પાલન સાથે નોકર વગેરે બીજા દ્વારા પણ આરંભ
ન કરાવવો તે નવમી પ્રેમ્યવર્જનપ્રતિમા. દશ મહિના સુધી
પૂર્વની નવ પ્રતિમાના પાલન સાથે પ્રતિમાધારીને ઉદેશીને
બનાવેલા આહાર-પાણીનો ત્યાગ તે દશમી ઉદ્દિઠ્ઠવર્જન-
પ્રતિમા. અગિયાર મહિના સુધી પૂર્વની દશ પ્રતિમાના પાલન
સાથે, સ્વજનાદિ સંબંધનો ત્યાગ કરી, રજોહરણ વગેરે લાંબને,
દેશનો લોચ કરીને ગામ વગેરેમાં વિચરવું અને સાધુના
જેવા આચારો પાળવા તે અગિયારમી શ્રમણભૂતપ્રતિમા.

પ્રથમની પાંચ પ્રતિમા સેવનરૂપ છે, પછીની પાંચ ત્યાગ
રૂપ છે. [અગિયારમી સાધપણાના પાલન જેવી છે.] (૩)

ભાવાર્થ :- કાર્ય કારણને અનુરૂપ થાય છે, અર્થાત્ જોવું કારણ હોય તેવું કાર્ય થાય. એટલે કારણ (-સામાયિક) મનોદુષ્પ્રણિધાન આદિથી રહિત હોય તો જ કાર્ય (=સાધુપણું) મનોદુષ્પ્રણિધાન આદિથી રહિત થાય. આથી સામાયિકમાં મનોદુષ્પ્રણિધાન આદિ ન હોય. મનોદુષ્પ્રણિધાન આદિ પાંચનો અર્થ પહેલા પંચાશકની ૨૬મી ગાથામાં કહી દીધો છે.

જો કે આ (પંચાશકના ઉપાસકપ્રતિમા) પ્રકરણના અને દશાશ્રુતસ્કંધના અભિપ્રાયથી સામાયિક પ્રતિમાનો કાળ અનિયત છે. (અને ક્યારે સામાયિક કરવું તે પણ અનિયત છે.) પણ આવશ્યકચૂર્ણિ અને ઉપાસકદશાંગના અભિપ્રાયથી પ્રતિદિન સવાર-સાંજ સામાયિક કરવાનું હોય છે અને પ્રતિમાનો કાળ ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ મહિના છે. જ્યન્યથી તો બધી પ્રતિમાઓનો કાળ એક દિવસ વગેરે છે. આ હકીકત અંતે (૩૮મી ગાથામાં) કહેવાશે. (૧૩)

પોષધ (પ્રતિમા) નું સ્વરૂપ :-

પોસેદ્ કુસલધમ્મે, જં તાઽહારાદિચાગણુદ્ધાનં ।
દ્દહ પોસદોત્તિ મળ્લતિ, વિદિણા જિણમાસિણેવ ॥ ૧૪ ॥

સર્વજોક્તા જ વિધિથી આહાર, દેહસત્કાર, અગ્રજ અને (સાવધ) વ્યાપાર એ ચારનો ત્યાગ કરવો એ પોષધ છે.

અર્થ :- આહારાદિના ત્યાગને પોષધ કેમ કહેવામાં આવે છે ?

ઉત્તર :- જે ધર્મનું પોષણ કરે તે પોષધ એવો પોષધ શબ્દનો અર્થ છે. આહારાદિ ચારનો ત્યાગ પ્રાણાતિપાત વિરમણ આદિ શુભ આચારરૂપ ધર્મનું પોષણ (=વૃદ્ધિ) કરે છે માટે તેને પોષધ કહેવામાં આવે છે.

પોષધવિધિ પ્રથમ પંચાશકની ૨૬ મી ગાથામાં કહ્યો છે, આથી અહીં ફરી કહેતા નથી. (૧૪)

પોષધના ચાર ભેદ :-

આહારપોષહો સ્વલુ, સરીરસત્કારપોસહે ચેવ ।

બંમન્વાવારેસુ ય, ઇયગયા ધમ્મવુદ્ધિત્તિ ॥ ૧૫ ॥

આહારાદિ ચારના ત્યાગની અપેક્ષાએ પોષધના આહાર-પોષધ, શરીરસત્કારપોષધ, બ્રહ્મચર્યપોષધ અને અન્યાપાર-પોષધ એમ ચાર પ્રકાર છે. આહારાદિના ત્યાગમાં ધર્મવૃદ્ધિ= ધર્મવૃદ્ધિ રહેલી છે. અર્થાત્ આહારાદિના ત્યાગથી ધર્મની વૃદ્ધિ થાય છે. (૧૫)

પોષધમાં ત્યાગ્ય પાંચ અતિચાર :-

અપ્પહિદુપ્પહિલેહિયસેજ્જાસંચારયાદ્ વજ્જેતિ ।

સમ્મં ચ અણ્ણુપાલળમાહારાદીસુ ઇયમ્મિ ॥ ૧૬ ॥

પોષધપ્રતિમાધારી પોષધમાં અપ્રત્યુપેક્ષિત-દુષ્પ્રત્યુપેક્ષિત શબ્દાસંસ્તારક, અપ્રમાર્જિતદુષ્પ્રમાર્જિતશબ્દાસંસ્તારક, અપ્રત્યુપેક્ષિતદુષ્પ્રત્યુપેક્ષિત ઉચ્ચારપ્રશ્રવણભૂમિ, અપ્રમાર્જિતદુષ્પ્રમાર્જિત ઉચ્ચારપ્રશ્રવણભૂમિ અને (ભોજનાદિની ઉતાવળ

ઉપસર્ગો આવવાનો સંભવ છે. ઉપસર્ગમાં અવિચલ સત્ત્વવાળો જ ટકી શકે. ઉપસર્ગોમાં જે ચલાયમાન થઈ જાય તે કાયોત્સર્ગ પ્રતિમાનો વિરાધક બને છે, આથી કાયોત્સર્ગ પ્રતિમા કરનાર સ્થિર હોવો જોઈએ. જ્ઞાની એટલે પ્રતિમાના આચારો વગેરેના જ્ઞાનવાળો. અજ્ઞાનીજીવ બધે જ અયોગ્ય હોવાથી આ પ્રતિમામાં તે સુતરાં અયોગ્ય છે. (૧૭)

શેષ દિવસોમાં કાયોત્સર્ગપ્રતિમાધારીનું જીવન :-

અસિનાળ વીચકમોઈ, મઝલિયડો દિવસવંમયારી ય ।
રત્તિ પરિમાણકડો, પડિમાવજ્જેસુ દિયહેસુ ॥ ૧૮ ॥

કાયોત્સર્ગપ્રતિમાધારી જે દિવસે કાયોત્સર્ગપ્રતિમા કરે તે સિવાયના દિવસોમાં (૧) સ્નાન ન કરે, (૨) રાત્રે ચારે પ્રકારના આહારનો ત્યાગ કરે, (૩) ધોતિયાની કાછડી ન વાળે, (૪) દિવસે સંપૂર્ણ બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરે, (૫) રાત્રે પશુ સ્ત્રીભોગનું પરિમાણ કરે.

આ ગાથાનો અર્થો જે અર્થ કયો છે તે અર્થને કહેનારી ગાથા આ પ્રમાણે છે :-

અસિનાળ વીચકમોઈ પગાસમોદત્તિ જં મળિય હોઈ ।
દિવસડ ન રત્તિ મુંજે મઝલિકડો કચ્છમવિરોધે ॥ ૧ ॥

“સ્નાન ન કરે, વિકટમાં ભોજન કરે એટલે કે પ્રકાશમાં ભોજન કરે, અર્થાત્ દિવસે ભોજન કરે, રાત્રે ભોજન ન કરે, મૌલિકૃત હોય એટલે કે (ધોતિયાની) કાછડી ન વાળે. (૧૮)

કાચોત્સર્ગમાં રા' નિતરે છે તેમ નિર્દેશ :-

સામદ્ પદ્મિમાદ્ તિજો, તિલોગપુજે જિજો જિજકસાદ્ ।
 મિંગદોસપદ્મપીઠં, ગળ્યાં તા પંચ જા માસા ॥ ૧૯ ॥

કાચોત્સર્ગપ્રતિમાધારી કાચોત્સર્ગમાં જેમણે કષાયોને
 દૂરથી દીધા છે એવા તિલુવનપૂજ્ય જિનનુ' ધ્યાન કરે,
 અથવા પોતાના રાજાદિદોષોથી વિરુદ્ધ કામની (વિષય-
 રાગની) નિંદા વગેરે ભીલુ' કર્ષે પણ ચિત્તવે. આ પ્રતિમાને
 ઉત્કૃષ્ટ કાળ પાંચ માસ છે. (૧૯)

છઠી અપ્રદાવર્ગના પ્રતિમાનું સ્વરૂપ :-

પુલ્કોદયગુણજુતો, વિસેસજો વિજિયમોહણિજો ય ।
 વજ્રદ્ ગર્વંભમેગંતજો ઉ રાહંપિ થિરચિત્તો ॥ ૨૦ ॥

પૂવોક્ત પાંચ પ્રતિમાઓના સમ્યગ્દર્શન, વ્રત, સામાયિક,
 પોષક અને કાચોત્સર્ગ એ પાંચ ગુણોથી યુક્ત અને પાંચમી
 પ્રતિમાની અપેક્ષાએ વિશેષથી કામ ઉપર વિજય મેળવનાર
 આવક છઠી અપ્રદાવર્ગના પ્રતિમામાં સ્થિર ચિત્તવાળો
 બનીને રાત્રે પણ સર્વથા અપ્રદાનો ત્યાગ કરે. પાંચમી અને
 છઠી પ્રતિમામાં આ જ લેહ છે. અર્થાત્ પાંચમીમાં રાત્રે
 અપ્રદાનો સર્વથા ત્યાગ નથી, આ પ્રતિમામાં રાત્રે પણ
 અપ્રદાનો સર્વથા ત્યાગ છે.

જેમ છઠી પ્રતિમામાં પૂર્વની પાંચ પ્રતિમાઓના ગુણોથી
 યુક્ત દોષો નાશ્યે, તેમ વ્રત વગેરે બધી પ્રતિમાઓમાં
 પૂર્વની બધી પ્રતિમાઓના ગુણોથી યુક્ત દોષો નાશ્યે

ખાધા-૨૧ ૧૦ ઉપાસક પ્રતિમા--

તેમ કે-બીજી વત પ્રતિમામાં અગ્યગદ્યનથી યુક્ત હોવો
 નેકરો, ત્રીજી પ્રતિમામાં અગ્યગદ્યન અને વત જો બંનેથી
 યુક્ત હોવો નેકરો. અર્થાત્ તે તે પ્રતિમાના પાલન વખતે
 તેનાથી ૪૧ની બધી પ્રતિમાઓનું પણ પાલન કરવું નેકરો.
 કારણ કે કથાશ્રુતસ્કંધ સૂત્રમાં તેમ કહ્યું છે. (૨૦)

ચિત્તની સ્થિરતાના ઉપાયો:-
 સિંગારકહાવિરમ્નો, કલ્પીઃ સમં રહમ્મિ જો ઠાઠ ।
 ચયઃ ય અતિપ્પયંગં, તદા વિદ્મં ચ ઝકોસં ॥ ૨૧ ॥
 છઠી પ્રતિમામાં રહેલો શ્રાવક (૧) શૃંગારરસની કથા
 ન કરે. (૨) શ્રીની સાથે એકાંત સ્થાનમાં ન રહે. કારણ કે
 એકાંત સ્થાન ચિત્તની અસ્થિરતાનું કારણ છે. આથી જ
 લોકિકોએ પણ કહ્યું છે કે-

માત્રા સ્વચ્છા દુદિગ્ર યા, નો વિવિક્તાસનો મયેત્ ।
 ઘલ્લવાનિન્દ્રિયગ્રામઃ, પઞ્ચિતોડ્યવ્ર મુણ્ણતિ ॥ ૧ ॥
 “ માતા, બહેન કે પુત્રીની સાથે પણ એકાંતમાં ન રો
 કારણ કે હૃદયિયોનો સમૂહ બળવાન છે. શ્રીની સાથે એકાંત-
 વાસ કરવામાં પડિત પણ શુંગર્હ લાય છે.”

શ્રીની સાથે એકાંતમાં તો ખિલકુલ ન રહે, અને નહો-
 વાસ કરવામાં પડિત પણ શુંગર્હ લાય છે.”

રમાં પણ શ્રીની સાથે અતિપરિચયનો ત્યાગ કરે. કારણ કે-
 યદીકુર્વન્તિ ચે લોક-સૃગાન્ દર્શનતન્તુના ।
 સંસર્ગવાગુરામિસ્તે, જીવ્યાધાઃ કિં ન કુર્વન્તે ॥ ૧ ॥
 “ જે શ્રીશ્રી પારશ્વરી દર્શનરૂપ તંતુથી લોકરૂપ
 છે તે સંસર્ગરૂપી લગ્નથી શું નથી કરતા ?

દશમી ઉદિરાજન પ્રતિમાનું રચન :-

ઉદ્દિઠકકંઠં મત્તંપિ નજ્જતી કિમ્પય સેગમારંભં ।
સો હોઃ ઉ સુરમુંડો, સિદ્ધલિં વા મારત્તી કોર્ષ ॥ ૩૨ ॥
જં નિદ્ધિયમત્થજાયં, પુદ્ધો નિયણ્હિ નવર સો તત્થ ।
જહ્ જાણહ તો સાહે, અહ્ નવિ તો વેહ્ નવિ જાણે ॥ ૩૩ ॥
જતિપજ્જુવાસણયસો, સુદ્ધમપ્પયત્થેસુ નિચ્ચતલ્લિચ્છો ।
પુવ્વોદિયગુણજુત્તો, દસ માસા કાલમાણેણં ॥ ૩૪ ॥

દશમી પ્રતિમામાં રહેલ શ્રાવક પોતાના માટે બનાવેલ ભોજનનો પણ ત્યાગ કરે. મુશ્કેલીથી તથા શકાય એવા ભોજન સંબંધી આરંભનો ત્યાગ કરનાર બીજા આરંભનો ત્યાગ તો સુતરાં કરે. તે મસ્તકે અસ્ત્રાથી સંપૂર્ણ મુંડન કરાવે, અથવા કોઈક ચોટલી રાખે. (૩૨) પુત્ર વગેરે ભૂમિ વગેરેમાં રાખેલા ધનસંબંધી અમુક ધન કયાં મૂક્યું છે ? કોને આપ્યું છે ? વગેરે પૂછે તો પોતાને જ્યાં હોય તો કહે. કારણ કે જો ન કહે તો આજીવિકાનો અભાવ થાય. જો જાણતો ન હોય તો નથી જાણતો એમ કહે. અર્થાત્ પુત્ર વગેરે પૂર્વે રાખેલા કે કોઈને આપેલા ધન સંબંધી કંઈ પૂછે તો જવાબ આપી શકે, પણ ધરતું બીજું કોઈ કામ ન કરી શકે. (૩૩) સાધુસેવામાં તત્પર રહે. સૂક્ષ્મબુદ્ધિથી જાણી શકાય તેવા જીવાદિ પદાર્થોને જાણવામાં સદા ઉત્કંઠિત રહે. પૂર્વની નવ પ્રતિમાના પાલન સાથે દશ મહિના સુધી આ પ્રતિ

અગિયારમી શ્રમણભૂતપ્રતિમાનું સ્વરૂપ :-

સુરમુંઢો લોણ વ, સ્યહરણં ડગ્ગહં વ ઘેત્તૂણ ।

સમણભૂઓ વિહરહ, ધમ્મં કાણ ફાસંતો ॥ ૩૫ ॥

મમકારેડ્ડોચ્છિણ્ણો, વચ્ચતિ સણ્ણાયપણ્ણિ દહ્ધં જે ।

તત્થવિ જહેવ સાહુ, મેણ્ણતિ ફાસું તુ આહારં ॥ ૩૬ ॥

પુવ્વાડત્તં કપ્પતિ, પચ્છાડત્તં તુ ણ સલ્લુ ઇયસ્સ ।

ઓદણમિલિગસૂવાદિ, સન્નમાહારજાયં તુ ॥ ૩૭ ॥

અગિયારમી પ્રતિમામાં અઆથી કે લોચથી મસ્તક મુંડાવી, રજોહરણ પાત્ર વગેરે સાધુનાં સઘળાં ઉપકરણો લઈ, ઘરમાંથી નીકળીને, માત્ર મનથી નહિ, ક્રિતુ કાયાથી પણ સમિતિ-શુચિ આદિ આરિત્વધર્મનું પાલન કરતો, એથી જ સાધુ જેવો બનેલો તે સાધુની જેમ ગામાદિમાં વિચરે. (૩૫) મમત્વભાવનો સર્વથા અભાવ ન હોવાથી સ્વજનનાં દર્શન માટે સ્વજનના ગામ વગેરેમાં જાય તો પણ (સ્વજનના ઘરોમાંથી) સાધુની જેમ પ્રાસુક અને એવ-ણીય આહાર લે. પ્રેમનો સર્વથા નાશ ન થયો હોવાથી સ્વજનના ગામ વગેરેમાં જાય તો પણ તેને (જવા બદલ) દોષ લાગતો નથી. સ્વજનો રનેહના કારણે અનેવણીય અશનાદિ આહાર કરે, અને લેવાનો અતિ આશ્રય પણ કરે, પ્રાયઃ સ્વજનોને અનુસરવું પડે, આથી દોષિત આહાર લેવાની સંભાવના છે. પણ શ્રમણભૂત પ્રતિમાધારી દોષિત આહાર ન લે. (૩૬) સ્વજનોના ઘરે ગયા પહેલાં જેને

જયેના જીવના દીવાસ્વીકાર બાદથી અનર્થ રૂપ યોગથી ભૂતે માન પુરુષો ગાંધવાની યોગ્યતાનો નિર્ણય કરીને દીવાનો સ્વીકાર કરે છે. (૪૦) યાગ્યતાની ચેતનાનો નિર્ણય પ્રતિમાના આચરણથી જ થાય છે. કારણ કે દેશ વિરતિ સ્વીકારના પાંચળાગત અંગતમાનસતાનો પ્રાપ્તિ વિના, અર્થાત્ આવળી દેશવિરતિના સ્વીકાર વિના, દીક્ષા થતી જ નથી.

તાત્પર્ય સી :- દેશવિરતિના સ્વીકાર વિના દીક્ષા થતી નથી એ નિયમ પ્રાયિક છે. કારણ કે સિદ્ધિમાં ગયેલા જીવોમાંથી અસંખ્યાતમા ભાગના જીવો દેશવિરતિના સ્વીકાર વિના જ સિદ્ધ બન્યા છે. કહ્યું છે કે-
માર્ગેહિં અવંતેજ્ઞેહિં કામિયા દેમચિરદં ૩ ॥ (આવનિ૦૮૬૦)

“સર્વ” સિદ્ધોના અસંખ્યાત ભાગોએ દેશવિરતિની રૂપ-શૈના કરી છે, અર્થાત્ અસંખ્યાતમા ભાગના સિદ્ધોએ દેશ-વિરતિની રૂપશૈના કરી નથી.” દીક્ષાની યોગ્યતાનો નિર્ણય પ્રતિમાના આચરણથી થાય છે એ નિયમ પણ પ્રાયિક છે. આનો ખુલાસો આગળ અંથકાર ભગવાન સ્વયં કરશે. (૪૧)
યોગ્યતાના નિર્ણયપૂર્વક થયેલી દીક્ષામાં થતો ભાલ :-

તીર્થ ય અવિગલા, વજ્રા ચેદ્ધા જહોદિયા પાયં ।
હોતિ જવરં વિસેસા, કત્યતિ લલિખજ્જણ તદ્ધા ॥ ૪૨ ॥
યોગ્યતાના નિર્ણય પૂર્વક થયેલી દીક્ષા પરિપૂર્ણ દીક્ષા કહે-
વાય. પરિપૂર્ણ દીક્ષામાં પ્રતિલેખના આદિ સાધુ સામાચારીના પાલનરૂપ બાહ્ય ક્રિયા પ્રાયઃ આગમમાં કહ્યા ૨

મંત્ર : -પરિપૂર્ણ દીક્ષામાં પણ માંદગી આદિ પ્રસંગે આગમમાં કદા મુજબ ક્રિયા કેમ દેખાતી નથી ?

ઉત્તર : -પુષ્ટકારણથી અપવાદ સ્વીકારનાર પુરુષમાં આગમમાં કદા મુજબ ક્રિયા સામાન્યથી થાય છે. પણ સ્વલક્ષિતવાળા જીવોને અપવાદ અવસ્થામાં સામાન્યથી થતી આગમોક્ત ક્રિયા અપવાદ રહિત અવસ્થામાં જેવી સ્પષ્ટ દેખાય છે તેવી સ્પષ્ટ દેખાતી નથી. પણ ક્રિયા સામાન્યથી થતી તો હોય છે. આ વિષયમાં ગદ્ગદિત્ત રાજાએ રાખેલી (પોતાની બહેન) સાધ્વીજીને છોડાવવા માટે ઉત્તરેની નગરીમાં છનું સામંત રાજાઓનું સૈન્ય લાવનાર શ્રી કાલિકા-આશનું દર્શન છે. (આ વખતે તેમનામાં પડિલેલ-જાદિ બાદ્ય ક્રિયા સ્પષ્ટ દેખાતી ન હતી, પણ થતી તો હતી.)

આગમમાં કદા મુજબ બાદ્ય ક્રિયા થાય છે એ નિયમનો શુરુકર્માજીવોની xઆગમોક્તથી વિપરીત થતી ક્રિયા સાથે વિરોધ ન આવે એટલા માટે અહીં 'પ્રાયઃ' કહ્યું છે. (૪૨)

x પરમાર્યથી અયોગ્ય હોવા છતાં બાલથી યોગ્ય દેખાવાંથી દીક્ષા આપી દોષ; અથવા દીક્ષારૂપીકાર વખતે યોગ્ય હોવા છતાં પાછળથી પરિણામમાં પરિવર્તન થયું હોય એવા જીવોની અપેક્ષાએ આ વાત હોય એમ સંભવે છે.

પન્વાવિઓ સિયત્તિ ય, મુંડાવેડમિય જં મળિયં ।

સવં ચ ઇમં સમ્મં, તપ્પરિણામે હવતિ પાયં ॥ ૪૮ ॥

આગમમાં ભવનિવેદાદિથી નિર્મલ અધ્યવસાયવાળાને દીક્ષા કહી હોવાથી જે જીવ નાની ઉંમર આદિના કારણે પ્રતિમાના સેવન વિના પણ જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મના ક્ષયોપશમથી પ્રવ્રજ્યાને યોગ્ય ગુણવાળો બને છે તેને પણ પ્રતિમાનું સેવન કરનારની જેમ યથોક્ત (=પ્રતિલેખનાદિ બાહ્ય ક્રિયા આગમ મુજબ થાય તેવી) દીક્ષા હોય છે. અર્થાત્ પ્રતિમાના પાલન વિના પણ દીક્ષાને લાયક બને તો દીક્ષા લઈ શકે છે. (૪૫) આથી જ ગીતાથે સદા પ્રયત્ન પૂર્વક પૃચ્છાદિમાં જે વિશુદ્ધ જણાય તેને દીક્ષા આપવી એમ કેવલીઓએ કહ્યું છે.

ભાવાર્થ :— ગીતાથે (અપરિચિત) દીક્ષા લેવા આવેલાને તું કેણું છે? કયાંથી આવ્યો છે? શા માટે દીક્ષા લે છે? ઇત્યાદિ પૃચ્છા કરવી. પૃચ્છામાં શુદ્ધ જણાય તો પ્રવ્રજ્યાનું સ્વરૂપ કહેવું. જેમકે—

જહ ચેવ મોક્ષફલયા, આજા આરાધિયા જિજિદાણં ।
સંસારદુઃખફલયા, તહ ચેવ વિરાધિયા દોહ ॥ ૧૧૯ પં.વં.
“જેમ જિનેશ્વરોની આજ્ઞાની આરાધના મોક્ષફળને આપનારી છે, તેમ જિનેશ્વરોની આજ્ઞાની વિરાધના સંસારના દુઃખરૂપ ફલને આપનારી છે.”

પ્રવ્રજ્યાનું સ્વરૂપ કદાચ પછી તે યોગ્ય છે કે નહિ તેની વિશેષ ખાતરી કરવા છ મહિના વગેરે પોતાને જરૂરી

જણાય તેટલા સમય સુધી પરીક્ષા કરવી. આ રીતે પૃચ્છા, કથન અને પરીક્ષાથી જે વિશુદ્ધ જણાય તેને દીક્ષા આપવી એમ જિનેશ્વરોની આજ્ઞા છે. [જો પ્રતિમાનું આચરણ કરનાર જ વિશુદ્ધ હોય તો આ રીતે પૃચ્છાદિને અવકાશ જ રહેતો નથી. એથી જિનેશ્વરો પૃચ્છાદિ કરવાનું ન કહે, કિંતુ તેણે પ્રતિમાનું આચરણ કયું છે કે નહિ તે જ જોવાનું કહે. જિનેશ્વરોએ પૃચ્છાદિથી વિશુદ્ધ છે કે નહિ તે જોવાનું કહ્યું છે એ જ સૂચવે છે કે પ્રતિમાનું સેવન કર્યા વિના પણ કર્મના ક્ષયોપશમથી વિશુદ્ધ બનેલ જીવ દીક્ષાને યોગ્ય હોઈ શકે છે.] ૪૬

તથા પ્રવ્રજ્યા નામના સૂત્રમાં આગમમાં ઉપયોગવાળા હોવાથી વિશુદ્ધ અધ્યવસાયવાળા ગુરુએ થોડી દીક્ષા આપી દીધી હોય તો પણ, અર્થાત્ દીક્ષા અપાઈ રહી હોય ત્યારે પણ, જો અયોગ્ય છે એમ ખબર પડે તો પ્રવ્રજ્યા આપવાની પ્રવ્રાજન, મુંડન વગેરે (ખાટી રહેલ) ક્રિયાનો નિષેધ કર્યો છે. (૪૭)

કલ્પભાષ્યમાં પ્રવ્રજ્યાસૂત્ર આ પ્રમાણે છે :-

પન્થાવિઓ સિયત્તિ ચ, મુંડાવેડં અણાયરણજોગો ।

તે ચ્ચિય મુંડાવેત્તે, પુરિમપયડનિવારિયા દોસા ॥ ૧ ॥

મુંડાવિઓ સિયત્તિ ચ, સિક્કાવેડં અણાયરણજોગો ।

તે ચ્ચિય સિક્કાવેત્તે, પુરિમપયડનિવારિયા દોસા ॥ ૨ ॥

પવં ડંટાવેડં, (૩) પવં મુંજાવેડં, (૪) પવં સંવાસેડં (૫) ।

“ કદાચ અનુપયોગ આદિથી અયોગ્યને દીક્ષા આપી દીધી હોય, (તને દીક્ષા આપીશું એમ તેનો સ્વીકાર કરી

હીધો હોય, અથવા રજેહરણાદિ સાધુવેષ આપી હીધો હોય,) પછી ખબર પડે કે આ અયોગ્ય છે તો તેનું મુંડન (લોચ) ન કરે. છતાં આચાર્ય લોક આદિથી મુંડન કરે તો પૂર્વ-પદના=પ્રત્યાજ્ઞનાપદના*(=તને દીક્ષા આપીશું એમ સ્વીકાર કરવો કે સાધુવેશ આપવો એ પ્રત્યાજ્ઞનાપદના) આજ્ઞાભંગ વગેરે જે દોષો છે તે દોષો લાગે છે. (૧) કદાચ અનુપ-રોગ આદિથી અયોગ્યનું મુંડન કરી દીધું હોય, પછી ખબર પડે કે આ અયોગ્ય છે તો, તેને પ્રતિલેખના આદિ સાધુના આચારો શિખવાડવા નહિ. છતાં જે લોકાદિથી આચાર્ય શિખવાડે તો પૂર્વોક્ત આજ્ઞાભંગ વગેરે દોષો લાગે છે. (૨) સાધુના આચારો શિખવાડી દીધા પછી અયોગ્યતાનો જ્ઞાત આવે તો વડી દીક્ષા ન આપે. આપે તો પૂર્વોક્ત દોષો લાગે. (૩)

દ્વપ્રભાખ્યના પ્રમલયાસૂત્રના આ પાઠથી અયોગ્ય છે એવી ખબર પડતાં દીક્ષામાં પ્રવાનન, મુંડન આદિ દરેક યોગનો નિષેધ કયો છે એમ તાણી શકાય છે.

આનાથી એ સિદ્ધ થયું કે આ બધું (આગમમાં પૃચ્છાદિથી વિશુદ્ધને દીક્ષા આપવી, મુંડન કરવું, આચારો શિખવાડવા વગેરે જે કહ્યું છે તે બધું) પ્રાયઃ ચારિત્રના બદોખર પરિણામ થયા હોય તો થાય છે. અર્થાત્ જેનામાં ચારિત્રના બદોખર પરિણામ થયા હોય તેને દીક્ષાપ્રદાન આદિ થાય છે, જેનામાં ચારિત્રના પરિણામ ન હોય તેને દીક્ષાપ્રદાન આદિ થતું નથી.

પ્રશ્ન :— અંગારમઠક વગેરેને ચારિત્રના પરિણામ ન હોવા છતાં દીક્ષાપ્રદાન આદિ થયું હોવાથી આ બાબતમાં વિરોધ આવે છે.

ઉત્તર :— માટે જ અહીં 'પ્રાયઃ' કહ્યું છે. અંગારમઠક વગેરેનાં દૃષ્ટાંતોને છોડીને મોટા ભાગે તો જેને દીક્ષાના પરિણામ બદોખર થયા હોય તેને દીક્ષાપ્રદાન વગેરે થાય છે.

ભાવાર્થ :— શાસ્ત્રમાં આ રીતે અયોગ્યને દીક્ષા આપવાનો નિષેધ કયો હોવાથી પ્રાયઃ જેનામાં ચારિત્રના બદોખર પરિણામ થયા હોય તેને દીક્ષા આપવામાં આવે છે. (ચારિત્રના પરિણામ પ્રતિમાનું આચરણ નહિ કરનારમાં પણ કર્મ-દાયોપશમથી થઈ શકે છે.) આથી પ્રતિમા વિના પણ પ્રતિમાપાલન કરનારના જેવી (પ્રતિલેખનાદિ બાહ્ય ક્રિયા આગમમાં કહ્યા મુજબ થાય તેવી) દીક્ષા હોય છે. (૪૮)

જીનાગમપતિમાનિમિ-પંચાશક ગાથા-૪૮-૫ :—

જુત્તો પ્રજા પણ કમો, ઓઠેળું સંગમં નિરોસેળં ।

જમ્હા અણુહો કાલો, દુઃખનુસો સંજમો પણ ॥ ૪૯ ॥

જો કે (પૂર્વે કહ્યું તેમ) પ્રતિમાપાલન વિના પણ દીક્ષા
હોય, છતાં સામાન્યથી પ્રથમ પ્રતિમાનો અભ્યાસ થાય,
પછી દીક્ષા થાય એ ક્રમ યોગ્ય છે. તેમાં પણ વર્તમાન-
કાળમાં તો એ ક્રમ વધારે યોગ્ય છે. કારણ કે અત્યારે
કાળ (પાંચમો આદે) ખરાબ હોવાથી સંયમપાલન ટુકર
છે. આથી દીક્ષાની ભાવનાવાળાએ પ્રતિમાનો અભ્યાસ કરવો
જોઈએ. (૪૯)

પ્રતિમાપૂર્વક દીક્ષાની યોગ્યતાનું અન્યદર્શનોથી સમર્થન :—

તંતંતરેસુવિ ઇમો, આસમમેઓ પસિદ્ધઓ ચેવ ।

તા હ્ય હહ જહ્યન્વં, ભવવિરહં ઇચ્છમાણેહિં । ૫૦ ॥

જેનેતર દર્શનોમાં પણ બ્રહ્મચર્ય, ગૃહસ્થ, વાનપ્રસ્થ
અને યતિ ઇત્યાદિ આશ્રમના લેહો—ભુદી ભુદી ભૂમિકાઓ
પ્રસિદ્ધ જ છે. । અર્થાત્ પ્રથમ બ્રહ્મચર્ય આશ્રમનું પાલન,
પછી ગૃહસ્થાશ્રમનું (—ગૃહસ્થધર્મનું) પાલન, પછી વાન-
પ્રસ્થ આશ્રમનું પાલન, પછી સંન્યાસ આશ્રમનું (સાધુ-
પણાનું) પાલન એ ક્રમ પ્રસિદ્ધ છે. । આથી સંસારનો
વિયોગ ઇચ્છનારાઓએ અને સર્વદર્શનોમાં શ્રેષ્ઠ એવા
જિનાગમનું આલાંબન લેનારાઓએ પૂર્વે કહ્યું તેમ પ્રતિમા-
પૂર્વક દીક્ષામાં પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. (૫૦)

